

566

ТАФАККУР

ИЖТИМОИЙ - ФАЛСАФИЙ,
МАЪНАВИЙ - МАЪРИФИЙ
ЖУРНАЛ

ТАФАККУР 2/2011

120

Михаил Булгаков

Иисуснинг эътиқоди унинг қисматиини белгилайди.

ШҮҲРТ БУЮК БУНЁДҚОР

Рубъи маскунда Самарқандча латиф шаҳар камроқдур. ...Вилоятини “Мовароуннахр” дерлар. Ҳеч ёғий (душман) қаҳр ва ғалаба била мунга даст топмағон учун “Балдаий маҳфуза” (“Қўриқланган ўлка”) дерлар.

...Темурбек пойтахт қилиб эди. Темурбекдин бурун Темурбекдек улуғ подшоҳ Самарқандни пойтахт қилгон эмастур.

...Темурбекнинг ва Улугбек Мирзонинг имороти ва боготи Самарқанд маҳаллотида кўптур. Самарқанд аркида Темурбек бир улуғ кўшк солибтур, тўрт ошёнлик, Кўксаройға мавсум ва машҳур ва бисёр олий имораттур. ...Ажаб хосиятлик имораттур. Темурбек авлодидин ҳар ким бош кўтариб, тахтқа ўлтурса ҳам, мунда ўлтурур...

...Улугбек Мирзонинг иморатларидин Самарқанд қалъасининг ичида мадраса ва хонақоҳдур. Хонақоҳнинг гунбази бисёр улуғ гунбаздур, “Оламда онча улуғ гунбаз йўқ”, деб нишон берурлар.

...Алишербек назири йўқ киши эди. ...Аҳли фазл ва аҳли хунарға Алишербекча мураббий ва муқаввий маълум эмаским, ҳаргиз пайдо бўламиш бўлғай. ...Мунча бинойи хайрким, ул қилди, кам киши мундоққа муваффақ бўламиш бўлғай.

...Нечукким, “Зафарнома”да Темурбекнинг “Масжиди сангин” (“Тош масжид”) иморатини қилурда Мулло Шараф (Али Яздий) мундоқ муболага била битибдурким, Озарбойжон ва Форс ва Ҳиндустон ва яна ўзга мамолик сангтарошларидин ҳар кунда икки юз киши масжидда иш қилурлар эди. Бир Ограда ушбу Огранинг сангтарошларидин менинг иморатларимда ҳар кунда олти юз сексон киши иш қилурлар эди. Яна Ограда ва Секрида ва Биёнада ва Дилпурда ва Гувалёрда ва Кўлда минг тўрт юз тўқсон бир сангтарош ҳар кунда менинг иморатимда иш қилурлар эди.

“Бобурнома”дан олинди.

ТАФАККУР

Тафаккур

ИЖТИМОИЙ-ФАЛСАФИЙ, МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ЖУРНАЛ

Журнал 1994 йилдан чиқа бошлаган. Бир йилда тўрт марта нашр этилади.

Бош муҳаррир
Эркин АЪЗАМ

Таҳририят:

Дамин ЖУМАКУЛ
(масъул котиб)
Муҳиддин РАҲИМ
(бўлим мудир)
ШОҲСАНАМ
(бўлим мудир)
Ольга ЖОЛДАСОВА
(бўлим мудир)
Наргиза УСМОНОВА
(сахифаловчи)
Гулнора ФАҒТОХОВА
(мусаввир)
Машраб НУРИНБОЕВ
(фотомухбир)

Жамият кенгаши:

Дилором АЛИМОВА
Абдулла АЪЗАМ
Хуридд ДАВРОН
Нуриддин ЗАЙНИЕВ
Баҳолтур ЗОКИР
Нажмиддин КОМИЛ
Султонмурод ОЛИМ
Шухрат РИЗО
Хайриддин СУЛТОН
Нуриддин ТУҲЛИЕВ
Абдураҳим ЭРКАЕВ
Муртазо ҚАРШИБОВ
Фарход ҲАМРОЕВ
Иброҳим ҲАҚКУЛ

Муассис — Республика Маънавият ва маърифат кенгаши.

Ўзбекистон Республикаси Матбуот ва ахборот агентлигида 0219-рақам билан рўйхатга олинган. Матнларда фойдаланилган мисол, кўчирма ва маълумотлар аниқлиги учун муаллифлар жавобгардир.

Журналдан кўчириб боқилганда манба қайд этилиши шарт.

Шеърли асарлар журналнинг ўз ташаббуси билан chop этилади.

Манзилими: 100047, Тошкент шаҳри, Амир Темури кўчаси, 6-йй

233-10-68
239-46-16
239-05-19

Журнал андозаси таҳририятнинг компьютер бўлимида тайёрланади.

"Шарқ" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмахонаси. 100029, Тошкент шаҳри, Буёқ Тўри кўчаси, 41-йй.

2011 йил 23 март куни босмахонага топширилди. Қўғоқ бечими 70x100 %., 6 босма тобоқ, 1541-буйртма. Нашр адади — 3347 нуска. ISSN 2010-649

НИМА ДЕЙСИЗ, ЗАМОНДОШ?

"Учинчи сектор" ва "бешинчи ҳокимият". Минтақавий сиёсат жамғармаси директори Улугбек МУҲАММАДИЕВ билан суҳбат..... 4

ЖАМИЯТНИНГ МАҚСАДИ

Султонмурод ОЛИМ. Ақл билан меҳнат омон бўлса...10

Муқовада

Николай Герасимов

"Баҳор" асари

ТАРАҚҚИЁТ ТАМОЙИЛЛАРИ

Матлуба МУСАЕВА. Парламент тизими: ёндашувлар, қарашлар, тажрибалар..... 16

ИНСОН ЎЗИНГ, ИНСОН ЎЗИНГ

Аҳмаджон МЕЛИБОВЕВ. Мендан мени сўранг!.....24

ЮРАК ТИЛГА КИРДИ

Эшқобил ШУКУР. Бир куни, бир тонгда қушга айлансам...30

ТАҚДИРДАГИ ТАДБИРЛАР

Георгий ПРЯХИН. Отам ким, онам ким.... Романдан боб.....36

SAHIFALARIDA

саҳифаларида

О'ЗБЕК

САНЪАТ ФАЛСАФАСИ

Азиза МАМАТОВА. Лаҳза ва абадият.....54

АҚЛ МУНОЗАРАСИ

Лев ТОЛСТОЙ. Адабий танқид қандай бўлмоғи керак?.....56

И.Крамской чизган портрет

РОСТЛИК – ХАЛОСЛИК

Муҳаммад АЗИМОВ. Жабрдийда обидалар...62

ЕТТИ ИҚЛИМ МУЖДАСИ

Пўлат ЗОХИДОВ, Дамин ЖУМАҚУЛ. Семирамида – Шомурамаат изидан64

ТАФАККУР ТАБАССУМИ

Анонӣ саволларга кироӣ җавоблар.....70

ЖАВОНДАГИ ЖАВОҲИР

Виктор АЛИМАСОВ. Китоб умр моҳиятини ўйлашга ундайди.....74

ТАЛҚИН ВА ТАДҚИҚОТЛАР

Сардор ЁҚУБОВ. XXI аср: гуманитар тамойиллар.....80

Рустам САФАРОВ. Таҳдидлардан асровчи куч.....82

Шерзодхон ҚУДРАТХҲЖАЕВ, Жамшидбек НАМОЗОВ. Интернет ва атом.....83

Гуландом УМАРОВА. Бунёдкор куч.....85

Азиза СУЛТОНОВА. Қадриятлар диалектикаси.....86

Баҳром ЖУМАЕВ. Тарих, шахс ва тарихий онг.....87

Улугбек МАМАТОВ. Юнусхожи портрети.....88

Соибжон ҲОШИМОВ. Ушалмаган орзулар.....89

Музробжон АБДУЛЛАЕВ. Шўро давридаги “қулоқ” посёлкалари.....91

Римма ЗАМИЛОВА. Қаҳрамонликнинг ижтимоӣ-фалсафий талқини.....93

Наргиза МАДАМИНОВА. Эзгулик ва ибрат китоби.....94

Журналнинг инглизча мухтасар мазмуни.....95

"UCHINCHI SEKTOR" VA "BESHINCHI HOKIMIYAT"

*Минтақавий сиёсат жамғармаси директори,
сиёсий фанлар номзоди Улуғбек МУҲАММАДИЕВ
билан суҳбат*

– Улуғбек Насриддинович, 2010 йил республикаимиз сиёсий ҳаёти муҳим воқеаларга бой бўлди. Тошкент шаҳрида Осиё тараққиёт банки бошқарувчилари кенгашининг йиллик мажлиси, ШХТнинг саммити бўлиб ўтди. Июнь ойида Қирғизистон жанубида рўй берган қонли воқеалар оқибатида юз минглаб қочқинларнинг келиши, уларга бошпана бериш борасидаги саъй-ҳаракатлар жаҳон жамоатчилигининг таҳсинига сазовор бўлди...

– 2010 йилга назар ташлар эканмиз, ушбу давр жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозини бартараф этиш йўлидаги чора-тадбир ва ютуқлар билан бир қаторда минтақавий ва глобал хавфсизликка таҳдид солувчи жуғрофий-сиёсий, мафкурaviй ва этник ниқоблар остида кечган турли қарама-қаршиликлар, зиддият ва можароларга ҳам бой бўлганини таъкидлаш жоиз.

Кўп қутбли дунё, халқаро хавфсизликка доимий равишда бўлаётган таҳдидлар шароитида Ўзбекистон халқаро сиёсат, иқтисодиёт ва хавфсизлик борасида илгари сурган ташаббуслар минтақавий ва глобал стратегик мувозанат ҳамда тинчлик-осойишталик сақлаб қолинишида муҳим аҳамият касб этди, десак муболаға бўлмайди.

2010 йил май ойида Тошкентда бўлиб ўтган Осиё тараққиёт банки (ОТБ) бошқарувчилар кенгашининг 43-йиғилиши Ўзбекистон ташқи сиёсатининг, қолаверса, барқарор иқтисодий ривожланишининг эътирофи бўлди. Ушбу банк

Ўзбекистонни ишончли ҳамкор деб билгани учун миллий иқтисодиётимизга 1,23 миллиард АҚШ доллариға тенг бўлган сармоя киритди. Бундан ташқари, банк раҳбарияти Ўзбекистон қуриб, 2009 йили фойдаланишга топширган “Сурхон – Пули Хумри – Кобул” 220-электр узатиш линиясини минтақавий алоқаларни йўлга қўйишнинг юксак намунаси деб атади. Ўзбекистоннинг жуғрофий жойлашуви, ривожланган транспорт инфратузилмаси, бошқа коммуникация тармоқлари минтақа мамлакатлари ўртасидаги савдо-иқтисодий алоқаларни ривожлантиришнинг муҳим омилidir. Шу боис автотрассалар ва темирйўл тармоғи модернизацияси учун сармояларни жалб қилиш ҳам ОТБ-нинг, ҳам Ўзбекистоннинг, минтақа мамлакатларининг стратегик мақсадларига хизмат қилади.

Қирғизистондаги нохуш воқеаларға келсак, айнан Президентимиз Ислон Каримовнинг юксак сиёсий идроки ва иродаси туфайлигина минтақа мамлакатларини аланға ичида қолдириши, бутун Евроосиёда беқарорлик туғдириши мумкин бўлган глобал можаронинг олди олинди. Дунёнинг барча етакчи сиёсий арбоблари Ўзбекистон раҳбариятининг мураккаб шароитда халқаро ҳуқуқ меъёрлари ва давлатлараро муносабатлар қоидаларига қатъий риоя этган ҳолда қабул қилган оқилонга сиёсий қарорини юксак баҳолади ҳамда қўшни мамлакатнинг республикаимиз ҳудудида бошпана топган юз минглаб фуқароларига кўрсатилган ғамхўрликни гуманизмнинг юксак намунаси деб атади.

Албатта, Ўзбекистоннинг эътирофға сазовор бўлаётган саъй-ҳаракатлари шу билан чекланиб қолмайди. Бунга нуфузли халқаро илмий-тадқиқот институтлари ва эксперт доиралари Афғонистонда тинчлик ва барқарорликни ўрнатиш, минтақавий хавфсизлик ва осойишталикни таъминлаш, терроризм, наркоагрессия ва диний экстремизм каби таҳдидларға қарши кураш йўлида мамлакатимиз раҳбарияти олиб бораётган сиёсат ҳам киради.

Сир эмаски, Ўзбекистон Марказий Осиёда тинчлик, барқарорлик ва стратегик мувозанатни сақлаш, унинг манфаатлар тўқнашуви ва зиддиятлар маконига айланиши олдини олишда турли минтақавий ва халқаро ташкилотлар имкониятидан фойдаланишға интилмоқда.

Шу маънода, Ўзбекистоннинг ШХТдаги раислиги доирасида ушбу минтақавий ташкилот ва БМТ ўртасида 2010 йилнинг 5 апрель куни “Ўзаро ҳамкорлик тўғрисида”ги битимнинг айнан Тошкент шахрида имзоланганига алоҳида тўхталиб ўтиш жоиз. Мамлакатимиз ташаббуси билан имзоланган ушбу ҳужжат ШХТнинг халқаро нуфузи янада ортаётгани, унинг глобал можаролар, оммавий қирғин қуроллари тарқалишининг олдини олиш, барқарор иқтисодий тараққиёт ва атроф муҳит муҳофазаси муаммоларини ҳал этишда алоҳида аҳамият касб этиб бораётганидан далолат беради.

Сиёсий, иқтисодий ва хавфсизлик масалаларида Ўзбекистон раҳбарияти илгари сураётган ташаббуслар ва амалға оширилган ишлар республикамизнинг минтақа ва жаҳон миқёсидаги обрў-эътиборини янада орттириши шубҳасиз. Сингапур молия вазирининг ўринбосари Лим Хю Хуа 2010 йили Осиё тараққиёт банки бошқарувчилари кенгаши йиллик мажлисининг МДХ

худудда биринчи бўлиб Ўзбекистонда ўтказилганини халқаро молия институтларининг мамлакатимизга ишончи тобора ортиб бораётгани белгиси деб атади.

Бугунги кунда Марказий Осиё минтақаси билан боғлиқ ҳеч қандай муаммо Ўзбекистон иштирокисиз ҳал бўлмаслигини ҳамма билади. Шу маънода, 2011 йил 24 январь куни Президент Ислом Каримов Европа Иттифоқи (ЕИ) комиссияси президенти Ж.Баррозо таклифига биноан минтақавий хавфсизлик ва икки томонлама ҳамкорлик масалаларини муҳокама этиш учун Брюсселга ташириб буюргани ҳамда ЕИ ва НАТО раҳбарияти билан музокаралар ўтказгани диққатга сазовор. Европанинг нуфузли эксперт доиралари Ўзбекистон билан ЕИ муносабатларида сифат жиҳатдан янги ҳамкорлик босқичи бошланганига алоҳида урғу берди.

— Эришилган бундай муваффақиятлар ўзбек экспертларининг етарли баҳосини олдимиз? Назаримда, бизнинг журналистлар ва экспертлар у ёки бу воқеага баҳо бераётганда тайсаллаб, юқоридагилар нима дер экан, деб туриб қолаётганга ўхшайди. Оқибатда эса ўз фикрини билдиришдан ҳайиқиб, газета-журнал ёки вебсайтларимизда фақат расмий хабарларнигина кўчириб босишдан нарига ўта олмаётми. Сизнингча, бундай мўртлигимизнинг сабаби нима?

— Эксперт ёки журналистларимиз эришилаётган муваффақиятларга етарли баҳо бера олмаётми десак, масалага бир томонлама ёндашган бўламиз. Ўзбекистонлик журналист ёки экспертлар бугунги кунда хорижий экспертлар билан бемалол беллаша олади ва ўрни келганда устунлик ҳам қилади. Фақат, фаолиятимиз бир тизимга солинганми, деган савол берилса, жавоб қайтаришга ўйланиб қоламиз. Биз кўпинча юқоридан туртки берилсагина маълум мавзу хусусида фикр билдиришга ошиқамиз. Оқибатда, бу тadbир “кампаниябозлик”ка айланади-қолади.

Шу ўринда масаланинг бошқа бир жиҳатига ҳам эътибор қаратиш лозим. Юксак тараққий этган мамлакатлар тажрибаси давлат бошқарувида ҳам, бизнес юритишда ҳам экспертлар фикрига кўпроқ эътибор қаратиши ва таяниши зарур эканини кўрсатмоқда.

Такрор бўлса ҳам айтаман, юртимизда барча соҳаларда дунёнинг мана-ман деган экспертлари билан беллаша оладиган иқтидорли экспертлар бор. Фақатгина уларни бундай жараёнларга кўпроқ жалб қилиш масаласи долзарб бўлиб қолмоқда.

— Ўтган йилнинг ноябрь ойида Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” деб номланган Президент маърузасида сиёсий ислохотлар, жумладан, парламент сайловида ғалаба қозонган сиёсий партиянинг бош вазир лавозимига номзод кўрсатиши, бош вазирга ишончсизлик билдириб овоз бериши тартибларини жорий қилиш ташаббуслари илгари сурилди, бу дунёнинг кўпгина мамлакатлари экспертлари эътирофига сазовор бўлди. Тўғри, бизда ҳам сиёсий партиялар вакиллари, журналистлар, олимлар бу ҳақда ўз фикрларини билдирмоқда. Лекин замонавий сиёсий тизимнинг алоҳида субъекти бўлган таҳлил марказларида хизмат қилаётган экспертлар-чи?

– Дарҳақиқат, юртбошимизнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қўшма мажлисига тақдим этилган Концепциясини мамлакатимизни демократлаштириш ва модернизация қилишнинг навбатдаги босқичида амалга оширилиши керак бўлган вазифаларни белгилаб бериши жиҳатидан муҳим аҳамиятга эга тарихий воқеа бўлди деб айтиш мумкин.

Концепцияда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор вазифалари сифатида давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш, суд-ҳуқуқ тизими, ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлиги, Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини ривожлантириш, фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш, демократик бозор ислохотларини ва иқтисодиётни янада либераллаштириш каби муҳим йўналишлар белгиланиб, уларни ҳаётга татбиқ этиш механизмлари аниқ ва равшан кўрсатиб берилган. Президентимиз қўшма мажлисдаги маърузасида парламентни янада ривожлантириш ва мустаҳкамлаш, сиёсий партияларнинг жамият ҳаётидаги ролини ошириш борасидаги фикр-мулоҳазаларини баён этиб, давлат аҳамиятига молик муҳим вазифаларни ҳал этишда юқорида белгилаб берилган йўналишлар бўйича баъзи қонунчилик ташаббусларини ҳам илгари сурди.

Мазкур Концепцияда жамият ҳаётининг барча жабҳаларини янада демократлаштириш борасида илғор ғоялар ўртага ташланди. Унинг самарали амалга оширилиши Ўзбекистонни тараққиётнинг янги босқичига кўтаришда муҳим омил бўлади.

Президентимиз маърузаси сиёсий партиялар зиммасига бугунги ва эртанги кун талабларини кўзда тутган ҳолда янги вазифаларни юклаш билан бирга, уларнинг масъулиятини ошириш, ўзаро соғлом рақобат муҳитини кучайтириш, ҳокимият учун курашнинг демократик йўлларида самарали фойдаланиш борасида янада фаол иш олиб бориш талабини қўяди: "Айни вақтда шуни унутмаслигимиз керакки, мазкур ислохотларнинг муваффақияти, авваламбор, мамлакатимизни янада демократлаштириш ва либераллаштириш йўлидаги саъй-ҳаракатларимиз суръатига, фуқароларимизнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигига, уларнинг сиёсий ва ҳуқуқий маданиятининг юксаклигига ва ўз-ўзидан аёнки, биринчи навбатда сиёсий партияларнинг етуклик даражасига, уларнинг Ўзбекистонимиз тақдири ва келажагига дахлдор бундай улкан масъулиятли ваколатларни ўз зиммасига олишга қай даражада тайёр эканига бевосита боғлиқдир".

Бундан ташқари, Президент маърузасида Конституциянинг айрим моддаларига тузатишлар киритиш, давлат ҳокимиятининг учта субъекти: Президент – давлат бошлиғи, қонунчилик ва ижро этувчи ҳокимият ўртасидаги ваколатларни мутаносиб равишда тақсимлаш зарурати қайд этилди.

Хуллас, Концепцияда белгилаб берилган устувор йўналишлар мамлакатимизни босқичма-босқич, тадрижий ривожлантириш нуқтаи назаридан муҳим аҳамият касб этади. Уни ҳаётга татбиқ этиш Ўзбекистонда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш, фуқаролик жамиятини ривожлантириш, мамлакатни модернизация қилиш йўлида янги уфқлар очиб беради.

– Маърузада айни чоқда Ўзбекистонда 5100 дан зиёд нодавлат ношжорат ташкилоти (ННТ) фаолият юритаётгани қайд этилиб, уларнинг бугунги ҳаётимиздаги роли таъкидлаб ўтилди. Сиз эртанги кун ННТнинг жамиятдаги

ўрни қандай бўлади, деб ўйлайсиз? Умуман, бир жамиятдаги ННТ фаолияти бошқа жамиятдаги ННТ фаолиятдан фарқ қилиши мумкинми?

– Юртимиз тараққиётининг ҳозирги босқичида нодавлат нотижорат ташкилотлари ва бошқа фуқаролик институтлари ролини янада кучайтириш фуқаролик жамиятини шакллантириш, демократлаштириш ва мамлакатимизнинг ҳаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви бўйича кўйилган мақсадни рўёбга чиқаришда ҳал қилувчи омил бўляпти.

Алоҳида эътиборга лойиқ бўлган бир мавзу бор. Бу ҳам бўлса, ННТ фаолиятини янада ривожлантириш ва жонлантиришда уларнинг масъулиятини ошириш масаласидир. Ўзбекистондаги ННТлар фаолият кўлами, иш услуби ва бошқа хусусиятлари билан хорижий мамлакатлар ННТларидан маълум маънода фарқ қилади. Бу, асосан, улар ўз мақсад ва вазифаларини аниқ бажаришида, амалдаги қонунчилик доирасида иш юритишида намоён бўлиб, бошқа жамият ёки мамлакатлардаги деструктив мақсадларга эга бўлган ННТларга бутунлай ўхшамайди. Бугунги кунда мамлакатимизда фаолият юритаётган ННТ ҳар бир дастурини аниқ бажариши баробарида, жамият ва давлат ҳаёти учун фойдали масалаларни ҳал этиши, аниқ ижтимоий дастурларни ҳаётга жорий қилаётгани билан алоҳида эътиборга лойиқ. Лекин улар ишидаги баъзи камчиликлар ва муаммоларни, сусткашлигини бартараф этиш, яратилган ташкилий-ҳуқуқий шароитларни янада такомиллаштириш ҳам бугунги куннинг энг долзарб вазифаларидан бири бўлиб қолмоқда.

– *Шу ўринда Сизга ННТнинг яна бир тури – таҳлил марказлари хусусида савол бермоқчи эдим. Сир эмас, бугунги кунда бундай марказларга талаб ошиб бормоқда. Негаки, минтақадаги жараёнлар (хавфсизлик, барқарорлик, интеграция, экология соҳасидаги ва ҳоказо) муайян таҳлиллар баробарида муҳим сиёсий қарорлар қабул қилишда асқатадиган эксперт прогнозларини ҳам тақозо этади...*

– Олдинги саволга жавоб бераётиб, бу ҳақдаги фикримни, қисман бўлса-да, айтиб ўтдим. Яна таъкидлаб ўтиш жоизки, экспертлар ҳамжамиятини шакллантириш ва уларнинг ишларини жонлантириш учун баҳс майдонини яратиш, улар сафини янги-янги мутахассислар билан бойитиб бориш масалалари алоҳида эътиборга молик. Назаримда, илмий йўналиш билан бир қаторда минтақа ва глобал аҳамиятга эга бўлган ҳар бир йўналиш учун зарур экспертларни тарбиялаш, уларнинг билим ва кўникмаларини тўхтовсиз ошириб бориш зарур. Мисол учун, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети, Тошкент давлат шарқшунослик институти, Ўзбекистон Миллий университети каби илм даргоҳлари билан бир қаторда, мамлакатимиз ҳудудларида ҳам алоҳида экспертларни тайёрлаш ва уларни амалиётга жалб қилиш борасида бошланган ишларни янада ривожлантириш лозим. Шунингдек, экспертларни қайта тайёрлаш ва доимий малакасини ошириш, шунингдек, зарурий ахборотларга ўз вақтида эга бўлишлари учун шароитлар яратиш масаласи ҳам муҳим вазифалар қаторидан ўрин олиши лозим.

– *Фарб мамлакатлари, хусусан, АҚШдаги таҳлил марказлари нияятда фаол. Улар сиёсий жараёнларга ҳам таъсир ўткази бошлади. Айни ҳолат “think*

tank” (“ақл маркази”) баробарида “think advocacy” (“таъсир маркази”) вужудга келишига сабаб бўлди. Марказий Осиё минтақасида ҳам шундай таъсир марказлари мавжудми?

– Сиз айтётган таҳлил марказлари аслида нодавлат илмий-тадқиқот ташкилотлари бўлиб, ўзига хос тадқиқот, таълим дастурларини амалга оширади. Ушбу дастурлар таҳлил ва таълим ишлари билан бирга қарор қабул қилувчи сиёсатчилар ва турли масалалар бўйича жамоатчилик фикрини шакллантирувчи кишиларга таъсир ўтказишни мақсад қилиб олади.

Дарҳақиқат, таҳлил марказлари ўзининг пухта илмий таҳлилга асосланган тавсиялари билан турли даражадаги сиёсатчилар, раҳбарларга у ёки бу масалада тўғри қарорлар қабул қилишида ёрдам кўрсатмоқда. Ҳатто баъзи марказлар ишлаб чиққан тавсияларни ҳукуматлар ташқи сиёсат доктринаси сифатида қабул қилмоқда. Бунга америкалик таниқли сиёсатшунос С.Ҳантингтоннинг “Тамаддунлар тўқнашуви” китобини ёки АҚШнинг Жонс Ҳопкинс университети қошидаги Марказий Осиё ва Кавказ университети директори Фредерик Старрнинг “Буюк Марказий Осиё” концепциясини, “Мерос” жамғармаси ишлаб чиққан йигирма томлик ҳаракат дастурини мисол қилиб келтириш мумкин. Р.Рейган маъмурияти уни ўз стратегиясига асос қилиб олган эди.

Бинобарин, таҳлил марказлари замонавий сиёсий жараёнларнинг фаол иштирокчисига айланиб қолди. Бугунги кунда Ғарб таҳлил марказлари нафақат сиёсий масалаларда, балки транспорт, мудофаа, табиий ресурслар, ижтимоий таъминот сингари масалаларда ҳам тавсиялар бериб туради.

XX асрнинг 70-80-йилларига келиб эса ақл марказларининг янги авлоди – “таъсир марказлари” вужудга келди. Улар тадқиқот ўтказиш баробарида сиёсий жараёнларга ҳам таъсир ўтказишни, фуқаролик жамияти манфаатларини ҳимоя қилишни кўзлаб фаолият юритади. Уларнинг таъсир кучи шу даражадаки, бирор бир сиёсатчи истеъфога чиққандан сўнг ўша таҳлил ёки таъсир марказига ўтиб ишлаши ёки ўша марказлар ходимлари раҳбарлик лавозимларига кўтарилиши мумкин.

Бу ҳол Ўзбекистонга ҳам кириб келмоқда. Ҳозирги кунда ҳокимият органларига ННТ ходимлари орасидан раҳбар ва мутахассисларни жалб этиш амалиёти кенгаймоқда. Масалан, 2009 йилда бўлиб ўтган сайловда кўпгина ННТ вакиллари парламентга, маҳаллий кенгашларга депутат бўлиб сайланди.

Албатта, таҳлил марказларининг вазифаси нафақат Ғарбу Шарқда, ҳатто бир-бирига қўшни бўлган мамлакатларда ҳам бир-биридан фарқ қилади. Шунга қарамай, дунёнинг ҳар бир мамлакатаида, жумладан, бизнинг минтақа мамлакатларида ҳам улар хизматидан фойдаланилади, фақат бу ҳол оммавий ахборот воситалари эътиборидан четроқда кечгани учун кўп тилга олинмайди.

Вашингтон шаҳридаги Халқаро иқтисодий институт директори ўринбосари Жон Тодд Стюарт таҳлил марказлари олдида интеллектуал комиллик билан амалий комилликни омухта қилиш талабини қўяр экан, уларни “бешинчи ҳокимият” деб атаган эди. Уларнинг мавжуд сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий жараёнларга таъсири кундан-кунга ортиб бораётганини ҳисобга олсак, бу гап ҳеч бир муболағасиз айтилганига амин бўламиз.

Ризвоной НИЗОМОВА
суҳбатлашди.

Султонмурод ОЛИМ

AQL BILAN MEHNAT OMON BO'LSA...

Тадбиркорлик, ишбилармонлик халқимизнинг, миллатимизнинг қон-қонига, суяк-суягига синғиб кетган ноёб ва эзгу фазилат десак муболаға бўлмайди.

Ислом КАРИМОВ

Кичик бизнес нима? Тадбиркорлик-чи? Хусусий тадбиркорлик деганда нимани тушунамиз? Тадбиркорлик бизга четдан кириб келдими ёки азалдан халқимизнинг қонига бормиди? Бундай инсоний фазилат ёки амалий фаолиятнинг Ватан мустақиллиги билан алоқаси айнан нималарда кўринади? 2011 йилни “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” деб аташдан, шу асосда Давлат дастури тайёрланиб, унинг ҳаётга татбиқ этилишидан кўзланган асосий мақсад нима?

“Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили”да бу каби саволлар ҳар биримизни ўйлантириши табиий.

Араб тилида “дабара” деган феъл бор. Бу сўз бирон бир ишни амалга оширмақ маъносини англатади. Шу ишни адо этган кишига эса “дабир” дейилади. Ишни қойилмақом қилиб бажаришга “даббара” сўзи қўлланса, унинг ижрочиси бўлган уддабурон шахс “мудаббир” деб юритилади.

Бу сўзларни батафсил таҳлил қилишимиз боиси шуки, улар ўрни келганда, ўзбек тилида ҳам арабчадагидек ишлатилаверади.

Ҳозирги тилимизда “дабара” феълидан ясалган сўзлар орасида “тадбир” калимаси нисбатан фаол. Аслида мушкулроқ вазиятдан чиқиш учун қилинган иш “тадбир” дейилади. Лекин бу сўз асосан русча “мероприятие”га маънодош анжуман, байрам, мажлис, учра-

шув, тўй, маърака, юбилей каби расмийроқ бир издиҳомни ифодалайди.

Шу сўздан "кор" кўшимчаси ёрдамида "тадбиркор" деган от ясаймизки, бу энди тамоман бошқа маънода келади.

"Тадбиркор"нинг бир маъносигина даромад топиш учун расман рўйхатдан ўтган ҳолда, давлат қонунлари асосида ишбилармонлик фаолиятини юритувчи (русча "предприниматель") деганини англатади, холос.

Ўз навбатида, бу сўзга "-лик" кўшимчасини қўшиш орқали "тадбиркорлик" деган яна бир от ясаймиз. Шу тариқа "тадбиркор" муайян соҳа вакилини, "тадбиркорлик" эса айни соҳанинг ўзини билдиради.

Тилимизда "тадбиркор" тушунчасига яқин келадиган "ишбилармон", "эпчил", "чапдаст", "абжир", "омилкор", "уддабурон" каби ифодалар ҳам фаол ишлатилади. Ҳар бир миллат тили шу халқ ҳаётининг кўзгуси экани назарда тутилса, тадбиркорлик ўзбек халқи қонид азалдан мавжудлиги аён бўлади. Шу боис ҳам Ўзбекистон Президенти Исроил Каримов Асосий қонуниimiz – Конституция қабул қилинганнинг 18 йиллигига бағишланган тантанали йиғилишдаги нутқида "Айтиш керакки, юртимиз тарихида тадбиркорлик қадим замонлардан буён алоҳида ўрин тутиб келади. Ота-боболаримизнинг ўз ери, ўз мулки, ўз касбу ҳунарига эга бўлиш, омилкорлик билан иш юритиш, тадбиркор ва ишбилармон инсонларни қадрлаш борасидаги аъёналари ҳақида кўп гапириш мумкин", дея таъкидлади.

Ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида яшаган қадимги халқлар – скиф ва массагетларнинг тадбиркорлиги ҳақида биргина юнон манбаларида қанчадан-қанча маълумот бор! Улар биринчилардан бўлиб ёввойи отларни кўлга ўргатганининг ўзиёқ бунга яққол далил эмасми? Бизнинг заминимизда тадбиркорлик, айниқса, миллоддан аввалги II асрда Буюк ипак йўли вужудга келиши билан авж олди. Бироқ Ғарб билан Шарқ ўртасида денгиз йўли очилган, юртимиздан ўтадиган Буюк ипак йўли ўз аҳамиятини йўқотди. Шунинг оқибатида Ватанимиз XVI асрлардан умумтараққиётдан бирмунча четда қола бошлади. Охири чор Русияси ва шўролар салтанати мустамлакасига айландик.

Давлатимиз раҳбари Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йилда мамлакатимизни иж-

тимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган устувор йўналишларга бағишланган мажлисидаги маърузасида "Ҳаммамиз яхши биламизки, бизга собиқ совет тизимидан бир томонлама ривожланган, фақат хомашё етиштиришга йўналтирилган, пахта яккахокимлиги ҳалокатли даражада авжига чиққан, ишлаб чиқариш ва социал инфратузилмаси ўта қоқоқ, аҳоли жон бошига истеъмол кўрсаткичи энг паст бўлган иқтисодиёт мерос бўлиб қолган эди", дея эътироф этди.

Бинобарин, мустақиллик даврида изчиллик билан олиб борилаётган ислохотларнинг бош мақсади – айнан шу ижтимоий-иқтисодий қоқоқликдан қутулиб, Ўзбекистонни юксак тараққиё этган давлатлар сафига қўшишдан иборат.

Ҳозир дунёда 252 мамлакат бўлса, ундан 20 тасигина ривожланган давлат ҳисобланади. Ана шу 20 тадан 7 таси (АҚШ, Канада, ГФР, Буюк Британия, Франция, Италия, Япония) юксак тараққиётга эришган. Бу ҳисоб мамлакатдаги умумбойликларнинг киши бошига тақсимои бўйича аниқланади. Рўй-рост айтиш зарурки, юқоридаги етти таллик ёки йигирматаликлар рўйхатиға кириш осон эмас. Дунё бозори ягона, ундан ҳар ким жағдайига яраша, яъни умумхирмондаги ҳиссасига қараб улуш олади. Қайси давлатда ишлаб чиқариш миқдори, ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш муносабатлари паст даражада бўлса, замон билан ҳамқадам янги технология жорий этилмаса, маҳсулот етиштиришга саноат улуши кам бўлса, экспортга нисбатан импорт ҳиссаси кўпроқ ўрин тутса, шу мамлакат қоқоқлик ботқоғига ботиб, халқи оғир, унумсиз меҳнатга маҳкум бўлиб бораверади. Оддий ҳақиқат шуки, кимлардир айнан йиллар, асрлар мобайнида юксак мавқени эгаллаб олгани боис кам меҳнат сарфлаб, кўп моддий даромад топади, кимлардир кечани кеча, кундузни кундуз демай елиб-югуриб ҳам тириклик қозониши зўрга қайнатиб юраверади. Бозор – шафқатсиз. Унинг ёзилмаган бир "темир" қонуни шуки, пулдор – пулсизни, илмми – билимсизни, тадбиркор – тадбирсиз кишини бозордан сикиб чиқаради.

Шу сабаб ҳам бутун жамият, ҳар бир фуқаро тадбиркор бўлишга интилиши шарт.

Тадбиркорлик — ҳам кенг, ҳам дақиқ тушунча. Кенглиги шуки, биз расман рўйхатдан ўтиб, корхона ёки ташкилот очиб ишлаётганларнигина тадбиркор санасак, хато қиламиз. Модомики, бозор иқтисодиётини жорий этаётган ва ривожланган давлатлар сафидан ўрин олмоқни ният қилган эканмиз, ҳамма ўз соҳаси, фаолияти, турмуш тарзида тадбиркор бўлиши лозим. Зеро оддий фаррошдан тортиб академиккача тадбирсизлиги ҳам, тадбирсизлиги ҳам бор.

Дақиқлиги шуки, содда қилиб тушунтириладиган бўлса, бир ишни бажариш учун ким кўп вақт ва маблағ сарфласа, у тадбирсиз; ким кам вақт ва маблағ сарфлаб, ана шундай натижага эришса, у — тадбиркор.

Теваракка разм солинг-а, ҳар қадамда тадбиркорликка эҳтиёж бор. Ҳаётнинг ўзи шуни талаб қилиб турибди.

Бухоронинг Ромитан туманида етти нақшбандий пирнинг бири — Хожа Али Ромитаний билан боғлиқ муқаддас зиёратгоҳ бор. Ёзининг чилласида шу муқаддас маконда юртимизнинг ҳамма ерида қўйласа бўладиган камтаргина бир тадбиркорликка гувоҳ бўлдим. Хожа Али Ромитаний қадамжосига кираверишда ўнг қўлда хурмо кўчати экилган экан. Ниҳол бошига осма уқол қилишда қўлланадиган ускуна осилган. Дори ўрнига “кока-кола” идишига сув тўлдириб қўйилган. “Бу усулда кўчат томчилаб суғорилади. Шундай қилмасак, кўкариб кетиши қийин кечяпти. Чунки бизда ёз жуда иссиқ. Саратонда куриб қоляпти. Охири шу йўлни топдик. Кундузлари иккинчи тезликка қўяман, кечалари эса биринчи тезлик ҳам кифоя”, дейди масжид имом-хатиби Амрулла ака.

Ўзбекистонда тадбиркорлики қайта-бошдан йўлга қўйишга тўри келди. Ахир, шўро даврида ота-онамиз ҳеч биримизни тадбиркор бўлишга ундаб тарбияламаган, негаки, бойлар синф сифатида тугатилган, хусусий мулкка эгалик қилиб, сарватманд бўлиш тақиқланган эди-да.

Мархум устозимиз профессор Файбулла ас-Салом истиқлол йилларида мамлакатимизда бошланиб кетган тадбиркорлик ҳаракатларидан қувониб, “Агар шўро замонини хусусий мулк ва тадбиркорликка қарши қақшатқич кураш бошламаганида, ким биларди дейсиз, бугунга келиб каминанинг авло-

дидан қай биридир Хатирчида йирик совун заводи қурган бўлармиди, чунки аждодларимиз совунгар ўтган”, деган эди.

Каминанинг ҳам она тарафдан уруғлари ана шундай тадбиркор бўлган. Улар ишлаб чиқариш ва савдо-тижорат билан шуғулланган. Қўлдаги чорвадордан мол сотиб олиб, қассобга сотган. Қассобдан тери олиб, чармгарга сотган. Чармгардан чарм харид қилиб, маҳсидўзга пуллаган. Маҳсидўздан маҳси олиб, истеъмолчига сотган. Хуллас, хомашёни ҳам ўзи сотган, тайёр маҳсулотни ҳам. Шу тариқа тижорат ривожига ҳисса қўшган. Бундан ташқари, Бухородан тайёр маҳсулот юклаб, Қизил Ўрдага элтиб пуллаган. Қайтишда Қизил Ўрдадан Россия ва Хитой товарларини Бухоро бозорларига олиб келган. “Қизил Ўрдада ҳам тайёр ҳовилиларимиз қилиб кетди, болшавойдан қочиб, ҳаммасини ташлаб келганмиз”, деб эслар эди кекса қариндошларимиз.

Бухородан Қизил Ўрдага, Қизил Ўрдадан Бухорога фақат моддий товарларгина бориб-келиб турмаган, албатта. Савдо баҳонасида тажриба, технология, илм-фан, маданият, тамаддун ҳам бу ёқдан у ёққа, у ёқдан бу ёққа кўчган.

...Ана шу бобомиз шўро давлатидан бир умр норози кетди. Ерингда 26 нафар қарол ишлатгансан деб, бор мол-мулки мусодара этилгани етмагандек, ўзи Гуржистонга сургун қилиб юборилган. “Ер ота-бобомдан мерос бўлиб келган қонуний мулк эди, 26 нафар қаролни ўша давр тартиб-қоидалари бўйича ишлатганман. Улар мендан ризо, мен тўфайли тирикчилик ўтказайтганига хурсанд эди. Кўпининг бошини силаганман, уйли-жойли қилганман, тўйларига қарашганман. Мол-мулкимни бутунлай олди — майли, халқ йўлида фойдаланамиз, деди — фойдалансин. Лекин қаролларимдан бир оғиз сўрамадики, мен уларга нима жабр ўтказибман? Улар норозилик қилганида ҳам, эътирозим йўқ эди. Сўрамай-нетмай сургун қилди, беватанлик балосига гирифтор айлади...” дер эди раҳматли.

XX асрнинг 20-йилларида кўп-кўп бойларимиз большевиклардан қочиб, Афғонистонга ўтган. Аксарияти ҳеч вақосиз, фақат жонинигина қўтқариб кетган. Лекин уларда ўтқир ақл ва катта тажриба, бир сўз билан айтилса, тадбиркорлик бор эди. Қарашса,

қўшни мамлакатда қўй-эчки кўп-у, халқи те-рини ошлаб, чарм ишлаб чиқариш ва қиш совуғида иссиққина маҳси кийиб юришни билмас экан. Афғонистонда чарм ишлаб чиқариб, маҳси тикишни ўзимиздан борган ҳамюртларимиз жорий этган, дейишади. Ҳа, тадбиркор ҳамма ерда тадбиркорлигини қилаверади.

Мустақиллик даврида халқ қайтадан тадбиркорликка киришди, ишни йўқ жойдан бошлади десак ҳам бўлади. Шунга қарамай, бизда тадбиркорлик кенг қулоқ ёйди. Биноба-рин, "Бугунги кунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ўзининг иқтисодиётимиздаги ўта муҳим ва салмоқли ҳиссаси, роли ва таъсири, содда қилиб айтганда, бошқа ҳеч бир соҳа ва йўналиш ўрнини босолмайдиган катта аҳамияти билан давлат ва жамиятимиз ривожига алоҳида ўрин эгаллайди" (Ислом Каримов. *Эслатишган маъруза*). Мазкур соҳадаги юксалишни қуйидаги рақамлар кўрсатиб турибди: 2000 йили мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотининг 30 фоизи кичик бизнес субъектлари томонидан ишлаб чиқарилган бўлса, 2010 йил якунларига кўра, бу кўрсаткич 53 фоизга етиб қолди.

1997 йилдан бери мамлакатимизда Ўзбекистон Республикаси Президенти соврини учун "Ташаббус" кўрик-танлови ўтказиб келинади. Президентимизнинг "Халқ бадий хунармандчилиги ва амалий санъатини ривожлантиришни давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони (1997 йил 31 март) иловасида рўйхати келтирилган 25 турдаги хунармандчилик фаолияти билан шуғулланаётганлар солиқ ва божхона тўловларидан озод этилган.

Вазирлар Маҳкамасининг "Оилавий тадбиркорлики ҳамда хунармандчилик фаолиятини ривожлантириш ва кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарорида (2010 йил 29 июль) касаначилик фаолияти хунармандчилик билан тенглаштирилган ва хунармандчиликнинг асосий йўналишлари рўйхати (42 та йўналиш) белгилаб берилган. Бу рўйхатга киритилган фаолият турлари билан шуғулланувчилар "Хунарманд" уюшмасига аъзо бўлиш ҳуқуқига эга.

Булар ишбилармонлар учун яратилган имконият, уларга берилган имтиёзларнинг

Азми қатъий, тадбиркор, хушёр, мард ва шижоатли бир киши мингта тадбирсиз ва лоқайд кишидан афзалдир.

Амир ТЕМУР

айримлари, холос. "Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили"да шу соҳага доир янги қонунлар қабул қилинади, мавжуд қонунларга тегишли ўзгартариш ва қўшимчалар киритилади, албатта.

Тадбиркорликини ривожлантириш — амалда аҳолининг ўз кунини ўзи кўриши, янги-янги иш жойларини пайдо қилиш, боқимандалик асоратидан қутулиш, турмуш фаровонлигига ўз кучи билан эришиш, моддий манфаатдорлик негизда ишлаб чиқаришни ривожлантиришга ҳисса қўиши дегани. Бу ҳаммани, аввало ўзи, кейин оиласи, қолаверса, мамлакати тақдирига масъул деб ҳис этишга олиб келади. Ваҳоланки...

Шаҳардаги бир ҳовлига кирдик. Дастурхондек ерга шивит экилибди. Лекин ярмига яқин жойи ўта сийрак, қолган тарафи эса жуда зич чиққан. Сабабини сўрасак, хонадон соҳиби водопровод шланги билан суғорганда сув босими уруғларни бир томонга суриб юборганини айтди. "Э, акаси, бунақа пайтда шлангнинг учига пахта илдан тўкилган пайпоқ кийдириб боғланади-да, шунда пайпоқ шишиб, босимни қайтаради", деди бир тадбиркор одам.

Ўша киши билан яна бир хонадонда меҳмон бўлдик. Ҳовлининг бир ёнидан катта ариқ оқиб ўтар экан-у, уй эгаси шу сувдан фойдаланмас экан. Нима эмиш, электр насос билан сув тортса, босим ерни ўпириб, жўякларни бузиб ташлармиш. "Э, акаси, аввал ердан бир метрча кўтариб бетон ҳовузча қуринг, насос сувни олдин шу ҳовузчага ташласин, бу ёгидан қувур улаб пастга оқизинг, босим бирдан пастлаб, оддий ариқ сувидай сокин оқади-қўяди", дея ўғит берди яна у киши. Хўш, баъзиларда учраб турган уқувсизлик илдиэлари қаерда?

Шўро давлати бор мулкни ўз қўлига олгани сабаб ялпи даромадга ҳам эга чиққан. Ҳатто кооператив ташкилотларнинг ҳам ҳуқуқи ўта чекланган бўларди. "Қолхоз ҳисобиде пул бор, лекин болалар боғчаси эшиklarини таъмирлаш учун давлатдан сўрамасдан бир

челак мих ҳам сотиб ололмаймиз", деган эди бир бой хўжалик раиси.

Ана шундай бариға хўжайин бўлиб олган давлат "Сенларни мен боқяпман", деб одамларни лақиллатиб келган. Ҳали ҳам онги қотиб қолган айрим кимсалар "Халқни давлат боқиши керак", деган хомхаёл билан мурувват кутиб юргани қизиқ. Ваҳоланки, бир ҳақиқатни англаб олмағимиз керак. Одам Атодан қиёматгача гап шу: ҳеч бир давлат халқини боққан эмас, боқмайди ҳам. Ахир, жамият каттами ёки давлатми? Албатта, жамият катта. Жамият дегани бу — халқ дегани. Халқ ҳамма замонлар ва маконларда ҳам ўзини ва давлатини боққан.

Халқ маҳсулот яратади, турли хизмат кўрсатади. Ҳар қандай фойдали меҳнат эса даромад келтиради. Давлат, қонунларда истисно қилинганидан ташқари, ҳар қандай даромаддан солиқ олади. Солиқлар асосида шакллантирилган бюджет давлат функцияларини амалга оширишга сарфланади. Халқ қанча кўп даромад топса, давлат ҳам шунча бойийди. Бинобарин, аввал халқ бойиши керак.

Бир тажрибали акахонимиз тақдир тақозиси билан Сирдарёнинг Сардоба туманидаги қишлоқлардан бирида вақтинча яшаб қолибди. Қараса, кенг дала, ёнида бир кўл ҳам бор. Қирғоққа яқин ерда бир вақтлар қурилиб, ҳозир эгасиз ётган омонатгина эски шийпонча ҳам турибди. Шу ерга кўчиб олибди. Товуқ, курка, ўрдак, ғоз боқишни бошлабди. Аввал бештадан, кейин ўнтадан... Бир-икки йилда улар кўпайиб кетибди. Ҳозир шийпон ёнига яна бир уйча қуриб яшаяпти. Меҳмон келиб қолса, шартта бир қуркани сўйиб, қозонга босади. Қишлоқда бу кишидан тўқ одам йўқ. Тадбиркор дегани шундай — "борни бўлдирадиган, йўқни йўндирадиган" бўлиши керак-да.

"Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили" ана шундай миришкорларга янада кенг йўл очади, деб умид қиламиз.

Собиқ тузумда қаерда бир маҳсулот ишлаб чиқарилса, қайси корхона ёки ташкилот даромад кўраётган бўлса, қонунсиз асосда шу ердан тама қилиб турадиган ҳар турли вакиллар кўп бўларди. Томорқа эса — хусусий. Колхоз даласидан қоплаб сабзи-пиёз ундирадиган "текширувчи" бригадирнинг шахсий

томорқасида етиштирилган маҳсулотдан бир челак ҳам сўрай олмас эди. Очигини айтганда, ҳозир ҳам қаердаки бир маҳсулот ишлаб чиқарилаётган бўлса, ноқонуний равишда, ўшандан "улуш" кутадиган олғирлар топилади. Хусусийлик охир-оқибат шу ҳолларга чек қўйиши аниқ.

Вилоятларимизнинг бирида бўлган қизиқ воқеани эшитдим. Бир туманда қўшма корхона очилиб, тухум етиштиришга мўлжалланган товۇқчилик фабрикаси ишга туширилибди. Назоратчи идоралардан бирининг масъул ходими маврид-бемаврид ковуриб ейиш учун тўрт-бештадан товۇқ сўраб келаверар экан. "Ахир, биз тухум етиштираемиз! Биринчидан, тухум берадиган товۇқни гўшга сўйиш — увол. Иккинчидан, биров товۇқ сотишга шундай ноўрин мажбур қилса, мен айнан мана шу назорат идораси ходимиға мурожаат қилишим, у эса манфаатимни ҳимоя этиши керак. Учинчидан, бу одам олган товۇғи учун пул тўламоқни ҳатто хаёлиға келтираётгани йўқ", деб боши қотар экан хорижлик шериклардан бирининг...

Бу билан айлamoқчимизки, ҳали-ҳамон жамиятимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлар йўлиға сунъий равишда тўсиқ бўлаётган кучлар бор. Давлатимиз раҳбари жамиятни ана шундай иллатлардан тезроқ тозалашни уқтириб, бу йўлда қонунчиликни янада такомиллаштириш ташаббускори бўлиб келмоқда.

Қонунларни, демакки, ўз ҳақ-ҳуқуқини яхши билмаслик — бугунги тадбиркорнинг ҳам айби.

Бир киши ҳовлисида асалари боқа бошласа, маҳалла оқсоқоли "Акахон, яқинда солиқчилар келиб, асаларингиз неча кути эканини суриштирган эди, "Ўзимизнинг одам", деб қалта қайтариб юбордим", деб қолибди. Лекин бу ёлғони ўтмаслигидан ўзи беҳабар. Чунки бизда қишлоқ хўжалиғи маҳсулотлари, жумладан, асалдан ҳам солиқ олинмайди.

Яқин ўтмиш билан бугунги кунни қиёслаб нима дейиш мумкин? Ахир, бутун мулк давлатники бўлган жамиятда қандоқ тадбиркорлик қиласиз? Тадбиркорлик учун аввало хусусий мулк керак, хусусий мулкка эгалик қилиш кафолатланиши лозим. Ҳозир бизда айнан шу йўл тутиляпти.

Тадбиркор дегани – жонсарақ, елиб-югурадиган, кунда изланадиган одам дегани. Сабаби – бу соҳа вакили ҳар қачон таваккал қилади: фойда олиш эҳтимоли қанча бўлса, зарар кўриш эҳтимоли ҳам шунча! У таваккал билан боглиқ хавф-хатарни қамайтириш учун илмли ва малакали бўлиши даркор. Бугунги ишбилармон ўз фаолият йўналиши бўйича ҳар бир янгиликдан воқиф бўлиб боради. Компьютерда ишламайдиган, интернетдан фойдаланмайдиган одам эндиликда тадбиркор бўлиши душвор. Компьютер ва интернет орқали ишлашга ўтишининг ўзи ҳам кишидан тадбиркорлик талаб қилади.

Ғафур Ғулومнинг “Ҳасан Кайфий” деган ҳикояси бор. Унинг бош ғояси – “Ақл билан меҳнат омон бўлса, бас, у ёғи бир гап бўлар”. Ҳикоя қаҳрамони турмушидаги бирон бир ўзгаришдан азият чекиб ўтирмайди. Зотан, ақл билан меҳнат бор-ку! Подшо ҳар куни эр-талабдан унинг ризқ топадиган машғулотини тақиқлаб қўяверади. Аммо кечқурун кулбасига келса, Ҳасан Кайфий яна ҳар кунгидек ризқ топиб, вақтини хушлаб ўтирибди. Чунки у янги-янги чигалликлардан ҳам ақл ва меҳнат туфайли осон қутулиб кетаверади.

Ахир дангасалигу лоқайдлик, камҳаф-салалик кимда йўқ? Бу иллатлар манаман деган одамнинг устидан ҳам ҳукмронлик қилади. Алишер Навоийдек буюк захматкаш зот ҳам бундан истисно эмас эканлар.

Шоир ўзи тузган илк девон – “Бадойиъ ул-бидоя” дебочасида шу ҳақда сўз юртади. Ғазалларини ҳали бир ерга тўплаб, девон тарзида тартиб бермаган, шунинг учун мухлислар уларни топиб ўқишда сарсон эди. Шунда ҳотифдан садо келиб, ёзган шеърларини мисли фарзанд ҳисоблайди-да, шоирга:

*Равомудур бизинг фаррух замонда
Аларни дарбадар қилмоқ жаҳонда?*

*Барин йиғ эмди андоғким атолар,
Сурук тифлин нечукким кадхудолар, –*

*Ки бор ул хайли саргардони сода,
Сенга фарзанд, бизга хоназода, –*

дейди. Кейин шу нидо – шоирни ишга, меҳнатга ундаш такорпланаверади, ҳатто,

“хирад (ақл) пири” ва “ақл хабири (хабарчиси)” аччиқ-тизиқ гаплар ҳам қилади:

*Ранж кўрмай киши топарму фароғ?
Кўнгли ўртанмайин ёнарму чароғ?*

*Тухм ерга кириб, чечак бўлди,
Қурт жондин кечиб, ипак бўлди.*

Лола тухмича ғайратинг йўқму?!
Пилла қуртчица ҳимматинг йўқму?!

Шоир гўё бу пандларини ҳар куни ҳар биримизга қарата айтаётгандек. Зеро, тадбиркор бўлмоқ – фароғат топиш учун ранж чекиш, пилик каби куйиб, ёритиш, гул бўлиб очилиш учун уруғ мисол тупроққа ботиш, ипак тўқиш учун қурт сингари жондан кечиш демак. Ахир, сизу бизда, лоақал, лоланинг уруғича ҳам ғайрат, ипак қуртидагичалик ҳам ҳиммат йўқми?!

Бор! Бўлганда ҳам ҳеч кимниқидан кам бўлмаган куч-қудрат, имконият, энг муҳими – зарурат бор!

Республика “Нуроний” жамғармасининг 2010 йил янунлари ва 2011 йил истиқ-болларига бағишланган йиғилишида қатнашишга тўғри келди. Отахону онахонлар ҳам-ма-ҳаммани мамлакатимизнинг бир қарич ерини ҳам бўш қолдирмай экин экишга, боғроғлар барпо этишга, томорқалардан унумли фойдаланишга, шу тариқа юртимиз ободлиги ва дастурхонимиз тўкинлигини таъминлашга ундади.

Ўзбекистон Касаба уюшмалари федерацияси “Ҳар бир киши бу йил кўкламда камида 20 тадан дарахт эксин!” деган даъват билан чиқди.

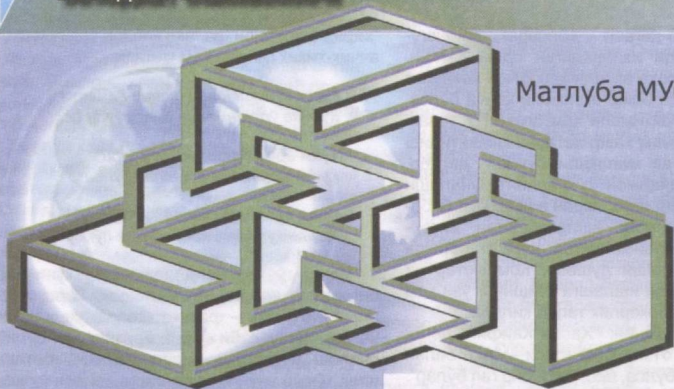
Мақсад – “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили”да ҳамма қўлидан келгани қадар, имконияти доирасида тадбиркорлик билан машғул бўлсин! Ана шу саъй-ҳаракатлар кейинги йилларда ҳам бар-давом бўлсин!

Эзгу ният, эзгу ғоя!

Ҳамма замонлар ва маконларда ҳам жамиятни муайян ғоялар бошқаради, бирлаштиради, олижаноб мақсад-муддаоларга етаклайди.

Бу йил юртимизда тадбиркорликка даъват этилаётган экан, келгусида бунинг ширин ме-валаридан баҳраманд бўламыз, иншооллоҳ.

Матлуба МУСАЕВА

PARLAMENT TIZIMI: YONDASHUVLAR, QARASHLAR, TAJRIBALAR

Қонун чиқарувчи ҳокимият ҳар қандай давлат тараққиётининг асоси, шахс ва жамият тақдирининг кафолати сифатида ўзини намоён этади. Бу тузилма давлатнинг истиқболдаги режалари ва сиёсий йўлига доир ҳуқуқий пойдеворни яратади. Бугунги

дунё парламентаризмининг муҳим масалаларидан бири қонунчилик органи таркибидаги палаталар сони ҳисобланади. Ушбу масала бир неча асрлар давомида кечаётган баҳс-мунозаралар мавзусидир.

Парламент палаталари сони, чунончи, икки палатали тузилмани назарий тадқиқ этиш XVIII асрдан бошланган. Бунга француз файласуфи Монтескьёнинг қуйидаги фикри асос бўлди: "Қонунчилик мажлиси қонун лойиҳаларини рад этиш билан бири-бирини тийиб турувчи икки палатадан иборат бўлиши ва иккаласи ҳам ўз навбатида ижроия ҳокимияти билан боғлиқ бўлиши керак" (Монтескьё Ш. *Избранные произведения*. М., 1955, стр. 322).

Қўш палатали, яъни бикамерал парламент тизими, аввало, кенг миқёсдаги ва-

киллики, фикрлар хилма-хиллигини таъминлаш орқали бутун халқнинг иродаси, манфаатлари ифодачисига айланади. Шу жиҳатиға кўра, у тўлақонли вакилликини ўзида намоён этишга қодир.

Монтескьёнинг бу ғояси АҚШ сиёсий арбоблари Т.Жефферсон ва Ж.Вашингтон томонидан маъқулланиб, давлат фалсафасининг негизи сифатида қабул қилинди. Америкача сиёсий дунёқараш асосчилари фикрича, парламентнинг икки палатали тизими ҳокимият тепасидагиларга сайловчилар олдидаги мажбуриятларини эслатиб туради ва шу тариқа республикани таназзулдан ҳимоя этади. "Бундай таркиб халқ тинчлигини таъминлашда икки қарра ишончли бўлади, чунки ҳокимиятни ноқонуний эгаллаб олиш ёки унга хоинлик қилишга доир интилишлар мустақил бўлган иккала палатанинг келишувини талаб қилади" (Мухаев Р. *Хрестоматия по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений*. М., "ПРИОР", 2000, стр. 156). Иккинчидан, бу модель, Монтескьё фикрича, "...ҳар қандай ассамблеянинг саркаш йўлбошчиларга жиповини тутқазиб қўйиб, беҳос эътиросларга берилиб кетиши, ўйламасдан ҳалокатли қарорлар қабул қилиши" йўлига тўсиқ қўяди. Учинчидан, қўйи палатага сайланган депутатларнинг қонунчилик вазифалари ва тамойиллари нуктаи назаридан малакасизлигининг олдини олади.

Парламентлаштириш жараёни авж олган XIX асрда икки палатали тизимнинг афзаллик ва камчиликларини тадқиқ қилиш ғоят долзарблик касб этди ва баҳс-мунозаралар билан кечди. Шу сабабдан мазкур даврнинг кўплаб олимлари икки палатали парламент, унинг тузилиши ва таркиби, жамиятдаги роли юзасидан изланишлар олиб борди. Булар орасида инглиз файласуфи И.Бентамнинг тадқиқоти айниқса ўзига хосдир. У асосан икки палатали парламентнинг камчиликларини таҳлил қилган. Бентам "Қонун чиқарувчи мажлислар тактикаси" асарида бундай органларни икки палатага бўлиш баъзи ноқулайликларга сабаб бўлишини

таъкидлайди. Чунончи, файласуф қуйидаги муаммоларни санаб ўтади:

- тўлиқ овоз билан бир палатада қабул қилинган қонун кўпчилик овоз билан бошқасида бекор қилиниши;

- палаталарда, ҳудудий ҳамда умуммиллий манфаатлар нуктаи назаридан, баъзан икки хил ёндашув юзага келиши;

- палаталардан бирининг йиғилишида тақдим қилинадиган муайян маълумотлардан бошқасининг маҳрум этилгани;

- қонун ижодкорлиги жараёнининг секинлашуви (*Бентам И. Тактика законодательных собраний*. СПб., 1907, стр. 39-44).

Қўшпалатали парламентда икки хил қараш юзага келиши ва бу сиёсий таназзулга сабаб бўлиши мумкинлиги ҳақидаги фикр мунозарали. Аксинча, фикрлар хилма-хиллиги тараққиёт омили вазифасини ўтайди. Бу борада марказлашган Италия асосчиларидан бири — Кавур қуйидагиларни эътироф этган: "Давлатнинг сиёсий тартиботи муттасил ҳаракатда ва тараққиётда экани ҳисобга олинса, у барқарорлики, ҳаракат ва тараққиёт эса тартиб ва прогрессивлики талаб қилади" (Серова О.В. *Парламентаризм в восприятии итальянско-го либерала. — Из истории европейского парламентаризма Италии*. М., 1997, стр. 46). Агар ҳаракатланувчи куч деб халқчил ҳисобланмиш қўйи палатани олсак, юқори палата ўзига хос консерватив унсурларга эга мувофиқлаштирувчи, яъни "ҳовуридан тушурувчи" кучдир.

Бу қонунлар қабул қилишда шовма-шовшарликлар ва тасодифларнинг олдини олиш борасида энг самарали йўлдир. Тўғри, палаталардан бири муҳим масалаларни бир неча бор кўриб чиқиш юзасидан қоида ёки меъёрлар қабул қилиши мумкин. Бунга Буюк Британиянинг Жамоалар палатаси мисол бўла олади. Ушбу палатада қонун лойиҳасини уч марта ўқиш, ҳар хил муддатларда уч бора муҳокама қилиш, кўмитада моддама-модда кўриб чиқиш ва шу асосда ахборот бериш, муайян манфаатларни ёқлаб чиқаётган фуқаролар аризалари асосида ушбу ахборотни яна бир бор таҳлил қилиш ва мазкур

таҳлил учун муайян кунни белгилаш каби қоидалар мавжуд. Бундай эҳтиёткорлик ва шунга ўхшаш бошқа чораларга қарамасдан, бир палатали тизимда юқоридаги қоидалар сўзсиз ижро этилишига кафолат йўқ. Сиёсий тажриба бу қоидаларни палата писанд қилмасдан ҳукмрон партия хоҳиши, яъни ўтқинчи манфаатга таяниб иш тутаетганини кўрсатмоқда.

Икки палатали парламентда, бир палатали парламентдан фарқли ўлароқ, барча расмийликларга қатъий риоя қилинади. Палаталардан бирида қонданинг бузилиши иккинчисида эътироз уйғотади. Шунингдек, бирор масаланинг икки палатада муҳокама этилиши шу масалани бир палата бир неча бор кўриб чиқишидан фарқ қилади. Лойиҳа муҳокамасида манфаатлар ва қарашлар, фикрлар ва аъноаларнинг турли-туманлиги зарур. Чунки узоқ вақт бирга ишлаган кишиларда секин-аста бир хил қараш шаклланади. Шу жиҳатдан, иккинчи палатани биринчисида қўрилган ишни муҳокама қилувчи апелляция судига қийёслаш мумкин.

Қўш палаталиликнинг якка палаталиликдан, бикамерализмнинг монокамерализмдан устунлиги ягона палата ҳокимиятининг чекланганлигида кўринади.

Сайловларнинг эркинлик ва муқобиллик асосида ўтказилиши ҳамда қонун чиқарувчи мажлиснинг ўз қарорлари учун тўлиқ жавобгарлиги ҳам ҳокимият суиистеъмол қилинмаслигига кафолат бўлолмайди. Лекин бикамерал тизимда палаталардан бири бошқасини жийовлаб турувчи қонуний куч сифатида хизмат қила олади. Шунингдек, икки палатали тизим сафсатабозлик урчиши хавфини камайтиради, чунки бир нотиқнинг маърузаси ҳар икки палатада бир хил таъсир кучига эга бўлиши даргумон. Шундай қилиб, халқ ишончини қозониш юзасидан беллашув, рақобат пайдо бўлади. Палаталараро бундай рақобат улардаги ноқонуний интилишларга барҳам беради ва шу тариқа турли йўналишларда конституция дахлсизлиги сақланади ҳамда жамият барқарорлиги таъминланади.

Бентамнинг фикрича, “қонун чиқарувчи органи бўлиб юбориш ислохотларга бирмунча путур етказди. Бироқ икки лангарли давлат кемаси ҳар хил таъсирлар, бошқа усуллар билан эришиб бўлмайдиган қаршилик кучини қўлга киритади” (Бентам И. *Тактика законодательных собраний*. СПб., 1907, стр. 44.). Олим айтган фикрнинг биринчи қисмига қўшилмаган ҳолда, иккинчи қисмига доир бир мулоҳаза билдириш лозим – бир хил таркибдаги икки палатага ҳожат йўқ, сабаби улар бир-бирини такрорлайди, холос. Чунончи, Ж.Милль ҳам гап палаталар сони эмас, таркибида деб билган: “Инсонларнинг ҳеч бир йиғилиши бошқасидан изн сўрамай, ўзининг хоҳишистагидан фойдалана олмайди” (Милль Дж. *Размышления о представительном правлении*. Chaldize Publication. Benson, Vermont (перепечатано с изд. СПб., 1863), 1999, стр. 178.). Улар бир-бирини ўзаро тийиб туриши учун икки хил таркибга эга бўлиши керак.

Бир палатали парламентлар ҳақида сўз кетганда, асосан авторитар ёки тоталитар сиёсий тузумга эга давлатлар кўз олдимизга келади. Бироқ Иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврда барқарор демократик тузумга эга Янги Зеландия (1950 йил), Дания (1954 йил), Швеция (1971 йил) каби давлатлар ўз парламентининг иккинчи палатасини қисқартиришга қарор қилганини унутмаслик керак.

Скандинавия давлатлари бунинг сабабини икки палата, Бентам тавсифлаганидек, “иш жараёнини секинлаштириши” ҳамда анчагина маблағ талаб этиши билан изоҳлайди. Шунингдек, иккинчи палата демократик ўзгаришларнинг тормози, деб қайд этилади. Бу каби омиллар ҳали етарли молиявий, ҳуқуқий базага, қонунчилик асосига эга бўлмаган ёш мустақил давлатлар, ривожланаётган мамлакатлар учун чиндан-да тўсиқ бўлиши мумкин. Сабаби, бикамерализмнинг ютуқларидан ҳисобланмиш биринчи палата қабул қилган қонунларни иккинчи палата қайта кўриб чиқиши қўшимча вақт талаб этиши билан бирга улар ўртасида низо

келтириб чиқариши хавфи ҳам мавжуд. Бу эса янги ва ёш давлат тараққиётини яна бир неча йил ортга суриши мумкин. Ҳуқуқшунос олим Э.Халилов таъкидлаганидек, "Бир палатали тизим ёш, ривожланаётган давлатлар эҳтиёжларига, ўз миллий қонунчилигини эндигина шакллантираётган парламентларнинг манфаатларига кўпроқ жавоб беради" (Халилов Э. *Ўзбекистон Республикасининг қонун чиқарувчи олий органи: сохта вакилликдан ҳақиқий парламентаризмга қадар*. Т., "Ўзбекистон", 2001, 153-бет).

Икки палатали парламентни жорий этишга ҳалақит берувчи тўсиқлар юқорида санаб ўтилган омилларгина эмас. Шуни таъкидлаш жоизки, бир палатали парламентни танлаш давлатнинг ижтимоий-сиёсий тузилиши – мамлакат ҳудудининг у қадар катта эмаслиги ва бу ички сиёсий мувозанатни сақлашнинг осон йўли, деб англианиши билан ҳам боғлиқ. Бунга Люксембург ва Монако давлатларини мисол келтириш мумкин.

Шу боис бир палатали ёки икки палатали парламентни танлашга шунчаки "техник" масала деб қараш нотўғри. Бундай қарорнинг замирида демократияни икки хил тушуниш ётади.

Биринчиси, халқ назоратининг мажоритар талқинини билдиради ва бунда тўғридан-тўғри умумхалқ сайлови орқали шаклланган парламент миллатнинг хоҳиш-иродасини ифодаловчи қарор ва қонунлар қабул қилади. Шунинг учун унга юқори палата кўринишидаги тўсиқнинг кераги йўқ. Бу ҳолатни лейборизм мафкурачиси С.Крисп куйидагича тавсифлайди: "Агар биз асл демократияга эришмоқчи бўлсак, давлат суверенитетини тақсимловчи икки палатанинг мутлақо ҳожати йўқ. Иккинчи палата, вакиллик органи бўлган тақдирда, биринчи палатани такрорлайди ёхуд халқ иродасини умуман ифода этмайди – бундай ҳол эса демократик парламентга хос эмас" (*On the Parliamentary System. New Delhi, 1959, may, p. 8.*).

Албатта, бикамерализм тарафдорлари ушбу фикрларга қўшилмайди. Ақинча, юқори палата куйсини тийиб туради ва унинг фаолиятида мувозанатни юзага

келтиради, деган қарашни илгари суриб, либерал демократия гоёсига таянади. Камчиликнинг манфаатларини фақат юқори палатагина қуйи палатанинг кўпчилигидан ҳимоя қила олади. Шу билан юқори палата жамиятда барқарорликни таъминлайди (Захаров А. *Современный бикамерализм: основные тенденции. Выступление на семинаре "Бикамерализм в европейских парламентах: учет интересов и согласование позиций"*. 22 мая 2003 г.).

Криспнинг қарашларини ҳаётнинг ўзи инкор этаётганини шунда кўриш мумкин-ки, ҳозирда демократиянинг асосий талабларидан бўлган фикрлар, қарашлар хилма-хиллиги бир палатали парламентдан кўра, икки палатали парламентда кенгрок намоён бўлмоқда. Палаталар таркиби ва тузилишига кўра бир-бирини такрорлаши мумкин. Аммо шунга қарамай, уларнинг асосий вазифалари аниқ белгиланган. Масалан, қуйи палата давлат бюджетини қабул қилишда устунликка эга бўлса, юқори палатанинг ўзига хос квазисуд ваколатлари мавжуд. Бир палатали парламент каби икки палатали парламент ҳам халқ иродасини ифодалайди, баъзи давлатларда халқчиллик тамойилини ўзида мужассам этувчи қуйи палата юқорисига нисбатан кўпроқ ваколатларга эга. Бу хусусият парламентар ва ярим-президентлик республикалари, шунингдек, монархияларда ҳукуматнинг қуйи палата олдидаги сиёсий жавобгарлигида, айниқса, кенгрок намоён бўлади.

Икки палатали парламентнинг ўзига хослиги қонунларни фуқаролар ва ҳудудлар манфаатларини уйғунлаштирган ҳолда қабул қилишида кўринади. Бунда давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, "...умумдавлат ва ҳудудий манфаатларнинг мутаносиблигига эришилади" (*Ислом Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир*. Т., "Ўзбекистон", 2005, 38-бет).

Хуллас, ҳар бир мамлакат давлатнинг тузилиши, ҳокимиятнинг тақсимланиши бора-сида мажоритар ёки либерал талқинга асос-

ланиб, қонун чиқарувчи вакиллик органини бир ёки икки палатали қилиб ташкил этади.

Шу ўринда Марказий Осиё давлатларининг қонун чиқарувчи органлари таркибидagi палаталар сонига тўхталиб ўтсак. Бугунги кунда Ўзбекистон, Қозоғистон ва Тожикистон – икки палатали қонун чиқарувчи органга, Туркманистон ва Қирғизистон – бир палатали парламентга эга.

2004 йил охирида Ўзбекистонда икки палатали парламент тизимига ўтишга ҳозирлик, яъни сайловолди кампанияси қизғин тус олган бир вақтда қўшни Қирғизистонда, аксинча, бир палатали тизимга қайтиш жараёни бошланди. Қирғизистон республикасининг умумхалқ референдуми асосида ташкил топган икки палатали қонун чиқарувчи вакиллик органи – Жокоргу Кенеш бикамерал усулда 10 йил фаолият юритди. Қўш палатали қирғиз парламентини шакллантиришдан мақсад – давлат органларининг қонунчилик фаолияти самарадорлигини ошириш ҳамда мавжуд ижтимоий-иқтисодий муаммоларни қонунчилик йўли билан жадал ҳал этиш эди. Аммо мунтазам фаолият юритган Жокоргу Кенешнинг қўйи палатаси – Қонунчилик мажлисининг фаолияти янги мустақил мамлакат шароитида парламентнинг профессионаллашуви учун ҳали бироз эрта эканини кўрсатди. Бунга икки палатали қонун чиқарувчи органнинг ижроия ҳокимияти билан сира муроасага кела олмагани, бикамерал парламентнинг шаклланишида муайян ҳудуднинг устунлиққа эга бўлиши каби сабаблар билан бир қаторда қонунчилик жараёнининг секинлашуви ҳам сезиларли таъсир кўрсатди, десак хато қилмаймиз. Қирғизистон республикасининг собиқ президенти А.Акаев 2004 йил 2 апрель куни мамлакат парламенти мажлисида қилган нутқида бу масалага алоҳида тўхталган. У Жокоргу Кенешнинг қонун ижодкорлиги борасида сусткашликка йўл қўяётгани оқибатида янги таҳрирдаги Конституция кучга кирганига бир йил тўлган бўлса-да, унинг айрим қисмлари қонун ҳужжатларида ўз ифодасини топмагани ва ҳали ҳам эски ҳуқуқий базада фаолият кўрсатганини таъ-

кидлаган. Бундай сусткашлик, ўз навбатида, халқаро мажбурият ва молиявий шартномаларнинг муваффақиятли амалга ошишига таҳдид солади (*Обращение Президента Кыргызской Республики А.Акаева к Жокоргу Кенешу о первоочередных задачах законотворческой работы* // www.gov.kg // 2.04.2004 г.).

Ана шу сабабларга кўра, 2005 йилдан эътиборан Қирғизистонда бир палатали парламент фаолият юрита бошлади.

Ўзбекистонда эса парламентнинг муҳим сиёсий бўғин сифатидаги тадрижи ўзгачароқ кечди. Ўзбекистон Республикасининг бир палатали Олий мажлиси синовларда тобланиб мустақил ўзбек парламентаризмининг тамал тошини қўйди.

Биринчидан, у дастлаб қонун чиқарувчи вакиллик органи сифатида шаклланиш босқичини ўтади. Мазкур жараён 1994 йили кўппартиявийлик асосида сайланган биринчи қақриқ Олий Мажлис фаолиятида ўзининг илк ифодасини топди.

Иккинчидан, парламент қонун ижодкорлиги вазифасини самарали амалга ошира бошлади. Бир палатали Олий Кенгаш, сўнгра Олий Мажлисининг қонунчилик фаолияти туфайли Ўзбекистон Республикаси давлатчилигининг ҳуқуқий асослари яратилди, жумладан, мамлакатнинг Асосий Қонуни – Конституцияси ҳамда давлат ҳокимияти тузилишига доир “Олий Мажлис тўғрисида”ги (22 сентябрь 1994 йил), “Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”ги (6 май 1993 йил) қонунлар қабул қилинди. Иккинчи қақриқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 15 та сессияси давомида 94 та қонун, 307 та қарор қабул этилди, 55 халқаро шартнома ва келишув ратификация қилинади, шунингдек, мамлакатнинг 279 та қонун ҳужжатларида 1229 ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди.

Учинчидан, парламент давлат ва жамият ўртасидаги воситачига айланди. Шу ўринда Олий Мажлисининг ўзи ҳам давлат ҳокимияти органи эмасми, деган савол туғилиши табиий. Тўғри, парламент қонун чиқарувчи ҳокимият органи ҳисобланади, лекин бошқа

хокимият тармоқларидан фарқли ўлароқ, халқ вакили мавқеига эга бўлгани сабаб унинг хохиш-иродасига қулоқ тутган ҳолда умумдавлат миқёсидаги қонунлар, сиёсий қарорлар қабул қилади. Албатта, қонунларни ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этишда давлат ҳоқимиятининг бошқа тармоқлари — ижроия ҳамда суд ҳоқимиятлари ҳам қонун ташаббускорлиги ҳуқуқи орқали иштирок этади. Бугун юртимизнинг қонун чиқарувчи вакиллик органи ўз фаолиятида жамият манфаатларини давлат манфаатлари билан уйғунлаштириш йўлидан бормоқда.

Ўзбекистон тараққиётининг ҳозирги босқичида бир палатали парламентдан кўра икки палатали парламент афзал бўлиб, бунга қуйидаги тўрт омилни сабаб қилиб кўрсатиш мумкин:

Биринчиси — мамлакатнинг демократик ҳуқуқий давлат қурилиши соҳасида ҳар жиҳатдан пухта ўйланган қонунларга эҳтиёжи кучлилиги. Юқорида таъкидланганидек, парламентнинг асосий вазифаси давлат ва жамият тараққиётининг ҳуқуқий асосларини яратиш бўлиб, ҳозирда шу вақтгача яратилган базани мукаммаллаштириш, республика эҳтиёжларидан келиб чиқиб, келажакни ўйлаб янгидан-янги қонун ва қарорлар қабул қилиш ниҳоятда зарур.

Иккинчиси — парламентаризмнинг асосий белгиларидан бири — ҳоқимиятлар бўлиниши тамойилига қатъий риоя этилиши. Шуни эслатиб ўтиш лозимки, халқ вакилларининг сусткашлиги оқибатида Вазирлар Маҳкамаси тақдим этган қонун лойиҳалари баъзида баҳс-мунозараларсиз қабул қилинди. Бунга, албатта, Олий Мажлисда ҳоқимият вакиллик органларидан сайланган депутатларнинг мавжудлиги ҳам бевоқиф таъсир кўрсатди.

Учинчиси — кенг миқёсдаги вакилликни таъминлаш. Кўпгина олимлар таъкидлаганидек, икки палатали парламент тизими орқали жамиятнинг қатламлари билан биргаликда ҳудудлар манфаатлари ҳам инобатга олинади.

Тўртинчиси — парламентнинг профессионаллашуви. Мунтазам фаолият кўрсатувчи

депутатлар, Президент Ислон Қаримов таъкидлаганидек, бир чорақда йиғилиш билан чекланмасдан, ҳаётни чуқурроқ ўрганади, уларнинг сиёсий ўзгаришлар, ислохотларга таъсир қилиш имкониятлари кенгайди. Бу омил профессионал парламентнинг шаклланишида катта роль ўйнайди.

Бикамерал парламент туфайли ички "ўзаро тийиб туриш ва мувозанатлаш" тизими вужудга келади. Палаталарнинг бири иккинчиси қабул қилган қонунни қайтаришни асослар экан, уларнинг ҳар иккиси ҳам ўз фаолиятидаги нуқсонларни бартараф этишга ҳаракат қилади. Юқори палата, ўз навбатида, мунтазам ишловчи қуйи палата учун "ҳакам"лик вазифасини бажаради.

Ўзбекистоннинг ҳозирги бикамерал парламенти, яъни Олий Мажлис — Қонунчилик палатаси ва Сенатдан иборат. Биринчи ва иккинчи чақириқ бир палатали қонун чиқарувчи олий вакиллик органидан унинг асосий фарқи доимий равишда фаолият кўрсатиши бўлиб, бунда аввалги совет типидagi халқ хўжалигига боғлиқ депутат ўрнини қонунчилик билан шуғулланувчи депутат эгаллади. Бу, ўз навбатида, президентлик давлат бошқарувининг муҳим хусусияти бўлмиш ҳоқимиятнинг қатъий равишда бўлинишини ҳам назарда тутди. Зеро, "Барқарор бозор иқтисодиёти, очиқ ташқи сиёсатга асосланган демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш пировард мақсад бўлиб қолиши керак... Сиёсий соҳадаги муҳим вазифалардан бири қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳоқимияти ваколатларини ажратиш асосида миллий давлатчиликни барпо этишдир" (Ислон Қаримов. *Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли. Т., "Ўзбекистон", 1992, 8-бет*).

Халқ вакиллигини ўзида мужассам этувчи, яъни умумхалқ сайлови асосида шаклланивчи палата таркибида давлат ҳоқимияти органидан номзодлар бўлиши парламентнинг фаолияти самарадорлигига салбий таъсир этиши мумкин. Чунки бунда ижро этувчи ҳоқимият қонун чиқарувчи ҳоқимият вазифаларига аралашиб қолади. Масалан,

халқ вакили бўлиб сайланган ижро этувчи қонун яратиш билан биргаликда унинг ижросини ҳам назорат қилади. Бу эса нафақат жаҳонда тан олинган ҳокимиятнинг бўлиниши тамойилига, балки парламентаризмга мантиқан зиддир. Ўзбекистоннинг ҳозирги парламент тизимида бу талаб ҳар жиҳатдан эътиборга олинган.

Шуни айтиш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи ва иккинчи чақириқларида давлат ҳокимияти органидан депутатлар сайланишига сабаб мустақилликнинг дастлабки йиллари ташқи сиёсат, миллий хавфсизлик каби умуммиллий масалалар ижроия ҳокимияти билан узвий боғлиқ эди. Давлат миқёсидаги мазкур ҳаётий масалаларни яхши биладиган кишиларни сайлаш ҳам тақозо қилинар эди. Қолаверса, ҳокимият вакиллик органидан номзодлар тайинлангани йўқ, улар демократик сайловларда овоз йиғиб, халқ хоҳиш-иродаси ифодачисига айланди. Ҳатто Олий Мажлис депутатлари ҳокимият органидан экани ва бир бутунликини ташкил этгани эътироф этилса-да, аслида, у қонунни четлаб ўтиш орқали эмас, балки сайлов жараёнида шаклланди, шунинг учун ҳам халқнинг сиёсий иродасини акс эттирди ва парламентни ҳарна бўлса-да, идоравий манфаатлар замирида эмас, балки умумхалқ манфаатлари асосида таркиб топтирди.

Аммо иккинчи чақириқ Олий Мажлисида 107 кишилиқ давлат ҳокимият органидан сайланган депутатлар блоки фаолият кўрсатиши қонунчилик жараёнида ҳукуматнинг қонун лойиҳалари ҳеч қандай тўсиқсиз ўтишини таъминлаши аниқ эди. Ана шу ҳолат ҳам қонун чиқарувчи олий вакиллик органининг икки палатали бўлишини тақозо этди, десак айни ҳақиқатдир.

Мамлакатимиз раҳбари Ўзбекистон янги давр тажрибаларини умумлаштириб, сиёсий ҳаётни эркинлаштириш масаласига тўхталар экан, "сиёсий соҳани эркинлаштириш борасида: авваламбор, аҳолининг сиёсий фаоллигини кучайтириш, жамиятда манфаатлар ва қарама-қарши кучлар ўртасида

мувозанатни таъминлайдиган кучли механизмларни шакллантириш зарур"лигини таъкидлаган эди (*Ислом Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интиломоқда. Т., "Ўзбекистон", 1999, 16-бем*).

Янги ташкил топган юқори палата фаолиятига баҳо бериб, шуни алоҳида эътироф этиш жоизки, Сенат баъзи қонунларни кўриб чиқиб, қайта ишлаш учун Қонунчилик палатасига қайтарди. Рад этилган қонунлар муҳокамаси юзасидан келишув комиссияси тузилиб, ҳар жиҳатдан мукаммал қонунлар қабул қилинишини таъминлади. Бундай мунозаралар мамлакат қонунчилигини янги босқичга олиб чиқиши шубҳасиз. Масалан, Қонунчилик палатаси 2005 йил 5 августда қабул қилган "Уй-жой мулкдорларининг ширкатлари тўғрисида"ги қонун Сенат томонидан 2005 йил 2 декабрда рад этилиши муносабати билан келишув комиссияси тузилиб, фаолият бошлади. Ушбу жараёнда нафақат Олий мажлисининг ҳар икки палатасидан, балки Вазирлар Маҳкамасидан ҳам вакиллар иштирок этди. Комиссия ҳулосасини инobatга олган ҳолда Қонунчилик палатаси қонунни қайта кўриб чиқди ва у "Хусусий уй-жой мулкдорларининг ширкатлари тўғрисида" деган янги ном билан қабул қилинди.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, Сенат томонидан бирор қонуннинг қайтарилиши "демократик парламентнинг соғлом фаолият шакли, қабул қилинаётган қонун ва қонун ҳужжатларининг сифати юқори бўлишини кафолатлайдиган муҳим омил" ҳисобланади (*Ислом Каримов. "Мамлакатимиз тараққиётининг қонуний асосларини мустаҳкамлаш фаолиятимиз мезони бўлиши даркор". Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг бешинчи ялпи мажлисидаги нутқи // "Тошкент оқшоми", 2006 йил 27 февраль*). Айни чоқда мазкур жараён парламентаризмнинг асосий тамойилларидан биридир.

Шундай қилиб, келишув комиссиясини тузиш қуйидаги самараларни беради:

– палаталараро ўзаро ишонч ва ҳамкорликнинг кучайиши;

– комиссия ишлаб чиққан қонун ҳужжатида турли манфаатларнинг акс этиши ва уйғунлашуви;

– қабул қилинган қонунларга нисбатан Президент кечиктирувчи ветосининг камайиши.

Хуллас, бу борадаги сиёсий тажрибага асосланиб айтиш мумкинки, “қабул қилинаётган қонунларнинг юксак сифатини, жамиятдаги манфаатлар уйғунлигини таъминлайдиган, ўзаро мувозанатни сақлашга хизмат қиладиган самарали тизим шаклланаётгани” (*ўша манба*) кўзга яққол ташланмоқда.

Ҳозирда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатлигига фақат сиёсий партиялар томонидан номзодлар кўрсатилади. Демак, депутатликка “обрў орттириш” илинжида ёндашмоқчи бўлган ижроия ҳокимиятидаги раҳбарлар катта муаммога дуч келади: мансабидан воз кечади ёхуд депутатлик орзусини унутади. Бу орқали нафақат дав-

лат бошқарувининг икки асосий ҳокимияти ажратилди, балки малакали мутахассислар, жамоат арбобларига қонун чиқарувчи олий вакиллик органи сари йўл очилиб, улар миллий қонунчиликни такомиллаштиришда иштирок этишига имконият кенгайди. Шунинг баробарида фуқароларнинг ва сиёсий партияларнинг фаоллиги ошишига замин яратилди.

Дунё давлатларининг бикамерал тизимни танлашидан мақсад ҳокимиятлар ўртасидаги мувозанатни сақлаш орқали нафақат давлат бошқаруви тармоқларининг мустақил фаолиятини таъминлаш, балки уни жамият барқарорлигининг гарови сифатида мустаҳкамлаш ҳамдир.

Республикамызда икки палатали парламентнинг татбиқ этилиши ҳуқуқий демократик давлат қуришни мақсад қилган ҳолда жамият ҳаётининг барча соҳаларида тобора кенг ёйилаётган эркинлаштириш ғояларини ўзида акс эттирмоқда.

Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

MENDAN MENI SO'RANG!

Ташлаб юборилган яшик қиссаси

Бу қиссани анча аввал бошлаб қўйган эдим...

Талабалик йиллари пойтахтнинг кексалар "Қурбақаобод" деб атайдиган даҳасидаги бир ҳовлида ижарада турганмиз. Биттагина хона. Қишда эшик очилган заҳоти хона аёзга тўлади. Шу хонада бир неча йил яшаб, болаларни катта қилдик. Ўтган асрнинг етмишинчи йиллари матбуотда эълон қилинган кўп мақолаларим шу ғарибгина хонада... чой яшик устида ёзилган.

Ҳинд чойидан бўшаган яшикни озиқ-овқат дўкони мудиридан уч сўмга сотиб олиб, икки сўмга бермагани учун ундан узоқ вақт ранжиб ҳам юрганман.

Яшикни уйга келтириб, чор атрофни рангли қоғозлар билан безадим. Овқат маҳали устига дастурхон ёзамиз, болалар ухлагандан сўнг эса у ижод столига айланади.

Орадан анча вақт ўтгач, яшик эскиб, бир томонга қийшайадиган бўлиб қолди. Овқатланиш қийин, ёзиш ҳам. Озроқ тах-

та топиб, ичини иккига бўлдим, энди тепа қисмида нон, чой, қанд-курс, пастида эса чойнак-пиёла, идиш-товоқ турадиган қўлбола мебель бўлди-қолди.

Шу мақомда яна бир неча йил хизмат қилди. Аммо... тагин лиқиллай бошлади. Чеккароққа олиб, гуруч, ун, ёғ, макарон сақлайдиган бўлди.

Ниҳоят, бизга шаҳарнинг бошқа бир четидан уч хонали уй берилди. Янги уйда яшикка балкондан жой тегди. Энди унда пойафзаллар, қорамойу чўтка турадиган бўлди.

Вақти етиб, яшик буткул яроқсиз ҳолга келди. Мих емаган жойи қолмади, четларидаги энсиз тунука қайрилиб, болаларнинг қўлини тирнайдиган бўлди. Ташлаб юборишдан бошқа чора йўқ.

Бир куни эрталаб яшикни олиб чиқиб ҳовлининг бир четига қўйдим, кейин ишга отландим. Хизмат машинасига ўтираётиб, беихтиёр кўзим яшикка тушди. У "Ҳа, хўжайин, керак бўлмай қолдикми энди, майли, зоримиз бор, зўримиз йўқ" дегандек мўлтираб турарди. Кўнглим бузилди. Йўлга

чикиб бўлганмиз, орқага қайтай десам, ҳайдовчининг олдида ноқулай. Худди гуноҳ иш қилиб қўйган одамдай ҳаёлларим чувалашиб ишхонага келдим. Лекин фикримни бир жойга йғиб ўтира олмадим. Тушликка яқин машинани чақирдим. "Ҳозир бориб яшиқни уйга олиб чикиб қўяман".

Катта йўлдан уйимиз томонга бурилишимиз билан ҳовли бурчагига қарадим — яшиқ йўқ, кимдир олиб кетибди.

Кейинчалик уйимизга импорт мебеллар, аллақанча ашқол-дашқоллар сотиб олдик. Ана улар, қанча жойни эгаллаб, савлат тўкиб турибди, лекин ўша чой яшиқ қилган хизматнинг ўндан бирини ҳам қилгани йўқ...

Олти минг йиллик хавотир

Ёшлар тарбияси ҳамма замонларда катта авлодни ташвишга солиб келган. Бундан уч минг йил аввал яратилган "Қалила ва Димна" асарида ўшандан ҳам уч минг йил аввал яшаб ўтган бир донишманднинг, "Ёшлар тарбияси ёмон айнаиди, бу кетишда дунё ҳадемай бузилиб битади...", деган хавотири келтирилган. Бундай хавотир ҳозир ҳам бор. Лекин ёшлар батамом айнаиб, дунё эса бузилиб кетгани йўқ.

Ўртадаги одам

Бир вақтлар "Чеккадаги одам" деган мақола ёзган эдим. "Чеккадаги одамга яхши, чеккага чиқиб қараб тураверди, ҳеч нарсасига жавоб бермайди, зиммасига ҳеч қандай масъулият олмайди. Агарки, биров унга танбех бергудек бўлса, "Ака, мени нега тергайсиз, мен бир чеккадаги одам бўлсам...", дейди-кутулади. Ўйлаб кўрсам... ўртадаги одамга ундан ҳам яхши экан. Умри ҳузур-ҳаловатда ўтади. Ҳеч ким унга: "Ҳой сен, нега имилляпсан, тезроқ қимирласанг-чи?", деб танбех бермайди. Тўда ичида бор-йўқлиги гоҳ билинади, гоҳ билинмайди. Олдиндагига ўхшаб пешонаси тошга тегмайди, орқадаги каби маломатга қолмайди.

Ўртадаги одам кам хато қилади. Чунки у ҳамиша орқадаги ва олдиндагиларнинг ҳолидан хабардор юради. Ўзича бир иш

қилмайди, бир нима демайди. Зарур бўлиб қолса, ўзини эслатиб қўйиш учун аввал олдиндагиларга яқинлашади, кейин ортда қолаётганларга "тезроқ бўлмайсизларми", дея сигирқараш қилади. Бу тоифа ўзини жуда димоғдор тутати. "Ўртада, мана, биз бормиз, ташвиш қилманг" дейди. Эътироз билдириб кўринг-чи!..

Пул

Собиқ тузумнинг пуллари ўтмас матоҳга айлангандан сўнг мамлакат миқёсидаги маҳсул омборхоналардан бирига муомаладан чиққан бир неча вагон қоғоз пул тўпланибди. Бунча пулни нима қилишни билмай мутасаддиларнинг роса боши қотибди. Кимдир уни қайта ишлаб, чорва моллари учун озуқага айлантирса бўлади деган экан, синаб кўришса, бундай "озуқа" еган сигирнинг сути нақд захарга айланибди. Бошқа бири пулни қоғоз қиймалагичдан ўтказиб, цементга қўшиб қурилишда ишлатишни таклиф қилибди. Аммо бунинг ҳам иложи бўлмабди — шундай қилинса янги иморатларнинг девори ҳа-ҳу демай нурай бошлар экан. Охири туби кўринмайдиган чуқур қавлаб кўмадиган бўлишибди. Бундан хабар топган экологлар "Йўқ, мумкин эмас, қанча майдон, ерости сувлари захарланади", деб оёқ тирабди. "Яхшиси, ёқиб юбора қолайлик" дейишган экан, яна катта ғавво бошланибди. Ёқилса ҳавога неча минг тонна захар чиқиб кетар эмиш...

Мана сизга пул деганлари. Аслида у кимёвий йўл билан ишлов берилган, турли рақамларнинг сурати туширилган расмли қоғоз. Бошқа ҳеч нарса эмас. "Пул нима?", деб сўрасангиз, олимлар "Тўлов воситаси", деб жавоб беради. Шундай. Чунки биз унга ишонамиз, еру кўкка инонмаган сири-

мизни пул деб аталмиш шу парча қоғозга ишонамиз. Уни гоҳо ўзимиздан ҳам яширамиз. Унга буюк халоскор деб қараймиз. Пул ҳар қандай масалани ҳал қилади, пулга ҳамма нарсани сотиб олиш мумкин, деган фикр онг-шууримизга сингиб кетган. Шу сабаб, бу қуриб кетмагур кўпларнинг кўзига ҳаётнинг бош маъноси бўлиб кўринади.

Пулдорларга эътибор беринг-а, уларнинг ҳаммаси ҳам донишманд эмас. Аммо айтгани айтган, дегани деган. Кўйин-кўнжингиз тўла бўлса, сиз ҳам бир зумда эътиборга тушасиз, атрофингиздан одам аримай қолади. Зибратингизга келишади, маслаҳат сўрашади, йўл беришади, қаерга борманг, жойингиз тўрда бўлади.

Пулдор бўлсангиз тўй-маъракага амалдорлар қаторида айтиласиз. Қаерда, ким билан ўтиришингиз "бегники бежогли" дегандай, аввалдан белгилаб қўйилган. Қаланги-қасанги аралашмайди. Атрофингизда ҳамма парвона. "Иккинчи овқатни тортаяв-райлими?" ёки "Фалончилар келиб қолди, қаерга олайлик?" дея сиздан изн сўраб оғзингизга қараб туришади.

Аксинча бўлса-чи? Оч баччагардан қоч, баччагар. Давраларда ўзингизни камтарроқ тутганингиз маъқул. "Ким ўзи у, ҳамёнида ҳемири йўғ-у, гердайишини қара", деб қолишса, хижолатдан ерга киргудек бўласиз.

Пулдорнинг йўриғи бошқа: нима деса – тўғри, нима гапирса – қизиқ, нима кийса – ярашиқли. Хоҳласа маҳаллага қўшилади, хоҳламаса – уйда ёнбошлаб ётиб ҳам ишини битираверади.

Пулсиз одамнинг кўпинча нигоҳи маҳзун, сўзи беўхшов бўлади, бундай одамлар ҳатто қулишни ҳам ўрнига қўя олмайди.

Пул – инсоннинг кичик бир ихтироси. Бу ихтиродан уни ўйлаб топган инсондан бошқа ҳеч ким азият чекмайди...

Биров билди, биров билмади...

У бир оз кеч туғилган бола эди. Шу боис чақалоқнинг "инга-инга"си эр-хотин ўртасида совий бошлаган муносабатларни илитди.

Чақалоққа Орзимурад деб исм қўйишди. Топган-тутганини дастурхонга тўкиб, қа-

риндош-уруғ, дўст-қадрдонга ош тортмоқчи бўлишган эди, кимдир, "Ҳай-ҳай, асло ундай қилманг, бола кўзики қолади", деди. Шу гап билан ақиқа камтаргина ўтди, биров билди, биров билмади.

Орзимурадининг суннат тўйи ҳам чоққина бўлди. Отасининг елкасига омад қўши қўниб, баландроқ лавозимга ўтирган вақт эди-да, бир-икки ҳамкасби "Тўйни катта қиворманг, нозик жойда ишляпсиз", деб шипшиб қўйди.

Орзимурад уйланганида, фарзанд кўрганида ҳам шундай бўлди. Фарзандлари улғайгач, орттирган уч-тўрт сўмига ҳовли қурмоқчи бўлган эди, "Ҳай биродар, сал ўйлаб иш қилинг. Отангиз фалон жойда, ўзингиз пистон жойдасиз, "дом"ингиз бор-ку, ҳовлини нима қиласиз, гап-сўз бўлиши мумкин", деб уни ниятидан қайтаришди.

Гап-сўздан кўрқиб ҳовли қурмади, машина сотиб олмади, умрида биров марта бўлсин, бола-чақаси билан курортга бормади. Эллик, олтмишга кирганини ҳам биров билди, биров билмади.

Набираси уйланаётганида ёшлар, "Тўйни фалон ресторанда қиламиз, фалон-фалон санъаткорларни таклиф этамиз, қанча дейишса, берамиз", деб оёқ тираб олишди. Маслаҳатчиларнинг фикри эса бутунлай бошқача бўлди: "Дабдабанинг нима кераги бор, эл оғзига тушган тўйнинг хосияти бўлмайди".

Тўй маҳалла чойхонасида, маҳаллий ҳаваскорлар иштирокида ўтди. Бировга маъқул келди, биров бурнини жийирди: "Ўл, хасис, пулинг бўлса бор, тўй деганни варанглашиб қилмайсанми..."

Орзимурад ота пенсияга чиқаётганида ҳамкасблари уни маромига етказиб макташди. Камсуқумлиги, ўзини ўт-чўққа урмаслиги, бетга чопмаслиги, ким нима деса "хўп" дейишини такор-такор айтиб, қўлига бир даста гул тутқазишди.

Отахон гулни кўтариб уйига келди. Бе-корчилик – кун санашга ўтди. Умрида биринчи марта касал бўлди. Узок вақт ётиб қолди. Биров билди, биров билмади.

Ўтган йили баҳорда унинг қазоси етди. Маҳалладошларидан бири, "Таъзия маро-

симида бир-икки киши гапирсин" деган эди, имом унга ёвқараш қилди. Мархум "Менга ҳеч нарсa керакмас" дегандай қўлларини кўксига қўйиб, қабристоннинг бир четидан қазилган мазорга беозоргина кириб кетди.

Хотира маросимлари ҳам ихчамгина ўтди. Биров билди, биров билмади...

Бош оғриғи – ишора

Иссиқ жон, гоҳ-гоҳ бошимиз оғриб туради. Бошни маҳкам боғлаб, аччиққина мастава ичиб, кўрпага ўраниб ётамиз, терлаيمиз, аммо оғриқ курғур ҳадеганда пасаймайди.

Машхур тиббиётчи олим Наби Мажидов, "Одамнинг боши оғримайди, бошда оғрийдиган аъзонинг ўзи йўқ, оғриқ – тана аъзоларидан биридаги носозлик белгиси", деган эди. Мия фаолияти билан шуғулланувчи бошқа ҳақимларнинг фикри ҳам шу.

Демак, бошимизнинг кутилмаганда оғриб қолиши, бир нима икки томондан қисувга олаётгандай бўлиши – ишора, огоҳлантириш. Гуёки инсон миясида жойлашган марказий бошқарув штаби бизга, "Хў биродар, фалон жойингга қарасанг-чи" деяётгандай...

Ўйлаб кўрилса, ҳаётда бундай огоҳлантиришга кўп бор дуч келамиз. Инсон ҳаёти аввалидан охиригача ошкора-пинҳона ишоралардан иборат ўзи. Аммо биз уларга унчалик эътибор бермаймиз, маъносини англамаймиз. Бошимиз бир жойга урилганда, ишимиз чаппасидан кетиб, бир нохушлик юз берганда ёки соғлиғимиз ёмонлашиб, тўшака михланиб қолганимиздагина хушёр тортамыз. "Эҳ, сезувдим-а, кўнглимга келувди-я, оёғим тортагани-я, тушим ҳам сал чалкашгандай бўлувди-я..." деймиз.

Ишоралар ҳаммага эшиттириб, салом бериб кириб келмайди. Уларни қалб кўзлари билан кўриш, фаҳм-фаросат билан аңлаш керак. Баҳорнинг эрта келиши ёки обдон чўзилиши, ҳайвонларнинг тўйқус безовталаниши, дарахт баргларининг бевақт тўкилиши, қурт-қумурсқаларнинг кўпайиши, ҳосил далаларининг касалланиши, ёз ўрталарида чақмоқ қақиб шаррос ёмғир ёғиши, қалдирғочлар, лайлақлар инини ташлаб кетиши, юмронқоқлар қиш ғамини эртароқ

ея бошлаши – ишора. Биз ҳануз тилини тушунмайдиган она табиатнинг огоҳлик белгиларини санаб адоғига етказиш қийин.

Табиатдаги, инсон феъл-атворидаги ногаҳоний ўзгаришлар ўз-ўзидан содир бўлмайди. Яхши одам бирданига каззобга, тарбияли бола ўғри ёки безорига айланиб қолмайди. Ҳаммасининг сабаби бор. Ниманидир унутганимиз, нимагадир эътиборимиз сусайган. Кимдандир, нимадандир ҳайиқмай қўйганмиз.

Олимлар йигирманчи асрни атом қуролнинг кашф этилиши билан боғлашди. Янги юзйиллик ахборот асри номини олди. Менга қолса, қани энди биз бу асрда ишоралар моҳиятини ўз вақтида аңлаш салоҳиятига яқинлашсак...

Пиёдаанинг юпанчи ва ўқинчи

Яёв юриш танга ҳам, руҳга ҳам кони фойда. Пиёда юрганда инсон танасининг барча аъзоси ҳаракатда бўлади. Томирларда қон айланиши яхшиланади, ўтирган-турганингизда йчирлаб овоз чиқарадиган тузлар эрийди, елка, бел, бўйин қотишларидан қутуласиз. Аммо бунинг учун ҳар куни очиқ ҳавода бир маромда юриш керак – тезлашмай, оҳиста, энгил қадам ташлаб.

Пиёда юрган одам йўлни, атрофни, йўлчи-йўлдошларини кўриб, кузатиб кетади. Йўлда ётган – тошми, кесакми, занглаган михми четга олиб ташлайди.

Пиёда одам ҳамиша ўзи каби пиёдалар орасидан ўтиб боради. Салом беради, алик олади, йўллари тўғри келиб қолса, ёнмаён юриб, торроқ жойларда бир-бирига йўл бўшатиб, гурунглашиб кетади.

Пиёда одам тор кўчалар, муъйишлар, чорраҳаларда турфа хил тасодифларга дуч келади. Гоҳ дўст-қадрдонини кўриб қолади, гоҳ жини суймайдиган кимса билан тўқнашиб кетади. Бунинг ҳам ёмон жойи йўқ. Кўча тасодифлари, тўқнашувлар... ҳар ҳолда ҳаёт қозонида қайнаб турган ҳам маъқул-да.

Пиёда одам минг машаққат билан инига дон ташиётган чумолини беҳос эзиб қўймайди. Чунки у "Осмонга қараб, Со-бир, юрганлар қўқилиб..." деганларидай, қадамини ўйлаб босади.

Пиедани шоҳмот тахтасидаги пиедага ўхшатса бўлади? Бўлади. У, табиийки, баъзи тахтадошлари каби, майдоннинг у четида бу четига бир ҳамлада етиб боролмайди, бун и яхши билади. Шу боис, асосан, ўзи каби пиеда доналар билан беллашади. Пиедаларга хос вазминлик билан қадам ташласа, ҳуда-беҳуда сакрамаса, бир-биридан узоқлашиб кетмаса, курашнинг ҳал қилувчи дамларида катта кучга айланади.

Пиеданинг юпанчи шунда!

Аммо шоҳмот ўйини асло сокин кечмайди. Ногаҳон ҳужум остида қоласиз, рақибингиз сизни қуршовга олади, қурбон бермаслигини иложи йўқ, нажотсиз бўлсада, гоҳо ҳимояга ўтасиз. От деганлари бошингиздан ошиб сакраб турса, фил деганлари "таслим, таслим" дея наъра тортса, руҳ деганлари йўлингизни тўсиб маҳв этса, фарзин деганлари қаерга юрманг, гиппа томоғингиздан тутса, қаёққа ҳам борасиз, қайси хонадан нажот кутасиз?

Бундай вақтда пиедани осонгина, пинак бузмай қурбон қилиб юборишади. Дардингизни кимга айтишни билмай қолаверасиз.

Пиеданинг ўкинчи шунда!

у

У ўта содда, киришимли, ишонувчан, бировга озор бериш ҳаёлига ҳам келмайдиган, сал нарсага кўзларидан дув-дув ёш оқадиган, бошқалардан ажралиб турадиган алоҳида хусусияти йўқ бир одам. Бирор марта бетгачопарлик қилгани ёки асабийлашганини билмайман. Уни яқиндан таниганим, неча бор мулоқотда бўлганим учун ҳам шундай деяпман. Эҳтимол, бошқаларда йўқ камёб фазилатлари ҳам бордир, аммо, тан олиб айтишим кераки, бун мен сезган эмасман. Балким бошқалар билар...

Менинг билганим ва ишонч ҳосил қилганим шуки, у атрофимиздаги одамлар қатори умр йўлини гоҳ тез, гоҳ сокин, гоҳ қувноқ, гоҳ маҳзун босиб ўтаётган, нимагадир эришган ёки хатоларга йўл қўйган, хом сут эмган банда адашиб кириб қолиши мумкин бўлган кўчаларга ҳам бир-икки бош суққан, қоқилиб-суқилиб, бир нималардан

баҳра олиб, яна бир нималардан бенасиб қолиб, гоҳ навбати келиб, гоҳ четга сурилиб келаётган, аммо овозини ҳеч қачон баландлатмаган бир инсон.

Туриш-турмушию гап-сўзига жиддий эътибор қилган одамда унга нисбатан ҳурмат-эҳтиром пайдо бўлиши ва, аксинча, баъзи хатти-ҳаракатларидан кимнингдир энсаси қотиши ҳам мумкин.

Кўча-кўйда учратиб қолсангиз, унинг ёнидан бепарво ўтиб кетишингиз табиий. Чунки у олифталардай одамлар эътиборини ўзига қаратиб юрмайди. Жуда сермулозамат ҳам эмас, суҳбатлашиб қолсангиз, бўладиган гапни гапирди – баҳсга яқун ясайди, фикрини лўнда ифодалайди, ортиқча ҳиссиётга берилмайди. Баъзан унинг айтганларини бошқалар илиб кетса, кўшиб-чатиб фикр бозорига олиб чиқса ва бу ҳам камлик қилганидек, эрта ўтиб индинига ўзининг гапини ўзига қайтарса, қошлари чимирилиб кетмайди, бу гапларни худди биринчи марта эшитаётгандек бутун вужуди билан берилиб тинглайди. Бир гап "Нега шундай қиласиз?" десам, жилмайиб, "Келинг, шу одамнинг ҳам шашти қайтмасин", деганида роса таажжубланганман.

Унинг эса шаштини тез-тез қайтариб туришади. Аммо у мувозанатни йўқотмайди, билмаганга олиб кетаверади. Бундайлар давраларга кириб қолса, тўрга интилмайди, таомга биринчи бўлиб кўл чўзмайди, гўшт тўраганда устихонни ўзидан каттага кўяди, еганича еб, қолганини тугиб, уйига жунамайди. Бундайлар яна... ҳайкииб, орқа-олдига қараб яшайди. Бу дунёда мендан бошқалар ҳам бор, улар ҳам ейиш-ичишга, тўрга чиқишга ҳақли, уларда ҳам иззат-нафс бор, уларнинг ҳам кўкракларига шамол тегиши керак, деб ўйлайди. Шундай ўйламаса кўнгли ўрнига тушмайди, ўзига ўзи хунук кўриниб кетади. Йўқ, бу – қўрқув ёки ожизлик эмас, инсон табииотидаги заифлик, чекланганлик белгиси ҳам эмас.

Таассуфки, бундай одамларни бора-бора менсимай қўйишади, "бўш-баёв, оғзидаги луқмани олдириб юрадиган лапашанг, туртиб йиқитсанг ҳам, илжайиб қулайдиган сод-

да нодон", деб ҳисоблашади. Бундай гаплар унинг қулоғига аллақачон етиб келган, аммо у пинагини ҳам бузмаган. Чунки бўш-баёв, лапашанг эмаслигини билади, гўл ва нодон эмаслигини ҳам. Лекин ўзини ўзгартаришга, бошқача одам бўлишга, бошқача фикр-лашга интилмайди. Бир гал ўзи билан ўзи баҳслашиб қолганида, ташидаги "ўзи"дан ичидаги "ўзи" голиб келиб, роса роҳат қилганини аниқ биламан. "Мен шундоқман, билдингми, овора бўлма, кўзингни "лўқ" қилиб қарама ҳам – бошқача бўлолмайман, – деган ўшанда ташидаги "ўзи"га. – Мен турланиб, тусланиб турадиганлар хилидан эмасман. Нима бўлмасин, қандай ҳолатга тушмайин, фақат ўзимга ўхшаб яшагим келади. Одам ўзининг олдида ўзи кулгига қолмаслиги керак. Виждонини ўзи булғаса, бундан ёмони йўқ. Мен – менман, бошқача бўлолмайман, жуда-жуда истаганимда ҳам ўзга қиёфага кира олмайман. Кимнингдир чопонини елкага ташлаб кўчага чиқиш, бировнинг отида чавандозлик қилиш, бировга ўхшаб гапириш, бировга ўхшаб кулиш каминининг қўлимдан келмайди. Мендан мени сўра, бошқани кўй..."

У – шунақа одам. Бошқача таърифлаш мумкин эмас.

Мен уни ҳар куни, ҳар ҳолатда, тундау тонгда, гоҳ одамлар орасида, гоҳ ёлғиз, гоҳ хуш, гоҳ маҳзун кайфиятда учратаман. Баъзан, биров халақит бермаса, таънадашномларга кўмиб ташлайман. Унга тегишли ичимда бор гапни айтиб, енгил тортаман. Асабим ўйнаб кетади. Бир гал худди шундай қилганимда, у чунонам жаҳлмимни чикардик, ўзимни зўрга тутиб қолдим. Мен нима ғамдаман-у, у нима дейди, денг! "Ёмғир роса ёғди-да, ҳаммаёқ шалаббо бўлиб кетди, эртадан ҳаво исби қолар-а" эмиш. Шу ҳам гап бўлдимми? Тумшугига ўхшатиб солсангиз-да... Бундай одамларни писмиқ дейишади. Э, баттар бўл-э, дея шартта бурилиб кетмоқчи бўлдим. Аммо кетолмадим. Бу ҳол кўп бор такрорланади. Уни ўйлайвериш кайфиятим бузилганида, шу ношуд, шу қайсардан узоқлашим керак дейман-у, аксига олиб баттар яқинлашаман,

чунки ўзимни усиз бир зум бўлсин тасаввур қила олмайман. Бунинг нималигини, нега шундайлигини, очиги, тушунмайман, сизга ҳам изоҳлаб бера олмайман.

Мана, ҳозир ҳам у қаршимда турибди. Соч-соқолига оқ оралаб қолган, аммо руҳи...

Деворсоатнинг қилиғи

Кўпчиликнинг уйда деворсоат бор, бир маромда чиқиллаб вақтни кўрсатиб туради. Биз ҳам шундай соатлардан бирини уйимизнинг тўрига осиб қўйганмиз. Батарейкаси қувватлироқ бўлса икки-уч ой беҳато ишлайди.

Эрта тонг уйқудан турганда ва оқшом уйқуга ётаётганда беихтиёр шу соатга қараш одат бўлиб қолган. Наҳор ошга борадиган бўлсам, кечаси бир-икки туриб, кўзимни ишқалаб соатга боқаман. Болалар ҳам унинг милларига қараб нонушта қилади. Меҳмон кутадиган бўлсак, шу соат билан "маслаҳатлашиб" қозонга уннаймиз. Хуллас, деворсоат – оиламизнинг фаол кўмакчиси. Аммо шунча хизматини бир пулга қиларадиган айби ҳам бор...

Деворсоат икки-уч ой деганда бир марта "қовун" тушириб қўяди. Батарейкаси ўтира бошлаганида миллари имиллаб, вақтни ўн беш-ийгирма дақиқа нотўғри кўрсатади. Ўша куни кимнингдир олдида қаттиқ хижолатга қоласиз. Ошга, мажлисга, учрашувга ва ҳатто аэропортга кеч қолишингиз ҳеч гап эмас. Асабингиз таранглашиб, янги батарейка сотиб оласиз, деворсоат яна чиқиллаб хизматини бошлайди.

Орадан икки-уч ой ўтгач, худди қасди бордай, кутилмаганда яна "қовун" туширади.

Деворсоатнинг бу қилиғи ён-атрофда пилдираб юрадиган баъзи одамларга ўхшаб кетади. Улар узоқ вақт парвона бўлади, ўзини садоқатли дўстдек тутати, сирдошингизга айланади, оқибат кўрсатиб, баъзан елкадошлик ҳам қилади. Аммо нозик пайтда шундай панд берадики...

Ажабланирлиси, ана шу деворсоатдан ҳам, уларга ўхшаш "дўст-қадрдонлар"дан ҳам бирданига воз кечиб бўлмайди.

Эшқобил ШУКУР

Bir kuni, bir tongda qushga aylansam...

КЎЗ ЮМИБ КЎРГАНЛАРИМ
(туркумдан)

1

Кўҳна чарх ёнида
лой пишитаётган
бир кулолни кўрдим...
Лойини бешафқат тепкилаб,
Эзгилаб, аямай муштларди кулол...
Ўз устида шундай ишларди кулол.

2

Чакоб қирларида
Бир ит пойида
Чўкка тушган ночор туяни кўрдим...
Букилувчан бўлар нега тиззалар,
Тошдан қаттиқ бошлар эгилар нега?...
Тунлар юрагимга найзадай ботар –
Терлаб титраётган темир тиззалар,
Тоглардай силкиниб турган ўркачлар...

3

Очиқ деразининг
раҳига қўниб
Дуо қилаётган

бир қушни кўрдим.
Мен қушининг пойига ушоқдай сепдим
Тўкилмасдан қолган кўзёшларимни.

4

Бир одамни кўрдим,
Эл орасида
Қирқ йил ушоқ териб,
урвоқ-ушоқдан
Ўзига баҳайбат ҳайкал тиклади –
чўққи устидаги чўққидай ҳайкал...
Шундан сўнг у яна
қирқ йил яшади
ва ўша ҳайкалин
қирқ йил еди у.

5

Бир далани кўрдим,
олмос шудринглар
кўзёшдай сочилган
шудрингзор дала...
Унинг осмонига белбоғ – камалак...
Камалак ичида сузиб борарди
жуда эрта ўлган муштипар синглим...
Дала ўртасида ҳайрон турарди
Менинг болалигим дафн этилган Кун.

6

Далварзин момонинг қадоқ кафтида
Бир дона шудрингдай
олмос тош кўрдим.
Бу тош минг йил аввал битта сулувнинг
Ёноғида қотган томчи ёш экан.
Бу тошдан ҳозир ҳам тингласа бўлар
Сим-м-сим-м эриётган юрак овозин.

7

Илонизи сўқмоқ...
 Ғамгин борётган
 бир жуфт соя кўрдим – изма-из маънос...
 Одам асари йўқ,
 лек сояси бор,
 Манглайи ер қадар эгик соялар...
 Бундай йўлчиларни кўрмаган бу йўл.
 – Қаёққа? – сўрайман. – Қаёққа, айтинг,
 Соҳибин йўқотиб қўйган соялар?..

8

Бошин қор қоплаган,
 кўзларин зулмат
 кекса Мусаввирни бир богда кўрдим.
 Ғаройиб ранглардан ярқираган бог...
 Кўзлари бутунлай кўр бўлиб қолган
 Мусаввир тунпроққа тирноги билан
 Ўлим фариштасин сурагин чизар...

9

Кўҳна бог четида
 ўт-ўлан босган,
 Унутилган гариб Кулбани кўрдим –
 Атрофин тик туриб ўлган дарахтлар
 ўраган... ўғиллар жасадларидай...
 Аста-секин ўзин дафн этар эди,
 Сокин кўмар эди
 ўзини Кулба.

10

Тирикчилик деган
 Ғурбатда кўрдим –
 Бир пайт Одам Ато ўғилларига
 Ўликни кўмишни ўргатган қарга
 Ўлимтик ейишни ўргатар эди.

11

Ерқўргонда –
қадим вайроналарда
Минг йил йўл юрган бир йигитни кўрдим.
У ҳамон халтада олиб юрарди
Ота-онасининг суякларини.
Бешикнинг исига ўхшаган бир ҳид,
Аллага ўхшаган бир куй келарди
халтада суяклар хўрсинигидан.

12

Икки бўри кўрдим,
ер талашарди.
Икки кийик кўрдим,
ёр талашарди.
Икки қўнғиз кўрдим,
ғўнғ талашарди,
Икки одам кўрдим,
ғўр талашарди.

13

Шўрлаган далага
сўз экиб юрган
Қадди дол, боши хам шоирни кўрдим.
Шўрхок ерни тахир кўзёши билан
Ювмоқчи бўларди бечора шоир...
Кўп куйинчак шоир, овора шоир...

14

Кулол ҳовлисида
куйлаётган Лой
чеҳрасида кўрдим
қайгу нурини.
Бевақт ўлиmidан кейин кулолнинг
кечалари аччиқ куйлар эди Лой.
Уйғониб кетарди кулол хотини
аёл йигисига ўхшаи товушдан...

ОЙ ТОВУШЛАРИ

(туркумдан)

Адашганда

Коронги кечада йўлдан адашдим...

Овлоқ бир қишлоққа бориб қолибман. Адирлар ортида, кимсасиз даштда
Қачонлардир ташлаб кетилган қишлоқ. Бир пайтлар чўпонлар яшаган ҳаввор.
Чўккан деворлардан қўй-қўзиларнинг, Болалар, итларнинг товуши келар...
Чалдеворлар қари хотиралардай Ривоятлар сўйлар бир-бирларига.
Узоқдан отамнинг шарпаси ўтди. Ялт этган кулгудай ўтди аммам ҳам.

Синглим табассуми ойда кўринди.

Адирлар ортида, кимсасиз даштда Қолган юрагимга бориб қолибман...

Тунги теракзор

Тунги теракзорга бориб қолибман. Шамол шомни олқишлаб куйлар.
Ғоят нафис эди япроқлар рақси. Ҳарир булутларга чўмиларди ой.
Тераклар нотаниш майин бир тилда Менга неларнидир шивирлар эди.
Кумуширанг баргларнинг қанотларида Милтиллаб кўринар зарҳал юлдузлар.
Бу ҳолда кўҳна бир тўнка устида Ниҳоят узундан-узоқ ўтириб,
Худо ҳақда ўйламоқ завқли... Иймон ҳақда ўйлаш илҳомли...

Дарё

Саҳар шамоллари уйғонар чоғда Кадрдон соҳилга бориб қолибман...
Ўтган ҳаётимда сендан ҳам аввал Мен дарёни яхши кўрганман.
Юрагимни тўкиб соҳилларига Кубронинг итидай масрур юрганман.
Дарё дийдорини бир кўрмоқ учун Бу дунёга яна қайтиб келганман.
Оқшомлар у қандай ярқираб ётар, Салқин саҳарларда қандай куйлайди!..
Қачонки... Қачонки, мен унга борсам... Сираям ўзимга қайтгим келмайди.

Тушдаги ҳуш

Кунботар паллада уфққа туташ Зарҳал бугдойзорга бориб қолибман...

Олтин бошоқларда жилваланар нур...

Бунда бугдойзорни оралаб юрган Кексайиб ҳориган отамни кўрдим.

Отам бир боғ нурни қўлтиқлаб олиб Кетиб борар эди уфққа томон.

Осмонни таниш

Бир куни, бир тонгда қушга айлансам...

Учам... Учаверсам тиниқ осмонда. Шудрингли бедазор устидан учсам.

Яшил далаларни юксакдан туриб, Кўзларим тўйгунча томоша қилсам.

Дарёлар, даралар, тоғлардан ўтсам... Чўгдай қизгалдоқлар тўшалиб ётган

Адирлар устидан айланиб учсам...

Сўнг қайтсам... Сўнг қайтсам сенинг уйингга, Деразанг ёнида бир шохга қўниб,

Мен узоқ куйласам, сени уйготсам... Сен мени танисанг,

“Келдингизми?..” деб

Урвоқ-ушоқ билан мени сийласанг...

Мен қушга айлансам, қандай гаройиб! Осмонни танирдим, Ерни танирдим.

Парвозни танирдим, Шеърни танирдим...

Бир куни, бир тонгда қушга айлансам...

Георгий ПРЯХИН

Отам ким, отам ким...

Романдан боб

Доим отамни кутиб, йўлларига интизор бўлиб яшар эдим. Қандайдир мўъжиза рўй беради-ю албатта у билан учрашаман деб умид қилардим. Биргина имо-ишора бўлса бас, воқеаларнинг давомини ҳаёлимда пишириб, ривожлантириб юборардим. Кейин эса бўлган-бўлмаган гапларнинг фарқи қолмасди. 1956 йили айнан шундай бўлди. Тўғри, олдин бир воқеа рўй берди, сўнгра Маня холадан отам ҳақида бир гап эшитдим. Агар воқеалар одатдагидек кетма-кетликда содир бўлганида-ку, мен барча тафсилотларни эслаб қолар, отамдан кўз узмаган бўлар эдим. Афсуски, кейинчалик барини қайта-бошдан эслашимга тўғри келди. Балки аллақачон ҳаёл ва ҳақиқат аралаш-қуралаш бўлиб кетгандир. Ўзи шундоқ ҳам ҳаёлларим ҳаётдан илгарилаб юради. Шу боис энг муҳим тафсилот ҳаёл кўзгусидан четда қолгандир. Хотира – бу хроника ҳам, тебранма ҳаракатларни эгри-бугри чизик кўринишида қайд этиб борадиган асбоб ҳам эмас. Хотира доим бадиий тўқима билан қоришиб кетади, кўпинча ҳақиқатта уйдирма ёки уйдирмага ҳақиқат аралашган бўлади.

Тепамда худо, ярим асрдан буён ишониб юрган хотираларим охир-оқибат афсона бўлиб чиқса ҳам асло ачинмайман. Ахир тақдири азал, ҳеч бўлмаса, болалигимизда биттагина мўъжиза туҳфа этса, осмон узилиб ерга тушмайди-ку! Майли, ўша мўъжизанинг ўзини кўрмайин, лекин тарвуз бандига ўхшаган думчасини қўлимга тутқазиб кўйсин. Ана шунда ғажак-ғажак нимжон думчага тикилиб ўтириб, ўша мўъжизани нур ёғилиб турган жамолию улутворлиги билан ҳаёлан гавдалантириш мумкин бўларди.

Гап шундаки, кўралаб тўсиб олинмаган ховлимизга бир куни бегона одам кириб келди. Биз қоқасроқ жойда ёлғиз яшардик. Ора-сира санки қаланғи-қасангилар пайдо бўлиб қоларди; улар йўл ёқаси бўйлаб, экин-пекин экилмай қолган далалар оралаб тимирскиланиб юрарди. Керак-кераксиз лаш-лушларни кўтариб кетаётган ҳаммолгами ёки

Георгий ПРЯХИН 1947 йили Ставрополь ўлкасида (Россия) туғилган. Отаси ўзбек. Ўтган асрнинг 30-йиллари "кулак" сифатида сургун қилинган ўзбек йигити билан рус қизи ўртасида туғилган муҳаббатдан бино бўлган фарзанд кейинчалик қиблагаҳини астойдил излайди, бир неча марта серкуёш юртимизга ҳам келиб кетади. Алал-оқибат, бир умр излаган отасининг қабрини топади.

"Тушларимга кирар Ҳазора" – ёзувчининг умр китоби. Унда бадиий тўқимадан кўра ҳаёт ҳақиқати устун, лекин бадиий асар йўсинида ёзилган, равон ўқилади. Романда йиғлаб ёзилган саҳифалар кўп, йиғлаб ўқиладиган саҳифалар кўп. Мазкур асардан бир бобини эътиборингизга ҳавола этишни лозим кўрдик, эҳтимол, сизни ҳам бефарқ қолдирмас...

дарёда лопиллаб окиб бораётган, оқа-оқа соҳилга чиқиб қоладиган енгил буюмгами ўхшарди улар. Айниқса, эллик учинчи йилдан сўнг дайдилар кўпайиб кетди; музи эриган дарёлар каби йўллар ҳам очилди. Гоҳида ярим кечаси эшик тақиллаб қоларди: "Ҳой, яхшилар, тунаб кетишга рухсат беринг, ўтиниб сўрайман". Онам бегона эркаклардан жуда кўрқарди. Кечалари санқиб юрадиган кимсаларнинг ялиниб-ёлворишларига жавоб қайтармай, нафасимизни ичимизга ютиб ўтирар эдик. Йиллар давомида эркаксиз ҳаёт кечириб келаётган пастқам уйларнинг соҳибалари ўзини ухлаганга солиб ётар ёки уйда ҳеч ким йўқдек таассурот қолдиришга интилар эди. Болали одамларга онамнинг раҳми келарди, ярим кечаси бўлса ҳам уларни уйга киритарди. Дарҳол мойчироқ ёқиларди, полга похол тўшаб, устидан латта-путта ёйиларди, иссиқ чой дамланарди. Менинг эса уйқум қочиб алламаҳалгача ҳориб қолган тойган бегона одамларнинг оғир-оғир нафас олишию хуррак отишини эшитиб ётардим – бу овозлар худди жамоавий ибодат чоғи қилинган ғамгин тавалло оҳанглари каби ўчоқ-печка мўрисида чикиб, осмони фалакка ўрлаб кетар эди.

Юрагимга яқин бўлган қиблагаҳимни бир кечалик тасодифий меҳмонларимиз орасидан ҳам излардим, уни нафас олишиданоқ танийман деб ўйлардим. Ўз оёғи билан ҳовлимизга кириб келганда эса, афсуски, мен уни танимай қолдим.

Бир куни ҳовлимизга бегона одам кириб, ичишга сув сўради-ю, уйиннинг белига тепди. Одатдагидек ёлғиз ўзим уйинга берилиб кетиб, дунёни ҳам унутиб юборган эканман. Ҳовли ўртасида қавланиб, яхшилаб цементланган қудуққа (унга сув ташийдиган нақлиётда сув келтириб қўйиларди, шунинг учун бўлса керак уни оғзимизни тўлдириб "ховуз" дердик) пақирни ташлаб сув тортиб олдим-да, кружка опчиқиш учун уйга югурдим. Кружкани олиб дарҳол орта қайтдим, сув тўлдириб унга узатдим ва ичишни кузатиб турдим. Укаларим (биттаси хали сутдан чиқмаган) уйда ширин уйқуда

ётибди – уларга энагалик қилишдек зерикарли мажбуриятдан ҳозирча озодман. Ўзим бино этган тошқўрғонни гоҳ мудофаа қилиб, гоҳ унга хужум уюштириб ўтирган эдим-да. Бир ўзим уч қиёфадаман: курувчи Саркел ҳам, химоячи ҳам, тошқўрғоннинг кулини қўкка совурган князь Святослав ҳам ўзим. Жангга қизиқишим ҳали сўнмай, ўпкам бўғзимга тикилиб турибман; оғирлигимни бир оёғимдан бошқасига ташлаб, бу дайди қачон сув ичиб бўлар экан, деб жоним ҳалак. У эса бир литрлик темир кружкани оғзидан узишни хаёлига ҳам келтирмайди. Аммо сувни ютоқиб ичяпти, ўлгудек чанқаган экан деб бўлмайди: кекирдақтаги буқоқчаси бир жойда ўйноқламай турибди, томчиси тиллога баробар сувимиз лабининг икки четидан оқиб, соқол босган ияқларини ювиб, қўпчиб турган тупроққа томиб сингиб кетяпти. Мен қанчалик шошмайин, у шунчалик парвойи фалак. Чамаси, шошадиган ери йўқ, кружкани лабидан узмай иложи борица узокроқ туришга ҳаракат қилаётир. Шу тобда биз мутлақо қарама-қарши мақсадни қўлаётирмиз: мен тезроқ ундан қутилсам дердим, у бўлса яна бирпас қоққан қозиқдек ғўдайиб турмоқчи. Кружка четидан қоп-қора кўзлари мени бошдан-оёқ кузатади; чап қўлида темир ҳасса – найзадек учлари ерга боғлиб кетган, гўё уни суғуриб олиш амримахолдек туюларди.

Мана, энди орадан қанча вақт ўтгач, мундоқ ўйлаб кўрсам, ўша одам тахминан қирқ ёшлар атрофида эди. Қорачадан келган катта юзини майда-чўйда тошма, сепкил қоплаган, худди порох ёпишиб қолганга ўхшарди. Кейинчалик мен атоқли шоир Давид Қуғултиновнинг баркашдек юзи териси остига ҳам порох заррачалари кириб, ёпишиб қолганини қўриб ёқамни ушлаганман. Билардимки, у “халқ душмани” деб узок муддат озодликдан маҳрум этилган, Норилск конларида оғир азоб-уқубатларни бошдан кечириб қайтган. Улфатчилик қилиб ўтирган чоғимизда ундан:

– Метан гази портлагандан сўнг юзингизда жароҳат излари қолганми? – деб сўраганман.

– Йўғ-э! – деб қулиб юборган даштлик донишманд дўстим. – Бубўйдоқлигимда юзимга тошиб кетган бўжаманинг изи-ку! Таъбир жоиз бўлса, тугма донишмандликнинг кўҳна излари дейишим мумкин...

Сўнг у Норилск никель комбинатининг ҳомийлигида ўзининг юбилейи муносабати билан чоп этилган ҳашамдор чарм муқовали уч жилдлик танланган асарлар тўпламини менга совға қилди. Китоб муқовасидаги расмида эса унинг юзи биртекис, майин, сийпаласанг қиз боланинг сийнаси эсга тушади. Ҳарқалай, Норилск лагерининг собиқ маҳбусининг териси бунчалик силлиқ бўлмас. Бундай тери фақат ёшлик-навқиронликда бўлади.

Офтоб чарақлаб турган ёз кунлари ҳувуллаган ҳовлимизда тўсатдан пайдо бўлган одамнинг юзидаги дағал кўкимтир тошмалар эса бўйдоқликдан қолган ҳўснбузар изи эмасдир. Ҳар ҳолда, жинсий ҳаётни эрта бошлаган йигит юзига бўжама тошмайди. Агар у ишқ йўлига қадам қўймаган бўлса, мен осмондан тушибманми? Урушдан кейин мажбурий йўлланма бўйича Донбасс кўмир конларини тиклашга сафарбар этилган шоввоз сафари олдидан мендек гуноҳкор банда она раҳмида пайдо бўлишига сабабкор бўлган. Ҳозир аниқ билман, у 1926 йили туғилган, мен эса қирқ еттинчи йилда дунёга келганман. У йигирма бир ёш бўлган ўшанда. Аммо у менинг туғилганимдан беҳабар эди.

Қишлоғимиз четида Улуғ Ватан уруши ногиронлари учун ташкил этилган ғарибхона бўларди. У ерда баъзан менга таниш чехрани эсга солиб юборадиган чўлоқларни учратиб қолардим. Инқилобдан илгари бир бой қуриб кетган иморат – ғарибхона аҳли нафақа пули олган қуни дарҳол аравачаларига ўтириб саркашлик билан йўлга тушарди. Аравачаларнинг ҳаракат узатмаси биргина дастак-пишангдан иборат бўлиб, уни гоҳ олдинга тортиб, гоҳ орқага итаришга тўғри келарди. Иккинчи дастак керак ҳам бўлмасди. Чунки аксарият ногиронлар оёқсизгина эмас, бир қўлсиз ҳам эди. Моторлашган қисм аравачаларда, оёқсиз, уловсиз ногиронлар эса худди Сталинград жангига саф тортган аскарлар мисоли турнақатор бўлиб, гўё бурнидан чилвир ўтказилган буқаларга ўхшаб пишқириб-ютоқиб олға интиларди. (Ҳадеб эмаклаб ёки судралаверганидан уларнинг кетлари ҳам ғарғаша бўлиб кетган эди.) Қишлоқ магазини ва қовоқхона томон улар қумолидек оқиб борарди. У ерда чўқинтирган онамнинг қўли қўлига тегмас, пишша идишларнинг жаранг-журингию шовқин-сурондан қулоқлар қоматта келар эди. Чўқинтирган онам у вақтлар ёшгина, юзларига ажин-пажин тушмаган жувон серқирра қўпол стаканларга арақ қуйиб сотарди. Эман бочкалардан никелланган насос ёрдамида эпчиллик билан “Жигулишатак”ни (пиво) тортиб олиб, пештахтадан узаниб басма-бас лилипутдек паkana одамларга – кимларнингдир чўзилиб турган ўнг қўлига, кимнингдир чап қўлига ичкилик тўла идишни тутқазар эди. Никола қишлоғининг энг бесабр эркаги ҳам ғингшимасдан ногиронларни навбатнинг олдига ўтказиб юборарди.

Улар то эрталабгача бизнинг ёлғиз қаққайиб турган қулбамиз ёнидан ўтиб ғарибхонасига қайтишарди. Қуюқ тун пардасини болохонадор сўкишлар ларзага солар, ора-сирада қароқчилар айтадиган қўшиқлар ҳам қулоққа чалиниб қолар эди. Гўё булар яна сўнгги ҳужумга ташланишган-у, анча-мунча қурбон бериб ортга чекинишган.

Ногиронларнинг аксари собиқ танкчилар эди.

*Учта танкчи
Уч юзтадан урволди,
Тўртинчиси...*

Жўр бўлиб айтилаётган бепарда лапарлар бир қақиримдан ҳам баралла ёшитилиб турарди.

Хуллас, нафақа пули соб бўлгунча қора томоша давом этарди.

Қишлоғимизга тентираб келиб қоладиган тиламчилар орасида баъзан собиқ шахтёрлар ҳам учарди. Уларнинг юзи ҳам бўжур-бўжур, кўкимтир бўларди. Баъзан кўзлари оқиб тушган кўрларга дуч келардим.

Назаримда, бегона одамнинг ўнг оёғи оқсар эди. Елкасига қанор қоп осиб олибди. Бундай хуржун биз томонларда “сидор” дейилади.

Ниҳоят, у кружкани оғзидан олиб:

– Сен ҳам русмисан? – деб сўради мендан.

– Бўлмасам-чи, – дедим елка қисиб.

Қизиқ, мен яна ким бўлишим мумкин? Қишлоғимизда ёппасига руслар яшайди. Фақат қачон қарама ўзи билан ўзи домино ўйнаб ўтирадиган кекса сувчи Юнус бундан мустасно. Биринчидан, у ўзи ҳақида гапирса доим хотин-қизлар жинсига солиб таърифлайди. Иккинчидан, миллати тўғрисида сўрашса:

– Меники шу ерлик, – деб жавоб қайтаради.

Чаловдек сув ўтига ўхшаб ўсиб кетган соқолига оппоқ бўлиб икки йўл тушган қария Юнуски ўзини шу ерлик ҳисобласа, мен шак-пубҳасиз...

– Онангди сендан бошқа болалари ҳам борми?

– Бор, ҳув у ёқда, – деб кулбамизни кўрсатдим. – Ухлаб ётишибди. Ана, ўзи ҳам келяпти.

Товуқ ферма томондан онамнинг қораси кўринди. У тепаликдаги илонизи сўқмоқ бўйлаб худди ўргимчакка ўхшаб ишдан қайтаётган эди. Увоққина онагинам кўп йиллардан буён қатнайвериби бу тепаликда ёлғизоёқ сўқмоқ солиб қўйган. Мен бегона одамга онамни рўпара қилиб, ўзим тезроқ ўйинга қайтишни кўзлар эдим.

– Анави болаларди отаси ҳам борми? – деб яна саволга тутди дайди.

У аслида дайди ҳам ўхшамасди: кийимлари жулдурвоқи эмас, хотиржам савол-жавоб қияпти, қатъиятли кўринарди.

– Бор, – дедим қовоқ уюб. Тафсилотларга тўхталиб ўтирмадим. Чунки болаларнинг отаси навбатдаги маҳбуслик муддатини ўтаётган эди.

“Ўргимчак” ярим йўлда таққа тўхтаб қолди. У зийрак эди, ҳовлида бегона борлигини дарров пайқади. Ҳаётнинг ўзи уни зийрак қилиб қўйган. Кумуш толадан тўқилган йўлида “ўргимчак” ҳеч қачон бўш юрмасди: гўдакларга гоҳ йипирмата тухум, гоҳида бир пақир атала опкеларди, баъзан эса маҳкам сиқиб боғланган арпа походи боғламини елкасига ортиб, остида ўзи кўриниб-кўринмай меҳнаткаш эшак мисоли йўртиб келаверарди. “Ўргимчак” кўп болали эди, жамики кўп болали жониворлар каби ташмачи эди: емиш топиб келарди, ёлғиз қаққайиб турган кулбасига ҳаёт олиб кирарди. Бу кулбада боқувчи эркак ўргимчак кўп яшаб турмас, бутун ғам-ташвиш аёл ўргимчак зиммасига тушар эди. Оғирликни битта ўзи кўтарарди. Ҳарқалай, бегона назардан узоқроқ бўлган дуруст-да. Николада ҳамма ташмачилик қилади. Шу боис бир-бирини жиноят устида учратиби қолса, дарҳол кўзини олиб қочади ва ўзини кўрмаганга солиб ўтиб кетади. Нима ҳам қилади кўриби?! Бировнинг ҳовлисида сабабсиз кўпроқ туриб қолиш ҳам бизда одат бўлмаган. Ким биларди, хонадон соҳиби ёки соҳибаси жамоат мулки ҳисобланган дашту далалардан бир нималарни ўмариб келишни мўлжаллаётгандир, балки аллақачон ўмариб келишга ҳам улгургандир. Бундай нозик воқеага гувоҳ бўлмаган маъқул.

Онам юки билан ҳамон жойида қотиб турибди. Чақирилмаган меҳмонизнинг тезроқ даф бўлишини кутаяпти.

Бегона одам мен ишора қилган томонга қоп-қора кўзларини тикиб, кружкани яна сува тўлдириди. Тепаликдан кўз узмай уни лабига яқинлаштирди. Сўнг бир ҳўплам ҳам ичмасдан идишни тақ этказиб қудуқнинг цементланган текис бўғзига қўйди. Ҳўл қўли билан кифтимга қоқиб:

– Алвидо! – дедию йўлга тушди. Дарвоза ўрнатиш учун очик қолдирилган жойга етганда (ҳали дарвозанинг ўзи йўқ, уни қуришга курбимиз етмасди, лекин сомонсувоқ девор орасида махсус жой қолдирилган эди) тўхтаб орқасига ўтирилди ва:

– Раҳмат, – деди секин.

Унинг талаффуз-акценти тоза эди.

Оқсоқлана-оқсоқлана ҳувуллаб ётган кўча бўйлаб қишлоқ адоғи – уруш ногиронлари яшайдиган ғарибхона томон кетди. (Ҳозир ғарибхонадан номнишон қолмаган.) Бегона одам ўнг оёғини босганда расмона оқсоқланарди.

Уч чақирим атрофда бизнинг кулбадан бошқа уй-пуй йўқ эди.

“Ўргимчак” шу заҳоти ини томон сирғалиб туша бошлади. Бегона одам олислаб борган сари, “ўргимчак” ҳам ундан узоқлашиб тобора менга яқинлаб келарди. Кулбамиздан уч юз метр чамаси узоқлашгач, бегона одам таққа тўхтаб биз томонга қаради. Шу қўйи тўнмага ўхшаб кимир этмай тураверди.

– Ким экан у? – деб сўради онам елкасидаги бир қоп буғдойни тап этказиб ерга ташлар экан, енгил нафас олиб. Сўнг йўловчи тарафга хавотирланиб назар солди.

– Шунчаки бир одам, – дедим беҳафсала. – Сув сўради.

– Ишқилиб, агент эмасми? Майли, худога шукр, – деб уф тортди онам.

Экин солиғини қистаб келадиган агентларни онам жинидан баттар ёмон кўрарди. Ўша солиқчилар бировларнинг ҳовлисига бесўроқ бостириб кириб бемалол тимирскиланиб юраверишарди.

Бир вақт бегона одам жойидан кўзғалиб номаълум томонга йўл олди. Номаълум томонга сингиб кетди. Заволга яқинлашиб қолган умрим давомида мен ундан бошқа бир оғиз ҳам сўз эшитмайман. Бегона одам олислаб борарди, мен эса бошимни эгиб кулбамизга кираётган онамга эргашдим. Негадир бирданига уруш-уруш ўйнагим келмай қолди.

Хўш, ўша одам ким эди?

Қанийди у менинг отам бўлиб қолса. Шундай деб ўйлашга етарлича асосларим ҳам бор-да. Нима бўлганда ҳам, ёз мавсуми одатдагидек Маня холаминикига бордим (гўёки у ёқдан чиникиб келаман). Остонасига қадам кўяр-қўямасимдан холам ҳаяжонланиб айтган гапларни ҳали-ҳамон унутмаганан. У замонлар Шимолий Кавказ ниҳоятда тинч-осойишта эди. Кўпинча холамининг уйига бензин ташийдиган йўловчи машиналарда ёки пою пиёда борардим. Бир гал онам билан қишлоғимиз ёнидан ўтадиган катта йўл ёқасида турсак, олд копотининг учига ўрнатилган буғу ҳайкалча ялт-юлт этиб қаймоқранг яп-янги “Волга” ёнимизга келиб тўхтади. Онам мени чанг-чунг юкмаган, губор ҳам қўндирмаган ана шу машинага ўтказиб юборди. Омон-эсон ўзимни холамининг ихтиёрига топширдим. У салом-алик қилишга ҳам сабри чидамай:

– Хўш, гапир-чи энди, отангди кўрдингми? – деб сўради.

– Нима деяпсиз, қанақа ота? – дедим ажабланиб. Ҳамон афсонавий аравага миниб келганимга ишонгим келмай, ўзимни сеҳрланиб қолгандек ҳис этардим. Дашту далаларга қандай келиб қолди экан бу? Ҳеч ақлимга сиғмайди. Князь Мусонинг “ойдан тушган лимузини”ни тасаввур этиш мумкин-у, аммо “Волга”ни ҳали ҳеч ким кўрмаган эди-да. Чунки у энди-энди “Победа” ўрнига ишлаб чиқарилаётир.

– Ўзингди отангди айтяпман, сени дунёга келтирган отанг-да! Икки ҳафта олдин бу ерга келиб онанг икковингни суриштирган эди. Бирам ажойиб эркак бўптики! – дерди холам оғзининг таноби қочиб. У ёшлигидан хушбичим эркакларни кўрса эриб кетарди.

Ана холос – пишди гилос. Холамнинг гапларини эшитиб турган жойимда қотиб қолдим. Ўзимни гўё паркув булутлар устида келгандек ҳис этаётган бўлсам ҳам, бирпасда саёхатим тафсилотлари тамом эсимдан чиқди-кетди.

Наҳотки мен уни танимадим?! Ахир, қўнглим сезиши керак эди-ку! Аъзойи баданим кавакка ўхшаб, вазнсиз бўлиб қолгандекман. Қўз олдимни қоронғилик қоплади. Кўпдан буён қузатиб юраман, оқшом чўкаётган чоқ борлиқни қамраётган гира-шира тун пардаси алақандай сеҳрли хусусиятга эга бўлади: ҳатто бошита учбурчак дуррача боғлаб олиб, кишини эс-ҳушидан айирар даражада чиройли кўринадиган тоғлар ҳам бирдан чўяндек оғир эмас, енгилдек туюлади, метиндек жипслигию мустаҳкамлиги унутилади ва худди сирпаниб, уфқ бўйлаб янги манзил томон сузиб кетаётирми, деб қоласиз. Одессалик бирорта Копшерфильд ҳам бундай фокус кўрсата олмайди, фақат оқшомги олақуроқ тун пардасигина бутун борлиқни шундай сеҳрли қилиб қўяди.

Мени ҳам зулмат чулғаб олди. Куппа-кундуз куни! Бирдан йўқолиб қолдим. Мана, холам кўзларини катта-катта очиб бўм-бўш жойга тикилиб турибди. Шу ерда битта одам бор эди, энди йўқ. Буткул йўқолди. Изи ҳам қолмади. Хоки туробга айланди. Холам аввал мени чўқинтирди, сўнг ўзи ҳам ўта художўй насроний каби шоша-пиша чўқина кетди.

Яна пайдо бўлдим. Хушимга келишим хийла чўзилди; эртаси куни эрталаб бу гапларни сал-пал эсдан чиқардим, бағримни куйдириб турган олов тафти ҳам бир оз пасайди.

Холамларнинг бочаси этагидан ариқ оқиб ўтарди. Одамлар ёқалашгудек бўлиб, навбат талашиб экин-тикинларини суғорарди ўша ариқдан. Уватга ўтириб олиб, сувга кетма-кет тош отаман. Ўзимча сувнинг жонини нишонга олмоқчи бўламан. Унинг жони кўприк ёнидан, Кумадан бошланади, шекилли. Жони қуюқ, лойқа: колхоз насослари сувни эмас, қуйқани жамоат ариғига хайдаб берарди. Ростини айтганда, тош ҳам тошга ўхшамайди, иссиқда жипс-лашиб, қотиб қолган лой.

Ариққа тош отиб яна узоқ ўтиришим мумкин. Ўзимни ҳам ташландиқдек ҳис этаётирман. Яхшиямки мени ҳеч ким танимайди. Танишса-ку, дарҳол эргаштириб кетишарди. Шу тобда ўзим билан ўзим қолганим маъқул. Ҳеч бўлмаса, кечгача ёлғиз қолсам эди. Аммо келганимни Толик эшитибди. Яшириниб ўтирган жойимни топиб келди. Мени шамолдек қучиб, бир ёқларга учуриб кетди.

Энди икковимиз ҳам умрбод ташландиқ бўлиб қолдик. Фақат у эмас, мен ҳам энди ҳеч кимни кутмайман. У – уруш, мен – қисмат сабаб шу қўйга тушди, меҳру мурувватга зор...

Ўша вақтлар отам мени излаб келганига ишонардим. Боз устига, қишлоққа қайтиб борганимдан сўнг эшитдимки, у онам билан мени қўни-қўшнилardan ҳам сўрабди, ҳатто винофуруш Шиянова холанинг уйига кириб бир стакан ичкиликни эрмак қилиб кечгача ўтирибди.

Одамлар отамнинг мен билан учрашувини ҳам халқона тасвирлашади: эмишки, у менга бир пақир ўрик туршаги келтирган эмиш. Тўппа-тўғри Донбассдан бир пақир қурилган Осиё мевасини кўтариб келаверибди. Тўқиб-нетиб қўймай, етказиб келибди. Николада олис юртдан келган тансиқ ши-

ринлик тўтрисидаги болалик хотираларим хануз сақланиб қолган – бу ҳақда кейин яна бафуржа гапириб бераман. Мана энди ўша ширинликни одамлар менга боғлаб миш-миш тарқатишганини қаранг. Ўрик бераман, қани, чўнтақларингни каттароқ очинглар! Ахир, хуржунидан бир дона мих ҳам олиб бергани йўқ-ку у менга! Сергей тоғам бошқа гап, албатта.

Ҳозир ўзим ҳам отаман, ҳатто бобо бўлдим. Бир хаёл менга ҳеч тинчлик бермайди. Инсон ўғлига, пушти камаридан бино бўлган фарзандига бирон совға-салом олиб келмайдими? Хотирасида ҳеч қандай из қолдирмайдими? Шунақаси ҳам бўларканми?..

Яна бир гап. Агар у 1926 йилда туғилган бўлса, эллик олтинчи-эллик еттинчи йилларда энди ўттиздан ошган бўларди. Ҳали қирқ ёшга етмаган бўлиши керак эди. Наҳотки, мен тусмол-тахминда ўн йилга адашганман? Тўғри, ўн-ўн бир яшар болага катта одамларнинг ҳаммаси чолга ўхшаб кўринади. Аммо жуда бунчалик эмасдир. Нимадир бир-бирига унчалик ёпишмаяпти.

Барибир ўша киши менинг отам бўлишини жуда-жуда хоҳлаганман. Ўзим эса аллақачон қатъий бир хулосага келганман: у менинг отам эди. Ахир, ҳеч бўлмаса, умримда бир бор, ҳеч бўлмаса, кўз қирим билан отамни кўришим керак эди-ку – ана ўшанда уни бир мартагина кўрганман, вассалом!

* * *

Собиқ шўро-рус ҳокимияти халқнинг уволидан қўрқмасди. У одамларни аёвсиз равишда қириб юборганини тасдиқлайдиган мисоллар озмунчами?! Дейлик, Улуғ Ватан уруши давридаги мисли кўрилмаган йўқотишлар... Маҳаллий уруш-низолаар чоғида ҳам қурбонлар кам бўлмаган.

Мисол учун, 1930-31 йилларда қиличбоз Будённый Осиёда шўро ҳокимияти душманларини батамом тор-мор этган (бу мўйловли кентавр Варшава яқинида, Марказий Европада ҳунарини кўрсатиб аранг жуфтакни ростлашга улгуради, Марказий Осиёда эса омади чопади). У ёқдан – асосан Фарғона водийсидан минг-минглаб кўзғолончилар, кўзғолончи деб гумон этилган бегуноҳ одамлар сургун қилинган. Назаримда, ҳақиқий душмандан кўра гумон остида қолган шўрликлар бир неча баробар кўпроқ эди. Бекорга бундай тахмин қилмаётганимни кейин исботлаб бераман. Сургун қилинган одамларнинг кўпчилиги ўзбеклар билан тожиклар эди. Бошқа қилмишларини қўя турайлик, янги ҳокимият шу тариқа инсоният тамаддуни воёга етган “бешик”ни тозалаб, “соғломлаштириб” бўшатиб қўяди. Бу ўлкада истиқомат қиладиган аҳоли азал-азалдан куч-ғайратини ичига сиғдира олмайдиган жўшқин инсонлар бўлиб, ҳар қандай шаклдаги ҳокимиятга миқ этмай қўл қовуштириб бўйсунаверарди деб бўлмасди. Улар ҳукмдор раҳмоннинг ердаги сояси эканини билишарди, аммо унинг ичига шайтон кириб олган бўлиши мумкинлигини ҳам эсдан чиқаришмасди. Ер қанчалик ҳосилдор бўлса, унда яшаётган халқ шунчалик мағрур ва мустақил бўлади, деган гапни биз тўқиб чиқарганимиз йўқ. Бу гапни қиролича Екатерина айтган. Ўша ҳосилдор ер кам бўлса-ю, унда яшашни истайдиган халқ худди ширага ёпишган чумолидек кўп бўлса, томошанинг зўрини кейин кўрасиз. Фарғонанинг

одамлари олижаноб келади, лекин новвотга ўхшаб секин эрийди, бегоналарга қўшилиб эл бўлиб кетиши қийинроқ кечади уларнинг. Тоғорага ўхшаган “ўлан тўшак” да тез-тез ур-йиқит бўлиб туриши ҳам бежиз эмас.

Мўлжалимча, менга ота бўлган зот Фаргона водийсидан тўрт минг чақирим нарида жойлашган қишлоғимга онамдан ҳам илгарироқ етиб келган. Агар айланма йўлдан бормай, тўғридан кесиб чиқилса, онам қирқ километр, отам эса тўрт минг километр олисликка бадарға этилган. Ҳаёлот ҳам қамраб олишга ожиз бўлган собиту сайёранинг қарама-қарши буржидан фақат заррабин остида қўринадиган икки жинсни топиб, уларни худди шиша идиш тагига ўт ёқиб иситгандек обдон қиздириб, бир-бирига қўшиб-аралаштириб, сўнг учинчи бир жинсни пайдо қилиш учун шунчаки доришунос эмас, фавкулудда ҳакиму ҳозиқ бўлмоқ керак. Ёспирай, ашаддий атеистлар ҳокимияти ҳам парвардигори оламнинг қудрати билан яратилганига беихтиёр имон келтирасан, киши. Чунки бундай сохир санъат намунасини Яратган эгамгина намойиш этиши мумкин.

Мана шундай ҳайратомуз ҳодисалардан сўнг ҳам Иосиф Сталин бор-йўғи генералиссимус эди, холос, деб кўринг-чи!

Онам 1935 йил, ўн тўққиз яшар чоғида, отам 1931 йил, беш яшарлигида сургунга келган. Менинг кузатишларим бўйича, ҳар қандай ҳокимият учун ҳақиқий кўзғолончиларни қўлга туширишдан кўра, уларга “хайрихоҳ унсурлар”нинг ёқасидан олиш осонроқ бўлган; шу боис қатағондан қанчалик “эзгу мақсад” кўзланмасин, барибир “ёт унсурлар” кўпроқ жабр кўрган. Ҳатто сенат майдонида осиб ўлдирилган (1826) декабристлардан фақат биттаси маълум маънода кўзғолончи эди – у аслида ҳеч қандай мутлақ ҳокимиятга эга бўлмаса-да, бир қўлёзмада “диктатор” унвонини қабул қилган. Қатл этилган бошқа тўрт киши эса бор-йўғи “хайрихоҳ” бўлган, холос. Шу қиёслашдан ўзингиз хулоса чиқариб олаверинг.

Маълумотларга қараганда, бизнинг туманимизга ўн беш мингдан ўттиз минггача жон сургун қилинган экан. Тўғри, мен Ставрополда ҳам, бошқа ўлкаларда ҳам “жиноятчи” осийликлар жамланган бу қадар улкан қўнимгоҳни учратмаганман. Қўплаб туманлар орасидан НКВД қайси жиҳатларига кўра бизнинг туманни танлаганига ақл бовар қилмайди. Шимолий Кавказда тувалоқлар туркумига мансуб чўл қуши – безғалдоқлар қўним топган ягона қишлоқ ҳам бизники эди. Безғалдоқлар қишлоғимиз яқинидан ўзларига қўнимгоҳ қурган эди. Бу қуш улдуғвор бўлади, хархашаси ҳам шунга яраша. Ҳозир бутун Россияда ҳам қолмагандир улар. Бу жиҳатдан ўзимни бахтли бола бўлганман деб ҳисоблашим мумкин: ўша виқорли оқбадан қушни кўрганман, ғалла ўриб-йиғиб олинган анғизлардан қий-чув қилмай қуюндек кўкка кўтарилган галасига боқиб ёқамни ушлаганман. Агар болаликдаги орзунинг қаноти бўлса, мен уни мана бундай тасаввур қилардим: чўчигиб юборилган қушлар потир-потир қанот қоқиб даҳшат солиб ўлжасини чангаллайдию ярқираб турган осмони фалакка кўтарилади, пастдан улар оппоқ кўпик – пўртанадек кўринади.

Қишлоғимизга безғалдоқлар билан баравар НКВД ҳам келиб жойлашади. Мен туғилган 1947 йилдагина бу ердан комендатурани кўчириб кетишади; Курунта жарлиги ёқасида жойлашган ўша узун тунд бинони яхши эслайман. Қаранг, иккови ҳам паррандаларнинг эскидан қолган ёмон инстинктини

ўзлаштириб олган, ирсиятида навигация-қатнов коди бор: ҳалокат аримайди-ган беҳосият жойни қидириб топган қушлар одамзотдан хавотирланмай бе-малол яшаши мумкин, бундай жойда одам боласи ажалидан беш кун бурун ўлади. Ажалнинг тезлашиши – қандай азоб берилишига боғлиқ.

Хўш, агар Сталин ҳам худонинг бандаси бўлса, паррандашунослик илми-ни сув қилиб ичиб юборган НКВД кимнинг бандаси экан? Афтидан, жаннат дарбонлари – фаришталардан тарқалган бўлса керак. Зеро, нариги дунёда фа-ришталардан бошқа қанотли махлуқ йўқ.

1931 йилнинг қаҳратон қиш кунлари осиеликлар бош-адоғи кўринмайдиган пода каби ҳайдаб келинади. Узоқ йўл давомида йиртилиб увада бўлиб кетган ранг-баранг шарқона латта-путталар, бошлари куроқ матолар билан танғиб боғланган болакайлар ортилган аравалар бир неча кеча-кундуз станциядан қишлоққа қатнайди. Никола кулбаларига келгиндилар тиқин қилиб жойлаш-тирилади, айрим ертўлаларга ҳатто ўттиз киши сиғдирилади. Кулбаларнинг эски эгалари – руслар эса сал илгарироқ ҳайдаб чиқарилган эди.

Салт-сувой эркаклар бошларини эгиб шаҳардан – станциядан яёв келади, одатий бўлмаган қаҳратон совуғига чидаёлмай депсинишади; пиёда юрил-са ҳеч кимга йўлқира бериш шарт эмас, арзон тушади. Ханжар тақиб олган қизил аскарлар ҳар-ҳар жойда сафни қўриқлаб боради.

1935 йили бутун ўлка бўйлаб “кулак-муштумзўр” деб эълон қилинган ёт унсур руслар ҳам шу ерга ҳайдаб келинади. Иккинчи ҳайдов чоғида онам ҳам осиелик муҳожирлар орасига келиб қўшилади.

Хўш, русларни энди қаерга жойлаштиради бўлади? Нима бало, улар муҳожирларнинг бошига чиқиб ўтирадимиз?! Бу масалани ғамхўр ҳаёт ҳал эт-майди, балки жонқуяр ўлим бирёқлик қилади-қўяди.

Ўттиз биринчи билан ўттиз бешинчи йиллар орасида яна ўттиз учинчи йил ҳам бор эди. Энди ўзбеклар турнақатор араваларда қабристонга элтиб дафн этилаверади. Шундай қилиб, чала даштдаги янги мазоротнинг ҳам эгалари пай-до бўлади. Улар бегона юртга қадам қўйган илк кунларидан – темирийўл бека-тида, шаҳар кўчаларида ҳалок бўлаверади. Тўрт гилдиракли араваларда тирик одамларга қўшиб ўнлаб мурдалар ҳам манзилга келтирилади. Овлоқ жойлар-да, кўтармалар остида, жанговар ҳаракат майдонларида – деярли ярим йил-га чўзилган салиб юриши (Мусулмон бўлгани учун ярим ой шаклида ҳаракат қилишганмикан?) йўлларида қолиб кетган марҳумларнинг сон-саногини ким билади? Очликдан, тиқилинч ертўлаларда қўланса хидларга чидаёлмай, жон-дан ўтиб кетадиган қирчиллама совуқдан одамлар ўлади, ўлаверади.

1933 йилда сўлжайиб юрган қизил аскарларнинг ханжарларини бемалол тортиб олиш мумкин эди. Аммо қўриқланиб бораётган одамлар қочишни ҳаё-лига ҳам келтирмасди, чунки ўзлари аранг оёқ судраб босарди – истиско ка-салига чалиниб аъзойи баданлари шишиб кетган ёки ориқлаб этлари суюкка ёпишиб қолган эди. Бизнинг Никола қишлоғимиздаги қабристон дунёдаги энг озода ерости мулкига эга бўлса керак.

Қизил аскарлардан ханжарлар тортиб олинмаганига сабаб шуки, улар-нинг ўзи ҳам оч, ҳолдан тойган, жонини жабборга бериб ҳимоя қилаётган ҳокимияти каби фақат қуролга суянибгина аранг илгарилаб борарди.

Ҳокимият қаршисида гуноҳкор бўлиб қолган ғайрируслардан ташқари, бошвоқсиз бошларга қўшиб насронийлар ҳам бадарға қилинади. Улар ҳам енгиллади-ю, лекин итоат этгиси келмайди: айрим одамлар менинг онам каби эски гуноҳлари учун жазоланади, кўпчилик колхозга аъзо бўлмайман деб оёқ тираб туриб олади – уларни калтаклаб ҳам “бахтли ҳаёт дарвозаси” дан ичкари киритиб бўлмайди. Ҳасип қилинадиган узун ичак сингари чўзилиб кетган қишлоғим, худога шукр, ичига яна минглаб одамни ниқтаб сиғдирилса ҳам ёрилиб кетмайди. 1947 йил рўй берган очарчилик қишлоғимизнинг бу ёғидан кириб, у ёғидан чиқиб кетади: ўнгдан чапга, чапдан ўнгга қараб ялло қилиб юради. Кўпчиликнинг ёстиғи курийди. Ҳам мусулмон, ҳам насронийлар Парвардигорига тавалло қилинади. Ўроқвой, ўравер, шудрингни сочавер...

Ўзбеклар мисли кўрилмаган даражада, оммавий равишда сургун қилинганини тасдиқлайдиган бирор хат-ҳужжатни топишга кўп ҳаракат қилдим – узоқ йиллар давомида. Боз устига, ўзимча эмас, “Комсомолская правда” газетаси бош муҳаррири ўринбосари, СССР давлат телерадиоси раисининг муовини лавозимларида ишлаб юрган кезларим изланишлар олиб борганман.

Чучварани хом санаган экансан, Вася!

Тошкентдан менга мунтазам равишда оммавий депортация излари йўқ деб жавоб қайтариларди. Бундай вазиятда Москва тўғрисида гапирмаса ҳам бўлади. Мен гулдек ҳаёти барбод бўлган инсонларнинг сон-саногини сўрамаган эдим. Масалани бу тарзда қўйсам, “йўқ” деган жавобни тушуниш мумкин эди. Эски гапларни кўзгаган одамдан яхшилик кутиб бўлмайди. Мен ҳеч қандай шак-шубҳага ўрин қолдирмайдиган саволни берардим: ҳужжат борми? Азбаройи шахсий ишим юзасидан шундай савол билан мурожаат этардим. Онам ҳеч қачон менга отам тўғрисида гапириб бермаган. Онам ҳаётлигида ҳали жуда ёш бўлганманми? Балки эшлашни истамагандир? Ёки ҳаётимни издан чиқариб юборишдан хавотирланганми? Биринчидан, сургунда бўлганим расман эътироф этилса, келажакда анкета тўлдирган чоғимда қўтилмаган муаммоларга дуч келишим эҳтимолдан ҳоли эмаслигини онам ўзича тахмин қилгандир. Иккинчидан, вояга етганимдан сўнг тентаклигим тутиб бирдан отамни излай бошласам, ўзимга ўзим бошогрини орттириб олсам нима бўлади? Учинчидан... Янглишмасам, учинчи сабаб энг асосий, жиддий тўсиқ эди. Шу боис онам шахсий ҳаётини, айниқса, отамга оид гапларни нафақат мен билан, умуман, бошқа бирор киши билан ҳам муҳокама этишни лозим кўрмаган.

Мен отамнинг фамилиясини билиш мақсадида керакли идораларга қайта-қайта мурожаат этаверардим.

Очиғини айтай, асл ниятим ўзимнинг ҳақиқий насл-насабимни билиш эди. Одамлар, ҳамқишлоқларим, қариндошларим отамнинг фамилиясини бот-бот эслаб туришарди. Айниқса, онам вафот этгач, отам тўғрисидаги маълумотлар ёғилиб кела бошлади. Нима бало, одамларнинг тилига боғланган тушов ечилиб кетдимми ёки улғайиб, шундай нозик масалалар юзасидан бемалол гаплашадиган йигит бўлиб қолдимми? Билмадим. Ишқилиб, Фарғонадан сургун қилинган одамлар орасида исм-фамилияси фалон-фалон бўлган шахс бор-йўқлиги расмий қоғозда тасдиқланган ёки тасдиқланмаганини ўз кўзим билан кўришни истардим. Ҳеч бўлмаса, анкета маълумотларини кўрсам дердим.

Отамнинг излари эса топилмасди.

Ажабо, одамлар сургун қилинади, қатағонга учрайди, ўлимнинг оғзига юборилади, бироқ идора ходимлари рўйхат тузиб уларнинг номини қайд этиб қўйишнинг лозим топмайди. Давлатнинг ўз халқига нисбатан бефарқлиги, халқ уволдан қўрқмаслик бундан ортиқ бўлмас! Мен бундан ортиқ яна нима дейишим мумкин?.. Бетакрор бир рус санъаткори яратган ажойиб асарда руслар тўғрисида шундай дейилган: “Мен бундан ортиқ яна нима дейишим мумкин?” Маълум бўлишича, ғайрируслар ҳам ҳайратомуз тақдир ўйинларига дуч келган экан.

Қатағонга учраган руслар ҳам, ғайрируслар ҳам сайлаш ва сайланиш ҳуқуқидан маҳрум этилади. Улар барча ҳуқуқларидан маҳрум, фақат битта ҳуқуққа – Ватан Уруши жабҳаларида жанг қилишдек муқаддас ҳуқуққа эга бўлади. Сургундагилар тез-тез ғалвирдан ўтказиб турилади. Муқаддам эслатиб ўтганимдек, менинг тоғам ўн етти ёшида фронтга жўнаган. Қишлоқ аёвсиз равишда титиб юборилган. Никола йигитлари сидқидилдан урушган: қишлоқ чеккасидаги ғарибхонада давлат ҳисобидан кун кўрадиган бегона ногиронларни ҳисобга олмаганда ҳам урушдан кейин майиб-мажруҳ кишилар жуда кўпайиб кетади. Қирқинчи йиллар охирларида тутилган биз – болалар бирпасда ўзимиздан катта одамларнинг бўйига етиб олардик, чунки уларнинг кўпчилиги урушда ўриб-кесиб ташланган, ўз оёғи билан эмас, ясама оёқларда юрарди. Баъзилари маст бўлиб қолса, жон аччиғида ясама оёқ-қўлини шартта ечарди-да, худди чўқморни боши узра айлантираётган эртақ қаҳрамонига ўхшаб ўкириб рақиб устига ташланиб қоларди. Эҳтимол, ҳамюртларим жаримадор ёки гуноҳкор сифатида атай урушнинг қайноқ нуқталарига ташлангандир? Ундай жойлардан бутун чиқишнинг ўзи амримаҳол эди. Улар қандай орден-медал олганини билмайман, аммо битта ҳамқишлоғимизнинг номи ўлимидан кейин Мамай кўргонида деворга ўйиб ёзиб қўйилган – Василий Жерлицин. Ҳа, ҳамқишлоқларим сидқидилдан урушган...

1950 йиллар охири-олтмишинчи йиллар бошида ўзбекларга юртига қайтиб кетишга рухсат берилади. Билишимча, бу Барҳаёт дохийининг ўлими ва КПССнинг XX қурултойидан сўнг бўлган. Ўзбеклар камтарона қақир-қуқурию лаш-душларини йиғиб худди қушларга ўхшаб аста-секин Жанубга йўл олади. Улар ер баробар бўлиб қолган ўзларига яқин кишиларининг қабрлари билан ҳам, шу ерда қолаётган қавм-қариндошлари билан ҳам, рус қўни-қўшнилари билан ҳам йиғлаб-сиқлаб ҳайрлашади.

Мен ҳам қабристонда икки уяли қабрларни кўришга улгурганман. Бизнинг синфимизда ёши катта бир неча ўзбек қизи ўқирди, улар бизга юқори синфлардан “мерос қолганди”. Қизлар ҳар бир синфда икки йилдан ўқишар, эрга тегиб юкли бўлган чоғларида мактабни битиришар эди.

Ўша вақтлар қишлоғимизда ажойиб исм-фамилиялар пайдо бўлади. Айтайлик, битта ўртоғим – Вася Аҳмедов. Онам билан товук фермада ишлайдиган Даша холанинг ўғли – Иван Темиров эди. Биз болалар унинг исм-фамилиясини айтиб масҳара қилишни яхши кўрардик: “Миру мир – Ивану Темир!” (“Жаҳонга тинчлик, Иванга Темир!”) Ўзимизча иқтибос кўчиргандек бўлардик. Эллигинчи йилларда жуда машҳур бўлган сиёсий шиорни Илья

Эренбург эмас, ўзимизнинг Иван Темир ўйлаб топгандек талқин қилардик. Дарвоқе, Иван ҳам, Вася ҳам Даша холанинг ўғиллари эди. Улар менга тенгдош ёки сал каттароқ эди. Шу боис экзотик исм-фамилия ҳам, бир-бирига қовушмайдиган қўшма сўзлар ҳам мени асло ҳайрон қолдирмасди. Битта онадан туғилган ака-ука бир-биридан фамилияси билан ҳам, ташқи кўриниши билан ҳам кескин фарқ қиларди. Биттасининг боши ўрим-йиғимдан сўнг ўт кўйиб юборилган ангиш-далага ўхшаса, бошқасиники олтин кузни эслатарди – сочлари худди Даша холаники каби сап-сарик. Яъни, биттаси отасига, иккинчиси онасига тортган эди. Ўша вақтлар ака-уканинг онаси бир-у, отаси бошқа-бошқа бўлиши мумкинлигини ҳаёлимга ҳам келтирмас эдим.

Менга келсак, исм-фамилиям, насл-насабим жойида эди, бу борада одамни ўйлантриб қўядиган ҳеч гап йўқ. Онамнинг бошига нисбатан, албатта, меники хийла қорамтир бўлса-да, аммо Иван билан Васянинг сочларига қиёсланса, моршанликларга хос тиллатоб – оқ-сарғиш тусда эди. У кезлар қуйдирган калламга бегона одамнинг қиёфаси, бичимини ташиб юрибман-ку, деган ҳаёл асло келмасди. Ўзимники – бировникими... Ҳеч шак-шубҳа йўқки, отамнинг исми нотўғри; тез орада маълум бўладики, она томондан бобомнинг исми менга “отақўрди” этиб юборилган экан. Гўё битта одам менга ҳам бобо, ҳам ота бўлган эмиш. Хўжайи Хизр бўп кет-э...

Чамамда, исмим ўзимники бўлса керак. Чунки мени ибодатхонада чўқинтириб, сўнг диний расм-русмга мос равишда исмимни ҳам қўядилар. Бодомқовоқ Вася билан Ваня, ҳойнаҳой, чўқинтирилмаган бўлса керак. Лекин онам икки ойлигимдаёқ печканинг устида ётадиган жойимни ҳам, чўқинтирадиган вакил онамни ҳам танлаб қўйган эди. Бўш-баёв ёшгина холаваччам Нюся Рудакова менга вакил она бўлади. Ўн беш чақирим ён-атроф худосизлар ўлкаси бўлиб, фақат қўшни Петропавловск қўрғонида авлиё Пётр ва Павел шарафига бунёд этилган ибодатхона бор эди. Мен гўдакни ўша ибодатхонага элтиб чўқинтирадилар.

Мени тўсатдан қўкрақдан ажратишгандек бирданига Осиёдан айириб олишади. Ўзлари тарафга – Моршан қишлоғи томонга ўтказиб қўядилар. Гўё аъзои баданимдан Осиё руҳи ҳайдаб чиқарилиб покликкина қолдирилади.

Тўғри, онам билан холаваччам мени кўтариб, ибодатхонада диний расм-русмларни адо этадиган тақсирга ичак-чавоғи тозаланган товук, йиғирматача тухум элтиб бергач, чўқинтириш маросими ўтказилади, аммо на илоҳий қудрат, на жонбахш тароват ҳис этилади, аксинча, елгага оғир юк ортилгандек ҳориб-толиб изларига қайтишади. Худди шу кун уйимизга ўғри тушиб бизни шип-шийдам этиб кетади. Қўлга илинадиган нимаики бўлса олади, энг ёмони, онамнинг сандиғида ҳеч вақо қолдирмайди. Бу сандиқ онамга тўқчилик замонларда яшаб ўтган ота-онасидан мерос қолган эди. Баҳайбат, қопқоғи нақшинкор ўша сандиқни мен яхши эслайман: айтишларича, ичига илгари Керенский даврида муомалага чиқарилган қоғоз пул елимланган экан, мен қопқоқни очиб-ёпадиган бўлган кезлар унга навқирон шўро ҳокимиятининг куч-ғайратини таърифлайдиган “Тўхта! Бу ёққа йўл йўқ, орқага қайт!” каби хитоблар ёзилган плакатлар ёпиштириб қўйилган эди. Сандиқда пул ҳам, қимматбаҳо буюмлар ҳам сақланмасди. Ноёб ёғочдан ясалган, ўтқир хид анқиб

турадиган бу сандиқ ўтмишда қолиб кетган бахтли кунлар хотирасинигина бағрида авайлаб-асраб келаётгандек туюларди. Унинг зил-замбил қопқоғини бемалол очиб-ёпадиган ёшга етган чоғларим ичига кириб яшириниб ётишни яхши кўрардим, ундан таралаётган хуш бўйдан бошим айланарди.

Шундай қилиб, мен чўқинтирилган кун онам учун қора кун бўлади. Онам товуғидан айрилгани камдек, насроний арзандасини кўтариб Қоратупроқ томонларга кетишга мажбур бўлади. Аравада Маничга қараб йўл олади. Мени хануз ўша томонлар ўзига чорлаётгандек туюлаверади, ўша ёқларга бош олиб кетиб қолгим келаверади.

Яқинда туш кўрдим – бир ҳикматли гап қулоғимда аниқ-тиниқ жаранглади. Бу гап омадсиз онам билан холаваччамга маълум маънода алоқадор бўлиши мумкин: “Худойимнинг қудрати шундаки, У бандаларининг ишига аралашмайди! Буюк бетарафлик – эҳтимол, Парвардигори олам қудрати шунда намоён бўлар? Мен ўша қудратни шукрона айтиб ҳис этаман”.

Гира-шира эслайман, онам бошқа аёллар билан далада муз-қатқалоқ остида қолган пахтани энгашиб-эмаклаб терар эди. Бизнинг ориқ еримиздан аранг униб чиққан нимжон гўзалар ноябрь ойига бориб яккам-дуккам очиларди; кўсаклар зўрға тиржайиб, гўё тишининг оқини кўрсатарди. Осиёликлар бу томонларга сургун қилинмасдан илгари бизнинг халқимиз пахта деган ўсимлик борлигини ҳам билмасди.

Ҳаёт икки уяли, икки хил дунёқарашдан иборат бўлиб, комендатуранинг қатғий назорати остида кечаётган эса-да, ўзига хос ижтимоий муносабатлар шаклланган эди. Менга гапириб беришларича, мусулмонларнинг ҳайит байрамларида муслима хотин-қизлар ўрнига рус аёллари, насронийларнинг пасха байрамида эса рус хотин-қизлари ўрнига ўзбек аёллари далада меҳнат қилар экан.

Уруш вақтида қишлоқни немислар бир неча ой давомида ишғол этиб турган. Аммо на руслар, на ўзбеклардан бирорта полицай-сотқин чиқмаган. Ваҳоланки, сургундагилар орасида илгари оқ гвардиячилар сафида хизмат қилган Гугулин деган зобит ҳам бор эди. Мен уни яхши эслайман: баланд бўйли, кўпчиликка қўшилмайдиган дамдуз одам эди, икки ёғи тутмали пиджак кийиб, бўйинбоғ боғлаб юрарди. Ҳатто совхозимиз директори – немис Эрлих ҳам бўйинбоғ тақмасди; йўғон бўйнига сиртмоқ солишни истамасди. Собиқ зобит ҳар кунги осма соат қапгирига ўхшаб кўчадан икки марта ўтарди: эрталаб идорага борар (менимча, у идорада ҳисобчи бўлиб ишларди), кечга томон қишлоқ чеккасидаги қулбасига қайтар эди. Қулбаси ям-яшил дарахтзор билан қуршалган, ҳамма уларнинг боғига ҳавас қилар эди. Унинг на магазинга, на қовоқхонага борганини биров кўрмаган. Гугулинлар гўё фақат томорқасида етиштирилган маҳсулотларни истеъмол қилишарди. Уларнинг уйига ҳеч ким қадам босмасди. Биз – болалар Рождество байрамида диний қўшиқларни ўзимиз билганча, бузиб жўр бўлиб айтиб ҳамқишлоқларимизнинг хонадонига бирма-бир кириб чиқардик; художўй ҳофизлигимиз учун бир ҳовуч қоғозли қандми ёки гижимланган бир-икки сўм пул ҳада олардик. Ўшанда ҳам Гугулинлар қулбасини четлаб ўтардик, чунки бизга кўзи учиб турмаганини билардик-да.

Чамаси, немислар комендатура ташкил этган даврда ҳам Гугулин, одати бўйича, ҳар куни у ёқдан бу ёққа бориб қайтаверади, унинг кун тартибига ҳеч ким таъсир кўрсатмайди. Бирорта фашист ҳам, рус амалдори ҳам унинг мушугини пишт дейишга ботинмайди. У билан ҳатто об-ҳаво тўғрисида валақлашга ҳам бировнинг юраги бетламайди.

Қишлоқда миллий масала баҳона бирор жиддий жанжал чиққанини эслай олмайман. Менимча, ҳар икки томон ҳам ўзларининг жўжаҳўрозлари билан муштлашишни афзал кўрарди, ташқаридан рақиб қидириб юрмасди. Аммо биз бола-пақирлар жуда иноқ эдик. Шу фикрни тасдиқлайдиган битта қизик мисол бор.

Ҳозир, афсуски, оламдан ўтган икки қорин нари холамнинг турмуш ўртоғи Георгий Пантелеевич Слуцкий ҳикоя қилиб берган эди. У ўзбеклар билан битта ҳовлида катта бўлган экан. Бу ҳовлидаги тенгдоши – дурагай бола иккаласи дўст тутинади. Йигитча вояга етгач, ота-онаси билан Ўзбекистонга қайтиб кетади. Ростини айтганда, рус аёлларининг қоровой эрлари икки ўртада бино бўлган болаларга фамилияларини беради-ю, лекин реабилитация тўғрисида фармон эълон қилинган заҳоти ёппасига жуфтакни ростлайди, қорасини кўрсатмай кетади, шоввозлар! Аёлларнинг ҳам бу ярқираган товонларга кўзи учиб турмаган: икки томон ҳам аввал-бошдан байналмилал никоҳларга фаришталар фотиҳа ўқимаганини, улар пастқам омборхоналар ёки хилват яйловларда тасодифан топишгани учун бир умр эмас, вақти-соати келгунча бирга яшаши лозимлигини билишарди. Рус аёли экинзорга ўхшайди, ҳеч қачон бўш қолдирмаслик керак: уруш ва сургун сабаб ўзимизникилар вақтида экин-тикин қилолмади, шу боис бошқалар уруғ қадаб кетди. Бу томонларда ўстирилган пахта каби камёб – экзотик бошоқлар пайдо бўлди. Июль ойига келиб энди пишаётган буғдой бошоқлари ҳам қорамтир тусга киради, қорабурул ёвshan каби жизғанақ бўлади, ҳўмрайиб тургандек туюлади.

Дурагай болалар сиртдан бошқачароқ кўринса-да, шу ерлик тенгдошларидан деярли фарқи йўқ эди: худди қушчалар мисоли тинмай чуғур-чуғур қиларди – русча сайрашарди (бошқа бирорта тилини билишмасди-да), ҳатто “маллаво” тенгдошларига нисбатан хийла уddaбурун ҳам эди. Дурагай қизлар, яъни, бир синфда икки йилдан ўқийдиган қизларнинг сочи қоп-қора бўлибгина қолмай, жилоланиб, мой суртилгандек ятиллаб юракларни ўртаб юборарди. Ўғил болалар қизларнинг ўрим-ўрим сочларидан тортқилаб шўхлик қилишни яхши кўрарди, ёш ўқитувчи йигитлар эса уларнинг сочларини пинҳона силаб-сийпалаб эркалатишар эди.

...Орадан йиллар ўтади. Калласи бутун ҳалиги йигит Ўрта Осиё республикаларидан бирида, назаримда, Тожикистонда Маданият вазири даражасига етиб боради. Ҳа, Шарқ Николада фақат ўзи ичган чой шамасини қолдириб кетмайди, Никола ҳам маълум маънода Шарқни қарздор этиб қўяди. Арзимаган тухфа: енгил пар ёки пат дейиш мумкин, аммо айнан вазнсиз унсур баландроқ парвоз қилади. Ўзи аранг кунини кўраётган қишлоқ фарзандларига ва ўғай ўғилларига бундан ортиқ яна нима бериши мумкин? Ўша пат-пар ўсиб-улгайгач безгалдоқ қуш бўлади, катта одам бўлади, Георгий Пантелеевич билан эски дўстлигини

тиклайди, ҳар йили таътилга чиққанида Кисловодскка дам олгани келади, курорт билан Никола оралғи бир юзу элик чақирим, холос.

Мен кўпдан буён кузатиб юрибман: тарихий ватанидан олисда, руслар ёки европаликлар орасида вояга етган миллий озчилик вакиллари кейинчалик ота-боболари юртига қайтиб борса-да, батамом улар билан қўшилиб-чатишиб кетмайди. Кўринмас ришталар билан бегона юртга боғланиб туради, туз ичган жойини қирқ йилдан кейин ҳам унутмайди.

Ўша тарихий шахс болалигида Ўзбекистондами ёки Тожикистондами бирор мактабда ўқиганида борми, кейин нима бўларди, ким билсин. У кезлар Николада учта мактаб бор эди. Биттаси “оқ мактаб” (гарчи вайрона ибодатхонанинг қип-қизил ғиштларидан тикланган, қизил рангли бўлса ҳам “оқ мактаб” дейиларди), одамлар уни “ўзбеклар мактаби” ҳам деб атарди. Чунки бу мактабда таълим-тарбия ишлари рус ва ўзбек тилларида олиб бориларди. Қизик жойи шундаки, қизил ғиштдан қад кўтарган мактаб кейинчалик сўндирилган оҳак билан яхшилаб оқланган ва оппоқ тусга кирган эди. Осиёликлар уни тарк этгач ҳам мактаб осийча ўзгармас кўринишини сақлаб қолаверди. Комендатура бекор қилинган, учинчи синфгача мен ҳам шу мактабда ўқиганман.

Ўзимиздан чиққан маданият вазири ҳар сафар Кисловодскка дам олгани келганида Николани зиёрат этиб кетишни қанда қилмасди. Афтидан, у Кисловодскни ҳам бекорга танламаган кўринади; нима, иттифоқдош жумҳурият миқёсидаги амалдор учун Россияда ундан бошқа курорт топилмасмиди?! Топиларди, хотиржам бўлинг! Лекин Никола топилмасди-да! У кўпроқ Николага талпинарди, Россиядан кўра кўпроқ курортдан унча олис бўлмаган қишлоқ уни ўзига чорларди. Санатория раҳбариятининг хизмат машинаси “Волга”да ғиз этиб Николага етиб келардию ўзи вояга етган ҳовли – Георгий Пантелеевич хонадониди меҳмон бўларди. Георгий Пантелеевичнинг томорқаси қиялама-нишаблик бўлиб, адоғи жарликка бориб тақалар эди; икки ошна дарахтзор-боғда дарҳол қўлбола ўчоқ ясаб, олов ёқишарди-да, ўчоққа қозонни осиб паловга зирбак тайёрлашга киришиб кетишарди. Николадаги ҳар бир хонадонда шарқлик мусофирлардан гўё ўлжа олинган қозон бор эди. Қаранг, қарам шўрва эмас, айнан палов пиширишарди. Бу тансиқ таомни тайёрлаш учун зарур бўлган ноёб масаллиқни вазир мамлакатнинг нариги чеккасида олиб келарди. Одатда, Маня холам ўчоқ бошига ҳеч қимни йўлатмасди. Умуман, Никола аёллари ўзи бажариши лозим бўлган рўзғор ишларига эркак зотини аралаштирмасди, бу борада ҳақ-ҳуқуқларини қаттиқ ҳимоя қилишарди. Бироқ, Маня эна истисно тариқасида палов пишираётган эркакларга миқ этмасдан ёрдам берарди. Фарғонача палов ҳаракати қизгин тус олиб, пиёздоғ ҳиди чор атрофни тутиб иштаҳани қитиқлай бошлагач, асосан вазирнинг тенг-тушлари бўлмиш ҳамқишлоқлар битта-битта, иккита-иккита, ҳатто учта-учта бўлиб яширин “чоғир базми”га тўпланарди (Николадан бошқа вазир чиқмаган, шу боис ўзбек-тожик аралаш вазири худди ўзларининг миллий ифтихоридек эъзозлашарди, уни гўё бутун Иттифоқнинг Бош вазиридан, хусусан, Никола талаффузи билан айтганда, шахсан “ўртоқ Коцигин”дан кам кўришмасди, бизникилар пачакилашиб ўтиришни ёқтирмасди, зиёфат қилишга чоғланишса, бирийўла шоҳона зиё-

фатнинг чоғини олишарди). Георгий Пантелеевич ҳам у пайтларда сакнинг орқа оёғи эмас, бригадир бўлган, бу дегани, Никола тилига таржима қилинса, нақд қиролни чўқинтирган отахон, вазирнинг қудаси! Вазирнинг дўсти эса куда-кудағайни ҳам ярим йўлда қолдириб кетади.

Уларнинг болалиги комендатура назорати остида ўтган. Қўриқчилар одамларни руслар ва ғайируслар деб айирмачилик қилмаган. Уларнинг назарида буларнинг бари меҳнаткаш халқ оммасининг душмани эди, вассалом. Қўл кафтлари қонталаш, қадоқ бўлиб кетган одамлар меҳнаткаш халқ оммасининг душмани ҳисобланарди. Нафсиламрини айтганда, Николада пинҳона байналмидал дўстликка беихтиёр комендатура ҳомийлик қилган.

Айни чоқдаги бир олам бахту қувончни бу одамларга палов ҳидигина ҳады этарди дейилса, нотўғри бўлар. Уларнинг болалиги очарчилик йилларида, қатъий назорат остида кечган бўлса-да (туғишган тоғам Сергейнинг икром бўлишича, комендатура назоратидан, маҳбусхона ва очлиқдан қочиб ўн етти ёшда фронтга жўнайди, озодликка чиқишнинг, тақиқланмаган ҳаётнинг шундан бошқа иложи ҳам, имкони ҳам йўқ эди), жаннатдек фараҳбахш дамларни буларга ҳам болалик ҳады этган. Лекин ўчоқбошида бугдой арағидан таралаётган ҳид ҳам қувонч сабабчиси эмас ҳозир. Ваҳоланки, ўчоққа яқинлашаётган одам борки дўмпайган чўнтагида авайлабгина “яримта” келтириб, худди снряд узатаётган аскар каби эпчиллик билан кўздан нари ерга яшириб қўярди.

Йўқ, қувонч сабаби бошқа.

Қозонда зирбак бикир-бикир қайнар, палов масаллиғи эзилиб пишар эди. Жора поччамнинг томорқасида, Николага чўкаётган оқшом қучоғида ажиб қўшиқлар ҳам пишиб-етилиб келарди.

Улар болалик давридан қолган қўшиқларни жўр бўлиб ижро этишарди. Русча ва ўзбекча қўшиқларни. Ҳар икки тилдаги қўшиқлар ҳам жўр бўлиб қуйланарди. Табиийки, вазир ҳам русча қўшиқларни, айникса, халқ қўшиқларини ҳали эсдан чиқариб юбормаган экан. Ярим кечага бориб бригадирнинг эллик литрлик қозони теварағида бутун бошли хор гуруҳи жам бўлади. Шуъла ўйноқлайди, шуъла кўкка ўрлайди, паловнинг димоқни ёргудек қуюқ, хуш бўйи ва кайфи ошиб қолган одамлардан таралаётган бадбўй ҳид омухта бўлиб, Никола осмонида сочилиб ётган юлдузлар томон эшилиб-буралиб кўтарилади. Қуйма, ғамгин, гоҳ-гоҳ кўзёшлар қўшилган, илтижоди, таъсирчан товушлар эшитган кишининг юрак-бағрини ўртаб юборади. Ҳар гал улфатлар тўпланганда паловдан кўра кўпроқ ичкилик истеъмол қилинади. Томорқада пайдо бўлган вулқондан бир вақтнинг ўзида қувонч билан ғам-ғусса отилиб чиқа бошлайди. Бу даврага хотин-қизлар яқин йўлатилмайди. Товушлар дағал, жарангдор, хуллас, эркакча бўлса-да, аммо ғамгин, болаларникидек беғубор оҳанг осмони фалак бағрига ўрлаб сингиб кетади.

Бўри галасининг ўзгинаси дейсиз буларни, ёлғиз ов қиладиган бўрилар бир жойга тўпланган, оғизларидан олов пуркайди – ичларига кирган зорманда ёндади-да! Ўша нарса уларни кўтариб юборади, очиб юборади, илжайтиради, тиржайтиради, сўнг қуйлатади, увлатади, ўқиртиради, бўқиртиради. Бўри болалари каби осмонга қараб увлашади. Ёш бола бўлиб қолишади. Ярадор охуларга ўхшашади.

Фаришталарга ўхшашади.

Базмдан сўнг икки кун вазирни даволайдилар. Уни болохонага чиқариб, худди мавзолейда ётган дохийининг жасадига ўхшатиб тантанали равишда ётқизишади, кейин қуруқ сочиқни қиздириб пешонасига босишади – дори-пори деган нарсa беришмайди. Учинчи кун қиёмига етказиб даволанган дўстини, совға-саломга кўмиб ташланган, ичига олма тикиб қовурилган ғозу бошқа тансиқ ноз-неъматлар билан тўлдирилган саватлар ортилган санатория раҳбарининг ўша “Волга”сида Георгий Пателеевич иззат-икром билан денгиз бўйига кузатиб қўяди.

Яна сиз фақат жинойтчилар жинойт содир этган жойига қайтиб келади дейсиз. Мана, қурбонлар ҳам қайтар экан!

Ғойиб бўлган Шарқдан қиплоқда фақат ғаройиб кўринишдаги болалару қаровсиз қабристон ёдгор қолди дейилса, нотўғри бўлар. Орадан неча ўн йиллар ўтгач, ўша болалар тамоман руслашган чолларга айланади; икки миллатга мансуб жамоа ёнма-ён яшаган даврда бир-биридан қувват олган учинчи тил пайдо бўлади. Мен ўша тилгагина тегишли бўлган баъзи сўзларни ҳозир ҳам яхши эслайман. Бу сўзларни бошқа бирорта тилда учратмаганман. Масалан, бизнинг қишлоғимизда ҳозиргача “жулдурвоки” дейиш ўрнига “шардиқлар” дейилади. Эски-туски ашқол-дашқоллар “шардиқлар” дейилади. Ёки “дармон” деган сўзни олайлик, рус тилида қувват маъносини англатади. Дармон бўлса, ақднинг кераги йўқ. Ўша машҳур мақол бизда айнан шу шаклда қўлланади.

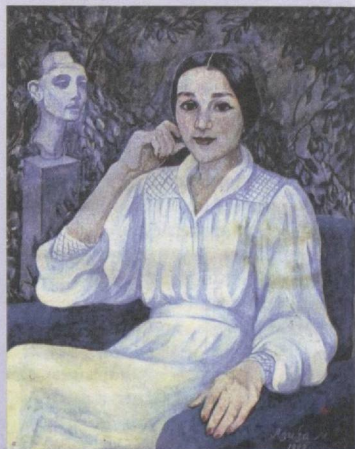
Яна битта сўзни яхши эслайман. Бу сўзни бошқа бирор жойда эшитмаганман, аммо тарихий адабиётларда, чамаси, икки марта учратдим. Бизда ғайри-руслар “сардлар” дейиларди. Чучмеклар, озарлар ёки яна бошқа бирон ном билан аталмас, айнан “сардлар” дейиларди. Бу сўз қулоққа хунук эшитилса-да, одамни бирдан хушёр торттириб қўйса-да, қаҳр-ғазабни ифодаламасди. Кейинчалик билишимча, Осиёнинг олд тарафида – дарвозасида яшаган халқ қадим замонларда сардлар дейилган. Ҳатто қадимда ўша номда шаҳар ҳам бўлган экан. Билмадим, эҳтимол, “сардлар” деган атамани Фарғонадан сургун қилинганлар биз томонларга олиб келгандир. Улар ўзларининг келиб чиқишини – шажарасини, худо билади, жуда олис тарихга элтиб боғларди. Чўкаётган одам хасга ёпишади деганларидек, инсоний қадр-қимматининг далил-исботи сифатида, славянларнинг бегона юртида мусофир бўлсалар ҳам, аслида насл-насаби улуғ элнинг вакиллари эканини гўё писанда этиб қўйишарди. Балки, ҳамқишлоқларим ўзларига ўхшаган толеи паст, тақдирдош кўшниларини қадимий халқ номи билан аташни маъқул кўргандир? Ўша ном қандайдир илоҳий, сеҳрли маъноларни ҳам ифодалайди. Агар бу атамани ишлатиш ташаббуси ҳамқишлоқларимдан чиққан бўлса, улар ўша сўзни қаердан топган экан? Ҳар ҳолда, китоблардан қидириб топмаган бўлса керак. Қадим замонларда бўлиб ўтган жанг-жадаллар ирсият-қон хотирасида сақланиб қолган, сўнгра бехос юзага қалқиб чиққан, шекилли. Яна қайдам.

Набижон БОҚИЙ
таржимаси

Вақт аслида нима? Кечанинг тансиқ хотирасими? Бугуннинг беадоқ ташвишими? Эртанинг ёруғ хаёлими? Обдон ўйлаб боқилса, вақт бу – одамлар, бири-бирига қўшилиб, чатишиб кетган тақдирлар. Вақт – “тирик” оқим: аждоқлар, замондошлар, авлодлар силсиласи...

Портрет жанрида баракали ижод қилаётган рассом Азиза Маматова асарлари ана шундай фикрлар уйғотади кишида. Дарвоқе, вақтнинг энг кичик ўлчови – лаҳза, энг катта ўлчови – абадият. Тасвирий санъат негизида эса абадиятти лаҳзага жойлаш ёхуд лаҳзани абадиятга айлантиришдек буюк истак ётади.

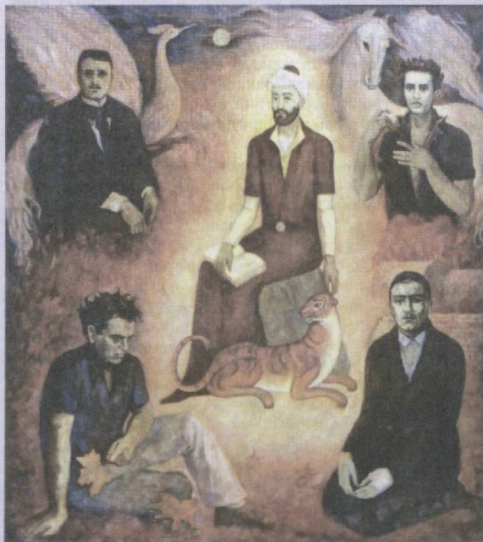
1. "Муҳаммад Юсуф"
2. "Адиба Шаҳодат Исахонова"
3. "Бернора Қориева"
4. "Улуг отин момо"
5. "Абадиёт йўлидан"
6. "Автопортрет"
7. "Наргис"
8. "Юнусхони"

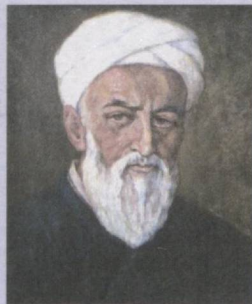
4

6

Lahza va abadiyat

7

8

5

Лев ТОЛСТОЙ

ADABIY TANQID QANDAY BO'LMOG'I KERAK?

(В. фон ПОЛЕНЦнинг “Деҳқон”
романига сўзбоши)

Мен дидига ишонадиган бир танишим ўтган йили олмон адиби фон Поленцнинг “Бютнербауэр” деган романини ўқишга берган эди. Китобни ўқиб чиқдим у икки йил бурун нашр этилган шундай асарга негадир деярли ҳеч ким муносабат билдирмаганига ажабланиб қолдим.

Бу ҳозирги вақтда “адабий касиб”лар дунёга келтираётган сон-саноксиз бадиий асарнамо маҳсулотлардан бўлмай, аксинча, ҳақиқий бадиий асардир. У адабий ифода усулини анчайин эгаллаб олган муаллиф азбаройи роман ёзгиси келганидан воқеалар ва инсонлар тасвири бир-бирига сунъий қовуштириб чиққан саёз асарлар сирасига кирмайди; у ҳозир драма ёхуд роман шаклига солиниб, бадиий асар деб оммага тақдим этиш роса урф бўлган долзарброқ мавзудаги диссертация ҳам эмас; шунингдек, декадент оқимиға мансуб ҳисобланган, аслида эса баайни телбанинг алаҳлашиға ўхшаш, шуниси билан замона аҳлиға ҳўб маъкул тушиб, жумбоғини ечиш ёқимли машғулота айланган ва гўёки дид нозиклиғидан далолат берувчи ребуснамо асарлар тоифасидан ҳам эмас.

Бу роман баягиларнинг унисига ҳам, бунисига ҳам, учинчисига ҳам мансуб бўлмаган чинакам бадиий асар; унда муаллиф айтмай туролмаган гапини айтган, чунки у ўзи сўз юритаётган одамлар ва воқеаларға асло бефарқ эмас, қолаверса, унинг ўй-фикрлари мубҳам мулоҳазалару мавҳум мажозлар эмас, балки бадиий мазмунни ифодалашнинг ягона воситаси – бадиий образлар ёрдамида гавдаланади; аммо хаёлий, дудмал, бир-бирига ички эҳтиёжсиз боғланган образлар билан эмас, аксинча, айнан ички эҳтиёж туйайли ўзаро чирмашиб кетган жуда оддий, жуда содда одамлар ва воқеалар тасвири орқали ифода топади.

Бу роман чинакам бадиий асаргина бўлиб қолмай, айни чоқда гўзал бадиий асар ҳамдир, зеро, унда асл санъат асари олдига қўйиладиган ҳар учала шарт ҳам юксак бир мақомда тажассум топган.

Биринчидан, бу роман ҳар қандай ижтимоий тузилманинг ўзагини ташкил этган ва ҳозир нафақат Германия, балки Европанинг бошқа мамлакатларида ҳам кўп асрлик кўҳна тартиботлар

кийинчилик билан ўзгаришини бошдан кечи-
раётган аҳолининг асосий қисми – деҳқонлар
ҳаётига тааллуқли экани билан мазмунан
аҳамиятлидир. (Шуниси ажойибки, “Бютнер-
бауэр” билан деярли бир вақтда фаранг ади-
би Рене Базеннинг, гарчи бадийи жиҳатдан
бир оз заифроқ бўлса-да, худди шу мавзудаги
“Улаётган ер” деган дурустгина романи ҳам
нашрдан чиқди.)

Иккинчидан, роман маҳорат билан жон-
ли немис тилида ёзилган, бу фазилат му-
аллиф қаҳрамонларни дағал, чалани авом
“платдейч”ида (олмон тили лаҳжаларидан
бири – **тахририят**) сўзлашга мажбур қил-
ганида айниқса яққол намоён бўлади.

Учинчидан эса, бу роман бутун борлиғи
ила муаллифнинг ўзи тасвирлаган кишиларга
муҳаббати билан йўрилган.

Чунончи, бир бобида ошна-оғайнилари
билан кечаси арақхўрлик қилган эрининг
сахарда уйга қайтиб эшикни тақиллатгани
баён қилинади. Хотини деразадан мўралаб,
эрининг аҳволини кўради ва унга қарғиш
ёғдириб, эшикни атай ҳаяллаб очади.
Ниҳоят, эшик очилгач, эр судралиб ичкари
киради ва катта хонага қараб юради. Хоти-
ни унинг йўлига туриб олиб, ҳарчанд ортга
итаради – болалар отасини маст аҳволда
кўрмасин дейди. Эр эшик кесакисига маҳкам
ёпишиб, у билан олишади. Аслида мўмин-
қобилгина бу одам тўсатдан ғазабга миनाди
(аччиги чиқишига сабаб – бир кун аввал хоти-
ни унинг чўнтагидан мояна пулини олиб яши-
риб қўйган), қутуриб хотинига ташланади,
сочларидан чангаллаб тортиб, пулни бер,
деб дўк уради.

– Бериб бўпман, бермайман! – деб
чинқиради хотин юлқиниб унинг қўлидан
қутулишга уринаркан.

Кўзи қонга тўлган эр аёлни дўппослашга
тушади.

– Ўлсам ўламан, пулни бермайман! – дейди
хотин.

– Бермайсанми ҳали?! – дея эр аёлни
ерга йиқитади, ўзи унинг устига қулайди,
яна пулни талаб қилади, жавоб ололмагач,
кайфнинг зўридан эсини йўқотиб, хотинини
бўга бошлайди. Бир маҳал аёлнинг сочлари
тагидан қон сизиб чиқиб, пешонаси ва бур-
нига оқиб тушаётганини кўрадию тўхтади,
қилмишидан кўрқиб кетади ва боёқишни холи
қўйиб, чайқала-чайқала тушагига етиб бориб,
таппа ташлайди.

Бу – ҳаққоний ва мудҳиш манзара. Аммо
муаллиф қаҳрамонларини яхши кўради, ях-
ши кўрганидан кичик бир тафсилотни орага
қўшиб ўтади. Бу тафсилот эса бутун манза-
рани чарақлатиб ёритиб юборади, натижада,
китобхон бу одамларга наинки ачинади, бал-
ки улар кўпол ва шафқатсиз эканига қарамай,
ҳатто яхши кўриб қолади. Дўппосланган
хотин ўзига келиб, ўрнидан туради ва бо-
шидаги қон юқини этагига артади, оёқ-қўли
бутун эканини кўргач, чинқириб йиғлаётган
болаларини хонасига олиб кириб овутади.
Кейин аланглаб эрини қидиради. Эр жонивор
бояги-боягидай ётибди: калласи каравотдан
пастга осилиб қолганидан юзига қон тепчиб,
унниқиб кетган. Хотин унинг бошини авайлаб
олиб болишга қўяди, ана шундан кейингина
кийимини тартибга келтириб, юлинган сочла-
рини тарайди.

“СЎЗБОШИ”ГА СЎЗБОШИ

Нокамтарлик бўлса-да айтай, улуғ Толстойнинг ушбу сўзбоши – мақоласини таржима
қилдириб, чоп этишни “Тафаккур” журналига тавсия қилган – камина. Сабаб – XX асрнинг
илк санаси, яъни 1901 йили ёзилган бу мақолада жаҳон адабиёти ва санъати йиғирманчи юз
йилликда етиб келган маррадан туриб, унинг энг сўнги изланишу тажрибаларини ўрганиб,
идрок этиб, эндиги бадийи тафаккур учун ўзига хос тахминлар, гоҳо авлиёнамо башоратлар
таклиф этилгандир.

Ўша кезлар барча соҳаларда глобаллашувнинг илк куртаклари ниш ура бошлаган, сиёсат,
иқтисод, илим-фанда унга хос белгилар пайдо бўлиб, умумбашарий тамаддун қатори адабиёт
ва санъат ҳам ўз янги ўзанларини қидирмоқда эди. Гўёки барча нарсаси маълум, ҳамма гап ай-
тилган, бу ёғи фақат такрор ё тақлиддан иборат бўлади, деган тушқун кайфият ҳам қарор
топаётган бир замонда Лев Николаевич XX аср санъатига чироқ ёқиб, уни ичдан ёритиб
шуълалантирмоқда қучли бир эҳтиёж сезади. Сўзбоши ана шу ёруғлик истагини ва умумба-
шарий муҳаббат иштиёқида ёзилган.

Ўн саҳифалаб мулоҳаза юритсангиз ҳам шу тафсилотдаги ҳолатни тўлиқ ифода-лай олмайсиз. Бу лавҳада бояги хотиннинг рафиқалик бурчи ҳақидаги ривоятлар асо-сида тарбия тоғлани ҳам бор; у дадил ту-риб ҳимоя қилган қарор – оила ризқи бўлган пулни бермай, асраб қолганининг тантанаси ҳам бор; калтаклаган эридан ранжишию уни кечириши ҳам, боринги ана, муҳаббат деб бўлмаган тақдирда ҳам, меҳрибонлик дейиш мумкиндир – эрига, болаларининг отасига, нисбатан юз-хотир ҳисси ҳам бор. Бироқ шуги-на эмас. Бу тафсилот, шу хотин ва шу эрнинг ички ҳаётини ёритароқ, миллионлаб шун-дай эр ва шундай хотинларнинг, аввал яшаб ўтганларию ҳозир яшаб ўтаётганларининг ҳам ички ҳаётини очиб беради; шу туфай-ли ўқувчида меҳнат абгор қилиб ташлаган бу одамларга нисбатан ҳурмат ва муҳаббат туйғуси уйғонибгина қолмай, жисмонан ва руҳан кучли, бир-бирига меҳр кўрсатиб, тўқ ва осойишта яшашга лойиқ кишилар нима са-бабга кўра ва қайси гуноҳлари учун бу қадар ташландиқ, хор-зор ва гумроҳ бир аҳволга тушиб қолгани ҳақидаги ўйлар ҳам ёпирилиб келади.

Муаллиф ўзи тасвир этаётган инсонлар-га меҳр-муҳаббат билан ёндашгани туфайли юзага келган ана шундай асл бадий чизгилар романнинг ҳар бир бобида учрайди.

Бу роман, шубҳасиз, гўзал санъат аса-ри, кимки уни ўқиб чиқса, буни эътироф эта-ди. Ваҳоланки, уч йил бурун чоп этилган, ўзимизнинг "Вестник Европы"да таржимаси босилган шундай асарни Россияда ҳам, Гер-манияда ҳам биров билиб, биров билмай

қолмоқда. Мен кейинги вақтда олмон адабиёт-ининг ўзим учрашган бир неча вакилидан шу роман ҳақида сўраб-суриштирдим, улар Поленц деган ёзувчининг номини эшитган-у, романларини ўқимаган бўлиб чикди. Ҳолбуки, барчаси сўнгги йилларда чоп этилган Золя романларини, Киплинг ҳикояларини, Ибсен драмаларини, д'Анунцио ва ҳатто Метерлинк асарларини ўқиган кишилар эди.

Бундан йигирма йиллар аввал Мэтью Ар-нольд адабий танқиднинг вазифаси тўғрисида ажойиб бир мақола ёзгани эсимда. Унингча, танқиднинг вазифаси – қаерда, қачон, нима мавзуда асар чиққан бўлса, улар орасидан энг муҳим, энг яхшиларини саралаш, шу асар-ларга китобхон диққатини торттишдир.

Бундай танқид одамлар газета, журнал, китобларга кўмиб ташланган, реклама дегани роса авж олган ҳозирги замонда, менимча, за-рургина эмас, ҳатто Европадаги маърифатли табақанинг бутун истиқболи айнан шундай танқид пайдо бўлиши ва эътибор қозонишига боғлиқдир.

Ҳар қандай нарсанинг керагидан ортиги зиён келтиради; мақсад эмас, восита санала-диган нарсаларнинг – агар одамлар уларни восита эмас, мақсад деб фаҳмлай бошласа-лар – керагидан ортиқчаси айниқса зарарли.

От-арава ҳаракатланиш воситаси, кийим-кечак ва уй-жой иссиқ – ё совуқдан пана қилиш воситаси, озиқ-овқат эса тана қувватини сақлаб туриш воситаси сифатида ниҳоятда фойдали. Аммо одамлар бундай воситалар-га эга бўлишни мақсад қилиб олса – беҳисоб от-арава, дангиллама уй-жой, анвойи кийим-кечак ва озиқ-овқатни афзал кўриб, шунга ин-

Толстой даҳоси бутун одамзотга тааллуқли ҳодиса сифатида биргина жумлада тугал тажассум топади – инсоннинг инсонга муҳаббати. У ўзигача ҳеч ким яратолмаган шунчалар чўнг, шунчалар кенг, шунчалар ҳайбатли дунёсию мероси, гоят маҳаббатли суратуи сиёра-ти билан шу ягона жумлага жо бўлади. Жумлаки, жоҳилнинг тилида – бир ҳовуч товушлар йиғиндис, оқилнинг наздида – ҳилм ва амал, Толстой лафзида эса – имон, маслак, эътиқод; саксон икки йиллик умр бўйи тиним билмаган заҳматкаш тафаккурнинг бадий-фалсафий, ижтимоий-сиёсий таҳлиллари, хулосалари – мева-маҳсуллари.

Толстой учун, ўта мураккаб, ўта зиддиятли, ўта шубҳаланувчан бу шахс учун фақат икки мезон бор эди – муҳаббат ва нафрат. Ё суйиш – ё нафратланиш, ё тасдиқлаш – ё рад этиш. Ҳа, у ҳеч қандай компромизм, либерализм, муросасозликни билмаган, тан олмаган. Унинг инсоният тарихидаги энг ёруғ сиймолардан экани ҳам эҳтимол шундандир. Яъни – ораллиқни танламагани, билмагани, билса-да, муроса қилмагани... Шу боис унга гинаю таъна қилгувчилар сероб, аламза-далар ҳам бисёр эди. Ҳатто подшоҳу черков ҳам ундан норози эди. Аммо Толстой шахси, тафак-кури, даҳоси олдида, унинг оламшумул шону шавкати қаршисида бу аламлар зардоб бўлиб ичда қолавверган. Ахир, бутун дунё, бутун одамзот Толстой билан ҳисоблашарди! Мана, орадан роп-

тилса, бу ашёлар бефойдагина эмас, зарарли матоҳга ҳам айланади. Худди шунақа ҳол китоб нашр этиш соҳасида Европа жамиятининг анчагина қисми орасида ҳам юз берди. Китоб наشري, шубҳасиз, халқнинг асосий баями қисми учун фойдали; ўзига тўқ кишилар орасида эса у маърифат эмас, жаҳолат тарқатишнинг бош қуроли бўлиб қолди.

Буни исботлашдан осони йўқ. Китоб, журнал, газета дегани ҳозирги даврда улкан даромад манбаига айланган — истеъмолчи сони қанча кўп бўлса, уларнинг бозори шунча қизийди. Кўп сонли истеъмолчининг талаб ва диди эса ҳаммиша паст, дағал бўлади. Бундай ҳолда матбаа нашрининг муваффақият қозониши учун асар ана шу кўп сонли истеъмолчи талаби ва дидига мувофиқ, яъни дағал ва хашаки бўлиши керак. Матбуот эса бу эҳтиёжни ортиги билан қондириб келяпти, чунки бу соҳа ходимлари орасида ҳам дидсиз, хашаки кишилар, худди омма орасида бўлгани каби, нозиктаъб, закий кишиларга қараганда кўп. Китоб, журнал ва газета чоп этиш ҳамда уларни сотиш усуллари кучайиб бориши билан авом омманинг талабига мос асарлар етказиб бергани учун бу кишиларнинг даромади ҳам ортиб боради ва алаҳ-қибат, нашрларнинг бениҳоя мудҳиш, урчиб, кўпайиб борадиган тошқини юз беради; мазмунининг зараридан ташқари, микдорининг беҳад кўплиги сабаблиёқ бу асл маърифат йўлига ўтиб бўлмас ғов ясайди-қўяди.

Ҳозирги замонда халқдан чиққан ва маърифатли бўлишни ният этган бирор йигитга барча китоб, газета ва журналлар орасидан ўзи истаганини танлаб ўқиш имкони берилсаю

у бирон ўн йил давомида ҳар куни мутолаа қилса, муҳаққақи, энг бемаъни, энг ахлоқсиз китобларни ўқиган бўларди. Яхши китобга дуч келиш бир қоп сомон ичидан игнани қидириб топишдан ҳам қийин. Чатоғи шундаки, бўлмағур нарсаларни ўқигани сари ўша йигитнинг тушунчаси ҳам айниб, диди ўтмаслашиб бораверади; алаҳ-қибат бирон яхши нарсани ўқиса, уни ё мутлақо тушунмайдиган, ёки нотўғри тушунадиган бўлиб қолади.

Бундан ташқари, тасодифми ёки рекламанинг устакорлиги боисми, Гелкеннинг бир миллион нусхада сотилган "Насоро киши" деган мазмунан сохта, бадииятдан йироқ романига ўхшаш бўлмағур асарлар, худди "Одолю" атири ёки Пирс совуни (XIX аср охири — XX аср бошларида кенг тарқалган гигиена воситалари — **таҳририят**) сингари, машхур бўлиб кетади. Айни шу доврўғи сабаб, одамлар уларни қидириб толиб ўқийди ва бу хом, аксар зарарли китобларнинг шуҳрати гўё қор кўчкиси каби каттайгандан-каттайиб боради ва бениҳоя кўп кишиларнинг калласида ҳам, шу қор кўчкиси мисол, тушунчаларнинг тобора улканлашадиган чигалини пайдо қилиб, пировардида адабий асарларнинг асл қиймати аңламасликка олиб келади. Бинобарин, газета, журнал ва китоблар, умуман, матбаа нашрлари қанча кўп чоп этиш тарқатилса, уларнинг фазилати шунча пасая боради ҳамда ўқимишли деб қараладиган тоифанинг аксари яти ўта расво, аммо кибор ва шуниси билан ҳам тубсиз жаҳолат ботқоғига бота боради.

Шу асно кўз ўнгимда кейинги эллик йил ичида ўқимишли омманинг нозик диди ва

па-роса юз йил ўтибдики, ҳамон шундай бўлиб келяпти. Ўтган асрда ҳам Толстой қарашларини қабул қилолмаган ва у билан баҳсга киришган улўғ зотлар кўп бўлган. Аммо ҳеч бири у билан ҳисоблашмаслиқни ҳаёлига келтирмаган. Зеро, Толстой ҳар қачон софдил ва жасур, ўз ҳақиқати билан ўқувчини ром этади, тафаккур мантиги билан ортидан эргаштиради, ғоя-қарашларини асослаш учун таъкидлаган маълумотлари билан ҳайратга солади. Бандасининг тафаккурига шунча билим, маълумот сиғиши мумкинми дея ҳайратдан ёқа ўшлайсиз. Ўқимаган, билмаган нарсаси бормикан бу чолнинг деб қоласиз. Ёши етмиш учга бориб, бутун дунёга доврўқ таратиб турган қария шон-шуҳрати тафтига исиниб, давру даврон суриб ётиш ўрнига Ясная Полянага — номига келаётган қоп-қоп хат, уюм-уюм газета-журнали китобларни бирма-бир кўздан ўтказиб, мук тушиб олиб ўқиб, ҳар бирига эринмай жавоб ёзиб, дунёдаги катта-кичик ҳодисаларга эҳтиросли муносабат билдириб мурожаатлар билан чиққанига ажабланмай бўладими, ахир?!

Мана, инсон руҳи, тафаккури, идрокининг завқи, жасорати ва қўдрати!..

Ҳаяжонга тўла ушбу битигимизга сабаб ҳам худди шу — адабиёт мухлисларига кўпда маълум бўлмаган, бир чеккада қолиб кетган немис адаби В. фон Поленцига "Бютнербауэр" ("Деҳқон") романига букюк Толстой ёзган салмоқлигина сўзбоши.

соғлом фикрида айниш рўй берди. Бу таназзулни адабиётнинг барча соҳаларида кузатиш бўлади, ammo мен бу ўринда энг яққол ва энг яқин мисолларнигина келтириб ўтаман. Рус шеъриятида Пушкин ва Лермонтовдан кейин (Тютчевни кўпинча фаромуш этамиз) шоирлик шухрати Майков, Полонский, Фет сингари бирмунча шубҳали нозимларга кўчди, улардан кейин шеърий истеъдоддан буткул махрум бўлган Некрасовга, ундан ҳам эса кучаниб ёзадиган, шеъридан наср хиди анқийдиган Алексей Толстойга, сўнгра бир қолипдаги, заифгина шоир Надсонга, ундан эса мутлақо истеъдодсиз Апухтинга ўтди, бундан нарисига ҳамма нарсга айкаш-уйқаш бўлиб кетиб, шеърият нимаю ёзгани нима ва қай сабабдан ёзаётганини билмайдиган сонсаногий йўқ бир тоифга пайдо бўлди.

Янада яққолроқ мисолни инглиз носирларидан келтириш мумкин. Улуғ Диккенсдан Жорж Элиотга қараб эниш то Теккереяга қадар давом этди. Теккереядан эса Тролопга томон пасайиб Борди-да, ахйири Киплинг, Голкен, Ройдер Хагарт ва ҳоказоларнинг қўлбола битикларигача тушди. Бу ҳол Америка адабиётида янада очикроқ кўринади: Эмерсон, Торо, Лойель, Уиттер ва бошқаларнинг нурафшон даврасидан сўнг дафъатан узилиш рўй бериб, ҳисоя ва романларнинг гаройиб расмлар билан безатилган ялтироқ нашрлари пайдо бўлди, ammo таассуфки, ҳеч қандай мазмун йўқлигидан уларни асти ўқиб бўлмайди.

Ҳозирга келиб ўқимишли омманинг жоҳиллиги шу даражага бориб етдики, энг қадимги замонлардан то XIX асрга қадар яшаб ўтган улуғ мутафаккирлар, шоиру ёзувчилар

ёппасига қопоқ, янги авлодларнинг юксак ва нозик талабларига жавоб бера олмайди, деб ҳисоблана бошлади. Уларнинг ҳаммасига масхараомуз, ачинганнамо кулимсираш билан қаралмоқда. Ницшеннинг ахлоқсиз, қўпол, тумтароқ, мужмал вайсашлари эса замонавий фалсафанинг энг сўнгги сўзи деб; декадент шоирлар вазн ва қофия ёрдамида бир-бирига ёпиштирган сўзларнинг маъносиз, зўраки йиғмаси эса шеъриятнинг юксак намунаси деб овозга этиляпти; барча театрларда маъноси ҳеч кимга, жумладан, муаллифнинг ўзига ҳам маълум бўлмаган пьесалар қўйилмоқда, мазмуни бир мирилик, бадиятдан бир тош йироқ романлар бадий асар тамғаси билан миллионлаб нусхада тарқатилаётди.

“Хўш, мен нима қилай, савиямни қандай қилиб оширай?” деб сўраши мумкин олий мактабни хатм қилган йигит ёки қиз.

Худди шу саволни оддий халқдан чиққан, ўқш ва ўқишга озми-кўпми ҳафсала орттириб, чинакам маърифатга интилаётган ҳар бир киши бериши мумкин.

Бундай саволларга жавоб бериш учун машхур кишилар орасида “Сизга энг маъқул бўлган юзта китобни санаб кўрсатинг”, қабилида анойи сўровнома ўтказишнинг фойдаси йўқ.

Бундай саволларга Европа жамиятида аввалдан мавжуд бўлган, барча лом-мим демай қабул қилган бир таомил: ёзувчиларни тоифаларга ажратиш, биринчи, иккинчи, учинчи ва ҳоказо навларга бўлиш, улуғ, зўр истеъдодли, қобилиятли ва шунчаки яхши ёзувчи, дея сифатлаш орқали ҳам жавоб бериб бўлмайди. Бундай табақалаштириш сўз

Мазкур “Сўзбоши” даҳо адибнинг кўпдан-кўп улуғвор фазилатлари қатори нечоғлиқ жонсарақ, синчков, нуктадон, ҳозиржавоб бўлганини ҳам тасдиқлайди. Энг оддий ашёларда, ҳаётий лавҳаларда, ҳатто тубан, мудҳиш манзараларда ҳам гўзаллиқни кашф этиш, унинг жозиба моҳиятини очиб бериши билан янада фазилатли кўринади у. Айни чоқда, Толстойнинг шу биргина асар баҳонасида бутун дунё ижтимоий ва эстетик жараёнларидаги марғуб ва номарғуб жиҳатларга, айниқса, адабиёт соҳасидаги носоғлом кайфият, оқим ва оғишларга қатъий муносабатини ҳам кузатамизки, бу, шубҳасиз, қўлига қалам тутган ижодкор учун ибрат, керак бўлса, таассуб намунасиридир.

Дарвоқе, буюк зотларнинг диди ва талаби ҳам фавқуллодда юксак бўладики, бунга алоҳида исбот-далил шарт эмас. Толстойнинг ўзига замондош бўлган баъзи рус шоирлари, масалан, Н.Некрасов ҳамда А.Фет истеъдодига шубҳа билан боққанини ана шу билан изоҳлаш зарур. Ваҳоланки, бутун рус ҳасратини ўзиники деб билган Некрасов, Тютчевдан кам салоҳиятли бўлмаган Фет бундан юқорироқ баҳога лойиқдир.

Улуғ адибнинг ўз даври зукко мунаққиди Мэтью Арнольд мақоласидан сўз очиб, адабий танқиднинг мақсади ва вазифалари ҳақида билдирган мулоҳазалари бизнинг бугунги адабий

санъатининг ҳақиқий қийматини аниқлашга, оламжаҳон бўлмағур китоблар орасидан бирон яхши асарни ажратиб олишга ёрдам эмас, аксинча, халақит беради. Бундай табақлаштиришнинг ўзи аксар ҳолларда янглишлигини, азбаройи бир маҳаллар амалга оширилгани ва ҳамма қабул қилгани учунгина сақланиб қолаётганини айтмасак ҳам, бошқа бир ишқал тарафи бор: биринчи нав ёзувчиларнинг асарлари орасида жуда бўлмағурлари ва, аксинча, охириги тоифага мансуб адибларнинг асарлари орасида қойилмақомлари ҳам борлигини инкор этиб бўлмайди. Шундай экан, ёзувчиларнинг тоифаларга бўлинишини тўғри деб қабул қилган одам биринчи тоифа адибларининг ҳамма ёзгани ажойиб-у, даражаси пастроқ ённки ҳали танилмаган ижодкорларнинг ёзганлари эса буткул бемаза бўлади, деган ақида билан кўндан-кўп фойдали, асл маърифий асарлардан бебаҳра қолади.

Илмталаб бўлган юқори табақага мансуб бирор ўсмир ёки халқдан чиққан бирор кишининг бугунги кундаги энг муҳим саволига фақат ҳақиқий танқид жавоб бера олиши мумкин. Аммо ҳозир амалда бўлган – ўз олдига машҳур асарларни улуғлашни мақсад қилиб қўйган ва шу асарларни оқлаш учун мужмал фалсафий-эстетик назарияларни ўйлаб топиш билан андармон, бўшроқ ёки бошқа оқимга мансуб асарлар устидан қулишга йўналтирилган ва бизда илгари ҳам бор бўлиб, ҳозир айниқса авж олган, бир неча адиб тасвирлаган типларга қараб бутун жамиятнинг тараққиёт йўналишини белгилашга уринадиган ҳамда адабий асарлар баҳонасида ўз иқтисодий ва

сиёсий қарашларини изҳор қилишни касб этиб олган танқид бунга жавоб бера олмайди.

Ёзилган барча асарлар орасидан қайсиларини ўқиса бўлади, деган ниҳоятда муҳим саволга фақат ҳақиқий танқид, Мэтью Арнольд айтганидек, аввалги ва ҳозирги адибларнинг асарлари ичидан одамларга энг ихшилари кўрсатиш ва тарғиб этишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган танқидгина жавоб бера олиши мумкин.

Ана шундай ҳолис, ҳеч бир фирқага мансуб бўлмаган, санъатни тушунадиган ва севадиган танқид маъдонга келиш-келмаслиги, обрў-эътибор қозониб, манфаатдор рекламдан ҳам нуфузлироқ бўлиш-бўлмаслигига қараб, назаримда, ўқимишли саналадиган Европа жамиятида маърифатнинг сўнгги шуълалари халқ ичига етиб бормасдан сўниши, ёки аксинча, ўрта асрлардаги каби яна жилва қилиб, бугун маърифат зиёсидан бебаҳра халқнинг аксарият қисми шуурини ёритиши ҳал бўлади.

Афкори омма орасида Поленцинг ажойиб романи деярили номаълумлигича қолиб келаётгани ва бундай яхши асарлар матбаа ахлатлари денгизига ном-нишонсиз чўкиб кетаётгани ҳолда, маъноси ғариб, бетайин ва ҳатто тубан адабий асарлар ҳар мақомда муҳокама қилиниб, астойдил мақталаётгани ҳамда миллионлаб нусхада тарқалаётгани менда ушбу фикрларни кўзгади; шундай имконият яна бўладими-йўқми, бунинг билмаганим сабаб, фурсатдан фойдаланиб, уларни қисқача баён қилишга жазм этдим.

Зухриддин ИСОМИДДИНОВ
таржимаси

жараёнга ҳам бевосита тааллуқли, ниҳоятда зарур ва фойдалидир. Устоз Асқад Мухтор XX аср поёнида ёзилган "Тундалиқлар"ида шундай хавотирли фикрни қайд этади: "Утган рус ҳамда Ғарб адабиёти ва санъатида ҳамма асарлар бир турда анъанавий инсоний эди: Пушкин, Тургенев, Бальзак, Флобер, Бах, Чайковский, Достоевский, Толстой, Рембранд, Репин, Жек Лондон, Гончаров, Марк Твен, Чехов... Эндilikда ўша буюк асосий Санъат парча-парча бўлиб бўлиниб кетди: авангардизм, футуризм, символизм, декадентлик, модернизм, сюрреализм, акмеизм, имажинизм, иррационализм, абсурдизм, ультраизм, фрейдизм, кубизм, экзистенциализм, экспрессионизм, абстракционизм... Қўйинг-чи, ҳамма "изм"лар бор, фақат гуманизм қолиб чиқса бас... Шундай бораверса, у бутунлай тугаб кетса эҳтимол..."

Асқад доминанг бу фикрлари Лев Толстой XX аср бошида бежиз ташвишга тушмгани, унинг ҳулосалари эса айни башорат эканига яна бир далилдир. Истиқлол йилларида фориғланиб, янгилашни йўлига кирган миллий адабиётимиз ва санъатимиз амалиётчилари ҳам, назариятчилари ҳам бундан зарур сабоқ чиқариб олмоғи лозим.

Ана шу андишалар "Сўзбоши"ни кичик "сўзбоши" билан ҳукмингизга ҳавола этмоққа ундади.

Шухрат РИЗО

Муҳаммад АЗИМОВ

JABRDIYDA OBIDALAR

Кўхна заминимизнинг тарихий обидаларга бой Сурхон воҳасидаги ёдгорликларнинг бир қисми тепаликлар ва улкан иморат қолдиқлари, бир қисми эса ҳашаматли, маҳобатли иншоотлар сифатида сақланиб қолган. Ҳаким ат-Термизий, Султон Саодат, Кокилдор ота, Қирққиз обидалари; Саид Оталиқ мадрасаси, имом Абу Исо Термизий мақбараси, Сўфи Оллоёр масжиди ана шундай табаррук қадамжолардир. Бу тарихий обидаларнинг аксарияти мустақиллик шарофати билан қайта тикланиб таъмирландики, бугун уларнинг гўзаллиги, ҳашамати кишини ҳайратга солади, қалбда ифтихор уйғотади.

Афсуски, чор Русияси ва шўролар салтанати ҳукмронлиги даврида ота-боболаримиз асрлар давомида асраб-авайлаб келган бу обидалар динга эҳтиром уйғотувчи, диний расм-русумлар ижро этилувчи “зарарли жойлар” дея қоралаб келинди. Бундай жойларга борувчилар таъқиб остига олинди,

ҳатто жазога тортилди. Ҳаким ат-Термизий мақбарасининг чегарага яқин жойлашгани рўқач қилиниб ёпиб қўйилгани, имом Абу Исо Термизий мақбарасининг харобага айлана-ёзгани бунинг яққол исботидир. Энг ёмони, асрлар бўронига дош бериб келган кўп тарихий обидалар бузиб, йўқ қилиб юборилди. Ваҳоланки, мазкур ёдгорликлар кўриниши, қурилиш услуби, аҳамияти жиҳатидан бетакрор эди. Афсуски, бу йўқотишлар ўрнини энди ҳеч нима билан тўлдириб бўлмайди.

Бундай жабрдийда обидалардан бири — Термиз минораси ҳозирги Ҳаким ат-Термизий мақбарасининг шимоли-шарқ томонида бўлиб, Ғазнавийлар даврида, аниқроғи, Султон Масъуд ибн Маҳмуд Ғазнавий замонида 1035 йил барпо этилган. Бу пурвиқор иншоот салобати билан ажралиб турган. Унинг деворларида, 3,5–4 метр оралигида, уч қатор куфий хатлар туширилган нақшлари бўлган. Минора ёнида масжид қад тиклаган. 1879 йили эски Термизга келган Самара илмий экспедицияси аъзолари ҳисоботида бу минора хусусида “Қалъадан икки қақирмон шарқ томонда катта гиштин минора бор... Масжид минораси”, деб ёзилган. 1884 йил бу ерга келган топограф Петров эса ҳисоботларида “Айниқса баланд

минора яхши сақланган. Унинг баландлиги 10 саржин келади, пишиқ гиштдан тикланган бўлиб, ўртасида зинаполяр билан юқорига чиқувчи йўл ҳам бор" деб қайд этилган.

Бироқ эътиборсизлик натижасида минора тез бузила бошлаган. "Биз билан келган аравакаш минора тепасига чиқиб, пастга бир гишт ташлади, – дейди ўша даврда Эски Термизга келган рус профессори Б.Денике "Культура Востока" сарлавҳаси билан "Сборник музея Восточных культур" мажмуасида 1927 йил босилган мақоласида. – Ундан нега бундай қилганини сўраганимда, бу ерга келган ҳар бир зиёратчи шундай қилади, деди. Шунда миноранинг тез емирилаётгани сабабини англадим".

Ушбу минора, айниқса, Термиз шаҳридаги Наримонов кўчасида жойлашган армия қисмининг 1919 йилги тўпдан ўқ отиш машқлари чоғида қаттиқ зарарланган. Бир снаряд миноранинг тела қисмидан бир метрдан кўпроғини ўпириб кетган. Бу ўқ отиш машиқдан Амударё гуруҳидаги бошқа иншоотларга ҳам кўп зарар етган. Шу тариқа минора бузилиб, гиштлири ташиб кетилган. XX асрнинг 30-йилларига етмаёқ минг йил қад кериб турган ёдгорлик йўқ қилган.

Таассуфлар бўлсинки, эски Термиз ва унга яқин жойлардаги тарихий биноларни бузиб, гиштини талон-тарож қилиш ўша даврларда одат тусига кирган. Масалан, 1904 йил Афғон мазорининг уч қаватли биноси бузилиб, гиштлири ташиб кетилади. Ваҳоланки, бундай кўп қаватли бино ва унинг ўзига хос меъморчилиги Марказий Осиёнинг бошқа бирор ерида учрамайди.

1906 йили Эски Термизга келиб, Султон Саодат ва Қирққиз ёдгорликлари қатори Афғон мазорини ҳам кўздан кечирган Г.Рожевский "Жанубий ва Ўрта Бухорога 1906 йилги сафар" деб номланган мақоласида "Унинг (Афғон мазори биносининг – **М.А.**) гиштлири ўз шакли ва сифати жиҳатидан ҳозиргилардан устун туради, шу боис улар рус аҳолисига талон-тарож ашёси бўлганини тасаввур қилиш осон. Бир жойда менга гишт уюмини кўрсатишдики, бу икки йил аввал ҳам Афғон мазорида қад ростлаб турган бионинг қолдиғи эди" деб ёзади.

Термиздаги Султон Саодат тарихий обидаси ёнида муҳташам хонақоҳ ва дарво-

захона XIX аср охирида бу ерга келган рус рассом ва фотограф-сайёҳлари, жумладан, Н.Каразин, Б.Кастальскийлар олган фотосуратларда акс этган. Аммо бу гўзал тарихий обидалар ҳам Шеробод табиий кўрғони устидаги Шеробод бегининг истеҳком-ховлиси, Дарбанддаги муҳташам работ сингари бузиб юборилди. Масалан, Султон Саодат мажмуасининг бир қисми бўлган ва қиёфаси фақат суратлардагина сақланиб қолган хонақоҳ ва дарвозахона шўролар салтанати даврида вайрон этилиб, гиштлири ташиб кетилди. Ўша вақтда тарихчи ва ташкилотчи, жонқуяр инсон Г.Парфёнов "Ўзкомстарис"нинг Термиз округи вакили эди. У бир йилигишдаги маърузасида тарихий ёдгорликларга бундай лоқайд муносабат оқибатлари ҳақида куйиниб гапирган: "Термиз район "Агролес"и (Аграр-ўрмончилик идораси – **М.А.**) Султон Саодат ёдгорлигини бутун ҳолида ташкилотларга шартнома бўйича хомашё сифатида сотган. Бундай ўзбошимча хатти-ҳаракатни таъқиқлаш юзасидан гап-сўз бўлаётган бир вақтда ёдгорлиқнинг хонақоҳи ва дарвозахонасини бузиш бошланиб, гиштлири ташиб кетилган". (*Стенографик ҳисобот. 27.06.1935 й. 13-бем.*)

Хуллас, шўролар салтанати даврида тарихий обидаларни ўрганиш, уларни таъмирлаш борасида ҳўжақўрсинга айрим ишлар қилинган билан аслида қадимги ёдгорликларга кўп зарар етказилди. Тутанхамонники сингари хазина, топилдиқлар чиқиб қолишдан умидвор бўлиб, қадимий қабрларни очиб кўришгача борилди. Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Биби-хоним қабрлари очиб кўрилгани бунга далил. Худди шундай Ҳаким ат-Термизийнинг машхур тош сағанаси элдан яширинча очиб кўрилган ва бу жараёнда кўндалангига синганки, ўқувсизлик билан сувалган дарз ўрни ҳозир ҳам яққол билиниб туради.

Биз собиқ мустамлака ва мустабид тузумлар даврида жабр кўрган, завола топан меъморий обидалар ҳақида биргина Сурхон воҳаси мисолида фикр юритдик, холос. Ваҳоланки, Термиз минораси, Султон Саодат мажмуаси каби бузилиб, йўқ бўлиб кетган маданий ёдгорликлар юртимизнинг ҳар бир вилоятида топилади. Бизнинг ўтмиш ва келажак олдидagi бурчимиз шунга тақозо этадики, бундай обидалар ҳеч бўлмаса макетлар шаклида қайта тикланиб, музейлардан жой олмоғи лозим.

Пўлат ЗОҲИДОВ, Дамин ЖУМАКУЛ

SEMIRAMIDA – SHOMURAMAT IZIDAN

Афсона замирида афсундек сир бўлади... Қадимий дунё тарихини оз бўлса-да билган одам меъморий “Етти мўъжиза” таърифидан ҳам хабардор, албатта. Оссурия подшоҳи – малика Семирамида (милoddан аввалги VIII аср) барпо эттирган “осма боғлар” ана шу мўъжизалардандир. У ҳақда бизгача ҳам кўп ҳайратомуз гаплар айтилган.

“Осма боғлар” ҳақида “Кирилл ва Мефодий” қомусида Геродотнинг Бобилга берган таърифи таянилган ҳолда қуйидагича ёзилади: “Бутун Осиёни забт этган Оссурия маликаси Шомурамат (юнонча талаффузда – Семирамида) барпо эттирган “осма боғлар”

Геродот давридаёқ башарият тарихига битилган эди. Боғ тўрт қаватли кенг-мўл миноралар узра жойлаштирилган. Миноралар саҳни тош плиталардан тикланган ва устига қамиш тўшалган, ундан сўнг асфальт ётқизибли зичланган. Кейин пастки қаватларга сув ўтказмайдиган қилиб гипс ва қўрғошин билан қотирилган икки қатор ғишт терилган. Ана шу қаватлар ораси баланд бўйли дарахтларни ҳам бемалол парваришласа бўладиган қилиб унумдор тупроқ билан тўлдирилган. Қаватларга кўтарилиш учун кенг нарвонлар ва уларга туташ пушти ва оқ рангли мармар зиналар ясалган. Ҳар куни минглаб қўллар паст-

Архитектура доктори марҳум Пўлат Зоҳидов ҳақиқий миллатпарвар олим эди. У киши ҳаётининг сўнги йилларида оғир дардга чалинганига қарамай фаол илмий изланишлардан тўхтамади. Шу даврдаги тадқиқотларидан бир қисмини турли нашрларда эълон этишга ҳам улгурди. Бироқ домладан якунига етмаган кўплаб қўлёзмалар ҳам қолганки, йиғиб тартибга солинса, кам-кўсти тўлдирилса, бир неча жилд китоб бўлгудек салмоғи бор.

Пўлат Зоҳидовнинг ижод столида қолган “Семирамида – Шомурамат изидан” мақоласида дунёнинг етти мўъжизасидан бири – Оссуриянинг афсонавий “осма боғлар”и миллатимизнинг қадим тарихи билан боғлаб тадқиқ этилган. Таассуфки, кексалик ва хасталик боис муаллиф шундай зғуу ишни якунлай олмади.

Миллатимиз тарихининг яна бир шонли нуқтаси қаламга олинган ушбу мақолани ўқувчиларга етказсак, домланинг руҳини шод этсак, деган умидда тугаллаб, у кишига ҳаммуаллиф бўлишга журъат қилдик.

дан тепага сув ташиган ва энг юқори қаватда тўпланган сув қуйига эгатлар бўйлаб таралган. Қўшни Мидиядан келтирилган сўлим дарактлар сояси, тепадан пастга жилдираб оқаётган сув салқини ҳақиқий мўъжизанинг ўзи бўлган. Иншоотнинг асоси бетон устунлардан ташкил топган.

Бобил ва Осиёни забт этган Александр Македонский айнаи шу боғнинг пастки қаватидаги муҳташам залда вафот этган. Бобил харобага айланганидан сўнг (Македонский авлодлари улуғ аждодидан кейин бу юртга қайтиб келмаган) сув тошқинлари қошонани емириб юборган, муттасил сув тегиб тургани учун тобида пишитилмаган, яхши куйдирилмаган гиштлар эриб кетган, айвонлар нураган, бино асосини тутиб турган бетон устунлар йиқилиб тушган.

Семирамида боғини милoddан аввалги 605-562 йилларда яшаган Бобил ҳукмдори Навуходоносор Иккинчи сеvimли рафиқаси – Мидия маликаси Амитис талаби билан вайрон қилган. Бунинг боиси шуки, Осурия Бобил ва Мидиянинг азалий душмани бўлган. Бу икки давлат алал-оқибат қуандачиликл асосида қучларини бишлаштириб Осурияни буткул мағлуб этган.

Семирамида қайси миллатга мансуб, унинг асл ватани қай ўлка, нима мақсадда бу боғни барпо эттирган? Ушбу саволларга жавоб қидириб тарих саҳифаларини қанча кўп титкиласангиз, шунча кўп чалкаш маълумотларга дуч келасиз.

Археолог-олимлар кўп йиллар давомида "осма боғлар"ни қадимий афсоналар қатидаги поэтик тўқима ҳисоблаб келган. Бинобарин, дунёда бир-биридан гўзал афсоналар бисёр. Лекин илмда мифларга эмас, аниқ манбаларга таянилади. Немис олими Роберт Кольдев афсона деб баҳолаб келинган ана шу тарихни ҳақиқатга айлантирди. У 1898 йилда олиб борган қазишма ишлари чоғида бу бекиёс боғнинг ўрнини аниқлади. "Осма боғлар" Бағдоддан 90 километр узоқликда барпо этилган экан. Семирамида ҳақидаги ҳайратомуз бу хабар олимлар ўртасида жуда кўп баҳсу мунозараларга сабаб бўлди. Баъзи соҳа мутахассислари ўта иссиқ иқлимли, сувдан йироқ Бобилда

бундай боғ бўлиши мумкин эмас, дея эътироз билдиришди. Аммо боғнинг қолдиқлари унинг қадимда мавжуд бўлганини исботлаб турган эди.

Шу тариқа "осма боғлар"нинг тарихий ҳақиқат экани аниқланди-ю, бироқ унинг бунёдкор тўғрисидаги асарлар ҳамон афсонаю ривоятларга асосланмоқда.

Геродот "Тарих" асарида Семирамида – Шомураматнинг номини икки бор тилга олган. Бир ўринда унинг Осурия подшоҳи бўлганини айтган бўлса, бошқа ўринда Бобилнинг "Семирамида" деган дарвозаси борлигини айтган (Геродот. История. Л., "Наука", 1972, стр. 69-185). "Тарих" отасининг Шомурамат ҳақида берган маълумоти – шу.

"Малика Семирамида ҳақида афсона"да бундай ёзилади: "Бу афсона бизга милoddан аввалги I асрда яшаган юнон тарихчиси Сицилиялик Диадор орқали етиб келган. Семирамиданинг миф қобиғига ўралган тарихий сиймоси милoddан аввалги V асрда Артаксеркс Иккинчининг саройида табиблик қилган Книдлик Ктесийдан бошланган. Ктесий ва Берос Бобилнинг "осма боғлар"идан хабар топган. Юнон олимлари бу афсонани яратишда Мидия манбаларига таянган.

Қадим-қадимда Суриянинг Асқалон деган шаҳри бор эди. Шаҳар биқинидаги чуқур кўлда аёл бошли балиқ – маъбуда Деркетояшарди. Илоҳа Афродита нимагадир ундан дарғазаб бўлиб, бир йигит билан қовушишга мажбур этади. Ана шундан кейин Деркетоя киз туғади. Бироқ у мажбурий никоҳдан нафратланиб йигитни ўлдиради. Чақалоқни ҳам нобуд қилиш ниятида кимсасиз тошлоққа ташлаб келиб, ўзи кўлга яшириниб олади. Чақалоқнинг жонига каптарлар ора киради: қанотлари билан иситади, тумшугида сут беради, қизча бир оз катта бўлгач, унга пишлоқ ташиб кела бошлайди. Пишлоқини каптарлар чўқиб кетаётганини сезиб қолган чўпонлар улар ортидан пойлаб бориб ёқимтой бир қизчани топиб олади. Қизалоқни подшоҳ чўпони Симмасга олиб келиб топширишади. Симмас уни ўз қизидек тарбия қилади. Сурияликлар қизалоқни Шомурамат деб аташади, бу сўз "каптарча" деган маънони билдиради. Асранди қиз кундан

кун улғайиб хусну таровати ортиб боради. У балогатга етиб, тенгсиз чиройи билан барчани ҳайратга солади.

Оссурия подшоҳи Ниннинг бош маслаҳатчиси Оннес шу яқиндан ўтаётиб қизни кўриб қоладию кўнгил кўйиб, Симмасдан Шомураматнинг кўлини сўрайди. Турмушга чиққандан сўнг Шомурамат икки нафар ўғил фарзанд туғади. У гўзаллиги, мафтункорлиги, тadbиркорлиги, эпчилиги, дов-юраклиги ва яна бир қанча фазилати билан Оннеснинг юрагини батамом ишғол қилади. Оннес ёш хотинидан бир зум ҳам айрилгиси келмасди, шу боис уни Ниннинг ўзи бошқараётган жангга ҳам олиб боради. Оддий аскар кийимини кийиб олган Семирамида душман қалъасидаги ҳарбий истеҳкомни эгаллаб олишда эрига ёрдам бериб, ғалаба қозонилганини туғ кўтариб Нинга маълум қилади. Бу аёлнинг жасоратига қойил қолган шоҳ уни ўз ҳарамига олишни истаб қолади. Оннесга, агар Семирамидадан воз кечсанг, қизим Сосанни никоҳингга топшираман, дейди. Бу таклифга кўнмаган Оннесга кўзини ўйиб олишини айтиб пўлиса қилади. Айрилиққа дош беролмаган Оннес ақлдан озиб ўз жонига қасд қилади. Оссурия маликасига айланган Семирамида эса Нинга ўғил туғиб беради ва унинг энг яқин ҳаммаслаги, маслаҳатчиси бўлиб қолади. Ҳатто Нин ўлими олдидан уни тахт вориси этиб тайинлайди. Тахтни кўлга киритган малика Бобилни дунёдаги энг гўзал шаҳарга айлантиришни орзу қилади ва бу ишга энг зўр меъморлар билан икки миллион қулни сафарбар этади. Унинг амри билан “осма боғлар”, машхур

Бела ибодатхонаси, пойтахт Экбатанодаги ҳашаматли шоҳ саройи барпо этилади, Фрот дарёси устига кўприк қурилади.

Сўнгра Семирамида бутун дунёни забт этишга азм қилади. У Миср, Ливия, Эфиопияни босиб олади, Ҳиндистонга ҳам юриш қилади, бироқ ҳиндларнинг кўп сонли қўшинидан қаттиқ зарбага учраб, лашкарининг тўртдан уч қисмидан айрилиб, ортга чекинишга мажбур бўлади. Иттифоқо қoҳини унинг яқин кунларда вафот этишини башорат қилади. Шу вақтда Семирамида ўғли Нин фитна тайёрлаётганидан ҳам хабар топади. Ўғлига тахтни ўз ихтиёри билан топшириб, каптарга айланади-да узоқ-узоқларга учиб кетади”.

Айтиб ўтилганидек, бу – Мидия манбаларига таянилган бир ривоят. Энди бошқа бир ривоятга эътибор қилинг. V асрда яшаган арман тарихчиси Мовсес Хоренаци “Тарих” асарида келтирган ривоятнинг мазмуни бундай: “Оссурия маликаси Семирамида (арманча – Шамирам) Урарту (арманча – Арарат) давлати подшоҳи Аранинг таърифни эшитиб, уни ғойибдан севиб қолади. Маликанинг яна бир мақсади, бу шоҳ билан турмуш қуриш орқали икки мамлакатни бирлаштириб, салтанати қудратини янада ошириш эди. Семирамида Урартуга элчи юбориб шоҳга, “Келиб менга ва мамлакатимга эгалик қил”, дея таклиф этади. Лекин Ара бу таклифни қабул қилмайди. Рад жавоби Семирамиданинг нафсониятига тегади ва Урартуга қарши қўшин тортади. Жангда оссурияликлар ғолиб бўлса-да, Семирамида қалбан мағлуб эди. Арани тириклай кўлга олиш буюрилганига қарамай, у жангда ҳалок бўлади. Бундан қаттиқ изтиробга тушган Семирамида кўкдан унга қайта ҳаёт ато этишини сўраб, ўн кун муттасил ибодат қилади ва дуоси ижобат бўлиб Ара қайта тирилади...”

Милодий II асрда Навкратисда яшаган юнон ёзувчиси Афинининг Семирамида шахси ҳақида ёзганлари олдингиларни бутунлай инкор қилади: “Семирамида ёшлигида Оссурия шоҳларидан бирининг саройида оддий хизматкор бўлган. У ниҳоятда соҳибжамол ва ишвақорлиги боис шоҳнинг муҳаббатини қозонган. Тез орада шоҳ унга

уйланган ва кўп ўтмасдан унинг алдовига учиби тахтни беш кун бошқаришга рухсат берган. Ҳокимиятга ўтирган Семирамида дарҳол катта зиёфат уюштириб сарой амалдорлари ва лашкарбошиларни ўзига оғдириб олади, иккинчи куни халққа мурожаат қилиб ўзини подшоҳ мақомида кўришларини сўрайди ва эрини зиндонга ташлатади. Бу қатъиятли аёл шу йўсинда тахтни қўлга киритади ва умрининг охирига қадар ҳокимиятни ҳеч кимга бермайди, кўплаб зафарли юришлар қилади.

“Семирамида шахси ҳақида бир-бирини инкор этувчи тарихий манбалар кўп”, дея шубҳага берилади Диодор. Бироқ Семирамиданинг ўтмишида яшаб ўтгани ҳақиқат, фақат у ҳақда жуда кам маълумот сақланиб қолган. Махшур Шомурамадан бошқа ҳам кўплаб “Семирамида”лар бўлган. Улардан бири ҳақида Геродот “У бошқа бир Бобил маликаси (милоддан аввалги 750 йиллар) Нитокрисдан беш аср олдин яшаган”, деб ёзган.

Баъзи манбаларда қайд этилишича, махшур “осма боғлар”ни Семирамида барпо эттирмаган, ҳатто бу боғлар унинг даврида бўлмаган ҳам. Улар кейинроқ, Навуходонсор буйруғига биноан унинг севимли рафиқаси – Мидия маликаси Амритис истироҳати учун қурилган. Чунки малика Бобилнинг қуруқ, чангли ҳавосига кўника олмай қийналган. Шаҳар ортидан шаҳарларни вайрон этиб келган бу подшоҳ Бобилда жуда катта қурилишлар қилган, пойтахт атрофини мустаҳкам деворлар билан ўратган ва ўзи учун ҳатто ўша даврларга хос бўлмаган тарзда ҳашаматли саройлар қурдирган” (<http://forums.realax.ru>).

Хуллас, бир-бирига зидма-зид қарашлар одамни ўйлантириб қўяди. Бизнингча, Афини талқини Ктесию Хоренаци талқинидан ҳам ошиб тушган. Оссурия ҳукмдори қанақа подшоҳки, кечагина чўриси бўлган аёлга ўйлаб-нейтиб ўтирмасдан тахтни топширса, сарой аёнларию лашкарбошилар ундан ҳам гўлми, беш кунлик ҳукмдорга инон-ихтиёрини бериб қўйибди. Қадами етган жойини вайрон қилиб келаётган Навуходонсорнинг дабдуруст бунёдкорга айланиб қолгани бундан ҳам ажабланарли.

Шу тариқа, қадим тарихчилар ривоятни ривоятга улаб бораверган. Натижада Оссурия-Бобил ёдгорликлари, форс мамлакатларидаги маданий обидалар, ҳатто Миср эҳромлари ва бошқа қадимий иншоотлар унинг номи билан боғлианиб кетган. Семирамида шахси эса тобора асп инсоний қиёфасидан йироқлашиб борган.

Унинг қандай вафот этгани ҳақидаги маълумот ҳам аниқ эмас. Баъзи манбаларда ўғли уюштирган фитна қурбони бўлган дейилса, бошқа бирида севимли оти йўқолиб қолганига чидай олмай ўзини гулханга отиб ҳалок этгани айтилади.

Хуллас, аждодлари қадим Оссурияга кўшни яшаган халқлар бугунги кунда Шомураматни ўз миллатига мансуб қилиб кўрсатиш учун, оғиздан оғизга ўтиб юрган ривоятларга асосланган ҳолда, расмона тарих ясашга уринмоқда. Масалага бу йўсинда ёндашилса, “осма боғлар” бунёдкори туркийларнинг қадим аждодларидан бири бўлиб чиқиши ҳам ҳеч гап эмас.

Бу ўринда, аввало, Оссурияда ўша кезлар қандай ном билан аталиб, қайси тилда гаплашган аҳоли яшаганига эътибор қаратиш лозим. Тарихчилар эътирофича, Оссурия Шимолий Месопатамия (ҳозирги Ироқ ҳудудида) жойлашган. Бу давлат тарихини олимлар уч даврга ажратади: Қадимги Оссурия подшоҳлиги (милоддан аввалги XX – XV асрлар); Ўрта Оссурия подшоҳлиги (милоддан аввалги XV – X асрлар); Янги Оссурия подшоҳлиги (милоддан аввалги 911 – 612 йиллар).

Бизни қизиқтираётган масала энг сўнгги подшоҳликнинг гуллаб-яшнаган даврига тўғри келади.

Оссурия подшоҳлигининг асосий аҳолиси шумерлар бўлган. Қозоқ шоири Ўлжас Сулаймон “Шумернома” асарида милоддан аввалги VIII асрда миххатлар билан битилган шумер ёзма манбаларида кўпгина турк сўзлари борлигини исбот қилиб, янги тадқиқотлар учун кенг уфқлар очиб берди.

Одатда кўшни халқлар ўзаро тез “тил” топади, агар ўртада иқтисодий, маданий, савдо-сотиқ алоқалари кучайса, дўстлик ришталари мустаҳкамланади, улар нутқида муштарак сўзлар, атамалар пайдо бўлади,

урф-одат яқинлиги орқали баъзи иборалар тилдан-тилга ўтиб, ўзлашиб кетади.

Хўш, қадимги шумер тили билан туркий тил ўртасида қандай яқинлик бўлиши мумкин? Шумер халқи Месопотамиянинг туб аҳолиси бўлиб, бу ҳудудларда неча минг йиллар давомида яшаб келган. Кейинчалик шумер тили истеъмолдан чиқиб, ўлик тиллар қаторига кирган.

Туркий халқларнинг қадимги ёзма битиклари VI-VIII асрларга мансуб, ундан аввалги тайинлироқ тарихий ҳужжат ҳозиргача топилмаган. Олимларнинг яқдиллик билан эътироф этишича, туркий халқларнинг асл ватани Олтой ўлкасидир. Лекин Ўлжас Сулаймон тадқиқоти бу тарихий “аниқлик”ни шубҳа остига қўйди: ахир, Шарқ билан Ғарб ўртасидаги жуда узоқ масофада яшаган икки халқ тили орасида, яъни шумерлар билан турклар орасида қандай яқинлик, ўхшашлик бўлиши мумкин?

Мана, таққослаб кўринг:

Шумер сўзлари	Туркий сўзлар
Ада	Ота, ада, дада
Ама	Она, опа
Аб	Аб, вв, эв, уй
Еш	Ешиқ, эшиқ
Кир	Кир, ер, жер
Уш	Уч
У	Ўн
Узун	Узун (узоқ)
Уд	Ўт (олов), дуд
Кен	Кенг
Ме	Мен
Зе	Сен
Гаш	Қуш

(Қаранг: Супейменов Олжас. *Аз и Я. Алма-Ата, “Жалын”, 1989, стр.542-548*)

Шу каби ўхшаш олтмишта сўз келтирилган. Бу ўхшашлик тасодифми ёки қонуният?

Аслида бу ўхшашликнинг эътирофи илгарироқ бошланган. Шумер тилини ўрганган кўпчилик тилшунослар уни олтой тиллари (туркий, мўғул, тунгус-манжур, корейс тил-

лари) билан таққослаган ва шумер тили ҳамда олтой тиллари (асосан, туркий тиллар гуруҳи) орасида баъзи ўхшашликлар борлигини аниқлаган. Шумер ва туркий тиллар орасида ўзаро қариндошлик мавжудлиги ҳақидаги фикрни биринчи марта немис олими Ф.Хаммел ўртага ташлаган ва 350га яқин ўхшаш сўз топган. Бундай ўхшашликлар нафақат лексика соҳасида, балки сўз ясалиши ва келишиқ қўшимчалари тизимида ҳам кўзга ташланади. Америкалик машхур шумеролог Крамернинг эътирофича, шумерлар бундан уч минг йил бурунлари ҳам ўзлари сийгинадиган илоҳаларни “дингир” деб атаган (*Сэмюэл Н.Крамер. История начинается в Шумере. М., “Наука”, 1991, стр.92*). Бу сўз туркийча “тангри” демакдир.

Баъзи олимлар шумерларни антропологик жиҳатдан европоид ирқига мансуб деса-да, ҳалигача бирорта Европа миллати ўзларини шумерлар авлоди эканига оид тайинли гап айтгани йўқ. Лекин европалик олим Ф.Хаммелнинг фикрини машхур археолог ва этнограф С.Толстов ҳам қувватлаб, шумер тили олтой тил гуруҳига мансуб туркий тилларга ўхшашлигини айтган. Қилни қирқ ёриб ўрганишга одатланган билимдон тилшунослар бу борада ҳам теран изланишлар олиб бориши, яъни шумер ва турк тиллари ўртасида кузатилган муштараклик сирларини таҳлил этишига шубҳа йўқ. Биз эса ўзимизни қизиқтирган муаммога доир таҳлил ва хулосаларни баён этсак.

Туркий халқларнинг қадимги ўзак қисми шумерлар билан қўшни яшаган, деб фараз этсак, ўзаро яқин маданий алоқалар натижасида икки халқ муомаласида муштарак сўзлар пайдо бўлгани аёнлашади.

Бу фикр тасдиғи учун Месопотамияга келиб қолган скифлар ўтмишига назар солмоқ даркор. Геродотнинг ёзишича, скифларнинг пайдо бўлиши ҳақида уч хил тахмин бор. Биринчиси, скифларнинг айтишича, улар Зевс ва дарё қизи Борисфенанинг ўғли Таргитийнинг авлодлари; иккинчиси, Геракл ва ярим аёл, ярим илон мавжудотнинг учинчи фарзанди Скифнинг авлодлари; учинчиси – “яна бир ривоят бор бўлиб (мен бошқаларидан кўра шуниси ишончли

деб биламан), у қуйидагича: кўчманчи скиф қабилалари Осиёда истиқомат қилган. Массagetлар уларни ҳарбий куч билан сиқиб чиқаргандан сўнг Аракс дарёсидан ўтиб киммерийлар ерига келган (Ҳозирги (яъни Геродот даври – Д.Ж.) скифлар яшаётган жойлар қадимда киммерийлар ери бўлган) (*ўша манба, 188-190 бетлар*).

Учинчи ривоятнинг ишончли экани шундаки, “массagetлар ҳам худди скифларга ўхшаб кийинади, турмуш шароити ҳам бир хил... элчилларнинг айтишига қараганда, скифларнинг урф-одатлари массagetларникининг айнан ўзи... форслар скифларни сак деб атайтиди” (*Геродот. 79-, 333-бет*).

Скифларнинг келиб чиқишини бирмунча аниқлаштириб олдик. Энди массagetлар қувғин қилган скифлар нима учун бошқа бирор жойга эмас, айнан Оссурия сари йўлга чиққани, Оссурияга мидияликлар ҳужум қилган чоқда мидияликларга қақшатқич зарба бериб, Оссурия давлатининг муайян вақт тарих саҳнасида сақланиб қолишига ҳисса қўшганига тўхталсак.

Тахминимизча, скифлар Оссурия томонга юришининг боиси – уларни бу ҳудудга боғлаб турувчи қардошлик ришталари қадимдан бўлган. Мантиқан олиб қараганда, бутун бошли бир элат мақсаду муддаосиз бегона жойларга улоқиб кетмайди. Боз устига, скифлар айна даврда истаган томонига юриш қилиб кетаверадиган ғолиб халқ ҳам эмас эди. Тарихдан шу нарсга аёнки, мағлублар доим ўзига суянч излайди. Скифлар таянадиган ягона маскан эса аҳолиси ўзларига ўхшаб гапирадиган Месопотамия бўлган.

Ўша замонларда Месопотамияда икки-та катта миллатнинг тўқнашуви юз бериб, гоҳ унисининг, гоҳ бунисининг кўли баланд келиб турган. Улардан бири – форс тилида сўзлашувчи форслар ва мидияликлар бўлса, бошқаси қадимги турк тилида сўзлашувчи скифлар ва шу тилга яқин тилда сўзлашувчи оссурияликлар эди. Форслар ва мидияликлар ўртасида тез-тез низо чиқиб турган бўлса-да, ташқи душман, айниқса, оссурияликлар ёки скифлар томонидан хавф туғилса, улар дарҳол кучларини

бирлаштирган. Оссурияликлар ва скифлар ҳам шундай йўл тутган. Масалан, милoddан аввалги 653 йилда Мидия подшоҳи Киаксар бутун лашкарини йиғиб Оссурияга кўшин тортиб борган. У оссурияликларни мағлуб этаётган чоқда унинг мамлакатни худудига қудратли скиф кўшини бостириб кирган. Скифлар киммерийларни Европадан қувиб чиқариб, улар изидан Осиёга келган ва энди Мидияга бостириб кирган эди. Бизнингча, бу тасодиф эмас...

Гарчанд, бу воқеа Шомурамат дунёдан ўтиб кетгандан кейин юз берган бўлса-да, оссурияликлар ва скифлар ўртасида қадимдан боғлиқлик борлигини тасдиқлайди.

Кейинги асрларда кўчманчи туркий халқлар Месопотамия, Кичик Осиё, Дашти Қипчоқ орқали Европа ичкарасига кириб боргани, ҳатто Юнонистоннинг Эллада ва Фассолоникни ўлкаларига қадими етгани, Европадаги баъзи давлатларнинг ташкил топиши ва тақдирига таъсир кўрсатгани бежиз эмас.

Геродот “Скифлар Осиёда 28 йил ҳукмронлик қилди”, деганда Осиё деб Оссурия, Мидия, Бобилдан иборат катта ўлкани назарда тутган. Улар мамлакатларга ўша даврда кўп вайронликлар келтирган экан. 40 йил Мидия подшоҳи бўлган Киаксар скиф бошлиқлари шарафига катта базм уюштириб, маст-аласт меҳмонларни қириб ташлайди. Макр-хийла билан шу тарзда кўчманчи келгиндилардан қутуладилар (*Геродот, 45-бет*). У ерларда қолган скиф аскарлари эса кейинчалик маҳаллий аҳолига аралашиб, сингиб кетган.

Оссуриядан топишган шумер миҳхатлари далolat беришича, туркий халқлар милoddан аввалги VII асрда нисбатан кучли улусга бирлашган, узоқ ҳарбий юришларга қодир, сиёсий-маданий таъсирга эга халқ сифатида тарихда муайян из қолдирган.

Аминмизки, археологлар тупроқ остида ётган Шумер маданиятини келажақда бундан-да пухта ўрганади, ўша чоқда қадимги давр тарихида тахминлар, тусмоллар эмас, асосли илмий ҳақиқатлар устунлик қилади. Не ажабки, бизнинг тахминлар ҳақиқат чиқиб қолса...

Август фаҳишга муккасидан кетган навжувон Гереннийни ҳайдаб юборишни амр этди. Геренний Август ҳузурига келиб, афв сўраб ялиниб-ёлворди: “Мен қайси юз билан уйцмга қайтаман? Отамга нима дейман?” “Август менга маъқул бўлмади, деб айт, тамом-вассалом” деди унга “маслаҳат” бериб Август.

* * *

Аристотелга, сени фалон одам орқаваротдан сўкиб юрибди, дея хабар етказишди. “Орқаваротдан калтакласа ҳам майли”, деб жавоб қайтарди донишманд.

* * *

Жаврайвериб Аристотелнинг жонига теккан бир маҳмадона ундан ниҳоят “Сени чарчатиб қўймадимми?” деб сўради. “Асло, – деди файласуф, – мен асти кулоқ солганим йўқ”.

* * *

1787 йили АҚШ конгресси мунтазам армия сонини қонун йўли билан ўн минг аскар қилиб чеклаб қўймоқчи бўлди.

– Ажойиб фикр, – деди Жорж Вашингтон. – Бирйўла душман армиясини ҳам қонун йўли билан беш минг аскар қилиб чеклаб қўя қоламиз.

Шундан кейин мунтазам армия сонини чеклаш ҳақидаги қарор конгрессдан ўтмади.

* * *

Гладстонга осори атиқалар дўконидаги XVII асрга мансуб бир амалдор портрети маъқул бўлди. Бироқ жуда қиммат экан деб картинани сотиб олмади. Орадан кўп ўтмай шу портретни лондонлик бир бадавлат савдогарнинг меҳмонхонасида кўриб қолди.

– Бу портретга эътибор қилганингиздан мамнунман, – деди мезбон. – Бу киши менинг аجدодларимдан, у қиролича Елизаветанинг вазири бўлган.

– Башарти у уч гиней арзон турганида менинг аجدодим бўлиши аниқ эди, – деди Гладстон.

* * *

Қайси вақтда овқатланиш керак, деб савол берган одамга Диоген: “Агар бой бўлсанг, хоҳлаганингда, қанишоқ бўлсанг, тоғганингда”, деб жавоб берди.

* * *

Ҳамма ёмон кўрадиган бир ахлоққа иззат кўрсатгани ва мансаб бергани учун катта Дионисийдан ўпка-гина қилдилар. “Одамлар ҳеч бўлмаса бир кишини менидан кўра ёмонроқ кўришини истадим-да”, деди уларга катта Дионисий.

* * *

1921 йилда Капица Кембрижга, Розерфорд лабораториясига боради. Розерфорд бўш ўрин йўқлиги сабаб, уни ишга ололмаслигини айтади.

– Марҳамат қилиб айтсангиз, профессор, тадқиқотларингиз аниқлиги неча фоиз? – деб сўрайди шунда Капица.

– Тахминан ўн фоиз хатоликка йўл қўйилади.

– Демак, иш ўринларини тўлдиришида ҳам шунча фоиз хатоликка йўл қўйишингиз мумкин.

Розерфорд кулиб юборади-да, Капицани ишга қабул қилади.

* * *

Жозеф Кеннеди қиз набираси – Жон Кеннедининг қизини жуда яхши кўрар эди.

– Керолайн – жуда зеҳни ўткир қиз, сен унинг ёшида бунақа эмасдинг, – деб қолди у бир кун и ўғлига.

– Ажабланарли жойи йўқ, – деди Жон, – ахир, менинг отам киму уники ким?

* * *

Бир аспирант Ландауга унинг китобини тутқазиб, “Лев Давидович, менга китобингизни зўр бир дастхат билан совга қилсангиз”, деб илтимос қилди.

Ландау китобининг илк саҳифасига кўйидаги сўзларни ёзди: “Фалончи аспирантга зўр бир дастхат билан... Ландау”.

* * *

Бир рассомдан, сиз чизган расмлар жуда чиройли-ю, бироқ сиздан бўлган болалар жуда хунук, нега шундай, деб сўраиди. Рассом бундай жавоб қилди: “Мен расмларни кундузи яратаман, болаларни эса кечаси...”

* * *

Фермопиль яқинидаги жанг чоғи кимдир “Варварлар ўқидан куёш кўринмай қолди!” деб айюҳаннос солди. “Жуда соз, — деди унга жавобан Леонид, — демак, сояда жанг қиламиз”.

* * *

Бир кун Людовик Ўн тўртинчи мулозимларидан биридан қўққис, испан тилини биласизми, деб сўраб қолди. У, йўқ, деб жавоб қайтарди.

— Афсус, — деди бош чайқаб қирол.

Мулозим, қирол мени Испанияга элчи қилиб жўнатмоқчи, шекилли, деб ўйлади. Бир мунча вақт ўтгач у илтифот билан Людовикка испан тилини ўрганиб олганини маълум қилди.

— Жуда соз, — деди қирол мамнун бўлиб, — ана энди “Дон Кихот”ни бемалол аслиятда ўқий оласиз.

* * *

Людовик Ўн тўртинчи машҳур шоир Буалодан, “Хўш, шеърларим ҳақида нима дейсиз?” деб сўради. “Хукмдор, сизнинг кўлингиздан келмайдиган иш йўқ — сиз ёмон шеър ёзишни ихтиёр этгансиз ва буни қойилмақом қилиб удалагансиз”, деб жавоб қайтарди Буало.

* * *

Лилия Брик Маяковский наздида гўё худо эди.

— Лилия билан баҳслашманг. Лилия ҳар доим ҳақ, — деди у бир куни.

— Ҳатто жавон шифтда туради деб айтса ҳамми? — дея савол ташлади Асеев.

— Ҳа-да!

— Бироқ жавон полда туради-ку?

— Бу сизнинг нуқтаи назарингиз, холос. Пастки қаватдаги кўшингиз бунга қандай қарайди, ҳеч сўраб кўрганмисиз?!

* * *

Моцарт олти ёшида клавира учун биринчи концертини ёзди. Отаси унинг кўлидан ноталарни олди-да, ҳайратдан қичқириб юборди:

— Бу концерт шунчалик қийинки, уни ҳеч ким чала олмайди!

— Ҳечам-да, — деб эътироз билдирди ўғил, — уни ҳатто ёш болаям чала олади. Масалан, мен...

* * *

Пётр Биринчи Парижга борганида кардинал Ришелье қабрини зиёрат этди ва унинг ҳайкалига боқиб туриб:

– Эй улуг зот, агар менга замондош бўлганимда, сенга салтанатимнинг ярмини тортиқ қилиб эвазига қолган ярмини қандай идора этишдан сабоқ беришингни ўтинган бўлар эдим! – деди жўшиб.

– Бўлмаган гап! – дея сўз қистирди кимдир. – У қолган ярмини ҳам қўлга киритмай қўймасди.

* * *

Ўйланайми ёки ўйланмайми, деб сўраган йигитга Суқрот бундай жавоб қилди: “Хоҳла – ўйлан, хоҳла – ўйланма, барибир афсус чекасан!”

* * *

1797 йилда Франция ҳукумати тепасида бўлган Директория аъзоларидан бири янги динга асос солмоқчи бўлди ва унга “теофилантропия” деган ном ҳам ўйлаб қўйди. “Янги пайғамбар” ўз режасидан сўз очганда, Талейран маслаҳат йўсинида бундай деди: “Исо Масиҳ янги динга асос солиш учун хочга тортилиб ўлган, сўнг қайта тирилган эди; менимча, сиз ҳам худди шундай қилиб кўришингиз керак”.

* * *

Фалес ҳаёт билан ўлим орасида фарқ йўқ деб юрарди. “Унда нега ўлиб қўя қолмайсан?” деб сўрашди ундан. “Фарқи йўқлиги учун-да!” деб жавоб берди Фалес.

* * *

Филипп Иккинчи судда бир аёлнинг ишени маст ҳолда кўрарди. Аёл қўққис “Устингдан арз қиламан!” деб бақариб қолди. “Кимга?” деб сўради Филипп ажабланиб. “Филиппга!” деб жавоб берди аёл. Сўнг қўшиб қўйди: “Маст бўлмаганига...”

* * *

– Эллададаги энг кучли одам – менинг ўғлим, – деди Фемистокл. – Чунки Эллада халқи афиналиклар амрига, афиналиклар менинг амримга бўйсунди, мен хотинимнинг хоҳишини бажо келтираман, хотиним эса ўғлининг хоҳишини...

* * *

Нега атом бомбасини яратишга одамнинг қурби етди-ю, бироқ жиловлаб олишга кучи етмаяпти, деган саволга Эйнштейн бундай жавоб қилди:

– Бунинг сабаби жуда оддий, азизларим: сиёсат физикадан хийла қийин!

Мухиддин АБДУЛГАФФОР тайёрлади.

KITOB UMR MOHIYATINI O'YLAHGA UNDAYDI

Viktor ALIMASOV mutolaa qiladi

Илгари қўлимга тушган китобни — “физика”ни ҳам, “лирика”ни ҳам ўқий-
верардим. Китобпараст эдим. Йиллар ўтди, ўзим ҳам китоблар ёздим, китоб
ёзганлар даврасида бўлдим, энди фикрим ўзгарди: “Китобни ёр танлагандек
саралаш керак” (А.Моруа). Мия латтапараст кампир кўлига тушган лаш-лушни
йиғадиган сандиқ эмас, унга энг муҳими, энг заруринигина жойлаш лозим.

Хўш, энг муҳими, энг зарури нима? Ана шу саволга ҳанузгача жавоб топол-
ганим йўқ. Изладим, ҳамон излаяпман.

ДОНИШМАНД БАҲСГА ЎРГАТАДИ

Сенека к Лудий Анней. Нравственные письма к Луцилию.
Кемеровское книжное издательство, 1986.

Умрбоқий фикрлар давр билмайди, улар инсон дилини, хаёллари-
ни жунбушга солади, ҳаёт, умр моҳиятини ўйлашга чорлайди, амалла-
ридан маъно излашга ундайди. Эрамиз бошида яшаган римлик дониш-
манд ёнимда тургандек гоҳ ўй-хаёллари, гоҳ панд-насиҳатлари билан
буд-борликдан ҳикмат изла дейди. “Барча ёзганларим — айни ҳақиқат,
бунга ўзинг ҳам амин бўл: вақтимизнинг бир қисмини зўрлик билан
тортиб оладилар, бир қисмини ношудлик билан ўғирлатиб қўямиз, бир
қисмини эса бекорчилик билан ўтказиб юборамиз. Ушбу йўқотишлар
ичида энг уятлиси вақтни бепарволик оқибатида исроф этишимиздир.”

Вақт ҳодиса ва макон алмашувигина эмас, у — умр. Вақтнинг қадрига етмаган — умрнинг
қадрига етмайди. Сенека вақтни, умрни олий неъмат деб билади. Уни йўқотиш, беҳуда
сарфлаш — гуноҳ, жиноят. Банданинг Яратган қошидаги гуноҳи, жинояти. “Сен чиндан-да
вақтни қадрлаган, кунни ардоқлаган... бирор кишини менга кўрсат-чи! — деб ёзади Сенека.
— Ҳамма бало шундаки, биз ўлим фақат олдинда деб биламиз, ваҳоланки, у ортимиз-
да ҳам кўр тўкиб турибди. Зотан, умримиздан қанча йил яшаган бўлсак, барчаси ўлим

сармоясидир. Мактубингда ёзганингдек иш тут, Луцилий: бирор соатни ҳам беҳуда ўтказма! Бугунги кунни қўлдан чиқариб юбормасанг, эртанги кунга камроқ тобе бўласан..."

Бакъ олий ҳақамдек тепангда, гирдингда айланади, унинг нигоҳидан, назоратидан қочиб қутулолмайсан. Йиллар ўтган сайин вужудингга титроқ киради, умрдан маъно, вақтдан ҳикмат қидирасан. Умр бунчалар қисқа!

Сенекани рух, қалб масалалари кўпроқ қизиқтиради. У таркидунёчилик, зоҳидликни ёқламайди, унингча, инсон ўзидек кишилар даврасидагина осойиш топади, борлиқни англайди. Ким учун ва нима мақсадда яшаши, фидойилик кўрсатиши зарурлигини тушунади. Аммо инсон қалбан ташқи муҳитга банди бўлиб қолмаслиги лозим. Ҳатто изтироб чекиб, заҳмат тортиб топганлари ҳам унинг руҳини, эркини ўзига қарам этмаслиги даркор. "Уйимизга кирган киши буюмларимиздан эмас, ўзимиздан ҳайратга тушсин. Лой идишдан қумуш идишдек фойдаланган одам буюқдир, буюқдир кумуш идишдан лой идишдек фойдаланган ҳам буюқликда ундан кам эмас. Ганжга қарам кишининг руҳи заифдир". Донишманд ганжга, бойликка, гўзал ва нафис буюмлар ичида яшашга қарши эмас. Ахир, инсон нима учун яратади, меҳнат қилади – ён-атрофини обод, қулбасини кўркем қилиш учун эмасми? Агар инсон бу истакдан ҳам маҳрум этилса, унда нима қолади? Биргина вайрона! Бузуқлик унинг касби корига айланади. Валек, яратиш, изланиш ва борлиқдан маъно ахтариб яшашга мойил озод рух моддиятга тобе бўлмасин. Мана, донишманд илгари сураётган ғоя: "Қулба нимадан қурилган – қамишданми ёки денгиз ортидан келтирилган мрамардан – фарқи йўқ; билингни, инсон тилла том остида қандай яшаса, қамиш том остида ҳам шундай яшайди. Кўз-кўз этиш, манманлик учун яратилган сарватдан ҳазар қилинг. Эсингизда бўлсин: руҳдан бошқа ҳеч нима фахрланишга арзимайди, буюқ қалб учун ҳар неники аҳамияти камдир".

Рух реал борлиқдан қониқмайди, у юксаклик, улуғлик, умрбоқийликни излайди. Сенекага қулоқ тутсак, ушбу юксаклик, улуғлик, умрбоқийлик – Худодир. "Одамлар билан сени Худо кўриб тургандек муомала қил, Худо билан одамлар сени тинглаётгандек гаплаш". Киши ҳар доим, ҳар қадамда назорат остида – ё Яратган кузатади уни, ё яратилганлар. Ушбу "нигоҳ"ни унутган ё такаббурликка берилади, ё ғофил қолади.

Мен Сенека асарлари ўзбек тилига ўгирилишини истардим. У нафақат фикрлаш ўзишга, айнаи чоқда, қандай қилиб руҳни юксалтириш, қалбни озод ва ҳур сақлашга ҳам ўргатади. Биз маънавият ҳақида кўп ёзамиз, лекин бу борада қуруқ маҳмаданиликдан кўра зикр этилган асарлардан наф кўпроқ.

ФАЛСАФА – ХОСЛАР ИЛМИ ЭМАС

Карл П о п п е р. Все люди – философы.
Москва, издательство "ЛКИ", 2007.

XX асрнинг иккинчи ярмини "Карл Поппер фалсафаси даври" деб аташ мумкин. Ақл, идрок ва билимни улуғлаб келган Европа фалсафаси Иккинчи жаҳон урушидан кейин скептицизм ва критичизмга берилмаслиги мумкин эмас эди. Жаҳон фалсафасини бетакрор номлари, изланиш ва ғоялари билан безаган немис халқи ичидан гитлерчилар етишиб чиқиб, инсоният бошига чексиз қулфатлар солгани ақл, идрок ва билимнинг ижобий воқеалик эканига шубҳа уйғотди. Агар ақл, идрок ва билим назорат остида бўлмаса, доим текшириб, танқид қилиб, тўлдириб турилмаса, улар ижобий

воқеликдан салбий ҳодисага айланиши табиий. Шунинг учун назоратдан, танқиддан ташқарида турадиган ақл, идрок ва илм бўлмаслиги даркор.

Поппер фалсафани махсус билим ва тажрибага эга кишиларгина тушунади, шу боис фалсафа алоҳида билим соҳасидир, деган қадимдан келаётган фикрга қарши чиқади. Бу борада у Платон, Аристотель, Гегелни танқид қилади. У Гегель фалсафаси, айниқса, диалектикасини "хаёлий уйдирмалар", "охири йўқ, чалкаш кўча", "Гегелнинг хаёлий, ночор тўқималари" деб баҳолади. Ҳайратланарли ҳол шундаки, ўзини ақлу тафаккур чўққисига етган деб ҳисобловчи "профессионал файласуфлар" ёки "файласуф – элита" инсоннинг ақлу идрокига шубҳа билдириб, фалсафани тор доирадаги шахслар англайдиган соҳага айлантиришда ҳамон давом этмоқда. Улар фалсафа факультетида ёдлаб олган "объект" ва "субъект" категорияларини минг йўсин, минг талқинда ифодалаб, тавтологияни авж олдираётир. Фалсафани хослар соҳасига айлантиришга интилиш "профессионал файласуфлар" ёки "файласуф – элита"ни назоратдан, уларнинг айтганларини эса танқиддан ташқаридаги ҳодисага айлантиради.

Мана, нима учун бизда танқид кам, эркин фикр алмашиш оқсаб келаётир! "Профессионал файласуфлар" имиз интеллектуал мувоқабатга ундовчи деб мақтаган асарларни кўлга олинг, аксарияти бошдан охиригача саноҳонликдан иборат. Менда буларнинг ҳеч қайсиси қизиқиш уйғотгани йўқ, икки бетини зўрға ўқийсиз – интеллектуал баҳс қани?! Дарров уйку босади одамни.

Поппер "Баъзилар кўпроқ, бошқалар эса камроқ даражада, аммо барча кишилар файласуфдир", деб ёзади. Фалсафани улуғвор қилганлар "профессионал" ёки "академик" файласуфлар эмас, буюк изланишларга қодир ақл соҳибларидир. Тўғри, бундай кишилар "профессионал файласуфлар" орасида ҳам учрайди. Масалан, И.Кант, К.Поппернинг ўзи. Лекин улар фалсафа тарихида ниҳоятда камчиликдир.

Фалсафа ҳақиқи – ҳақиқатни излайди. Ушбу вазифадан тойганлар эса ё маддоҳлик қилишга, ёки гегелона ғариб, бадҳазм сўз ўйинларига, тавтологияга берилишга мажбур. Ҳақиқат излашга ҳамма ҳам журъат этавермайди, демак, ҳамма ҳам файласуфлик макрамига кўтарила олмайдилар. Бироқ ақлу идроки жойида бўлган ҳар бир киши фалсафий фикрлашга, ҳақиқат излашга лаёқатли. Шу имкониятдан ўринли фойдаланган ақлгина ҳақиқий файласуф даражасига кўтарилади. Поппер "ҳамма – файласуф" деганда барча кишилар асл файласуф бўлиш имконига эга эканини назарда тутган.

Поппернинг танқидий рационалиزمи, бир томондан, инсоннинг ақлу идрокига ишониш, иккинчи томондан, билим – чексиз, унга мудом изланишни, қайта синовдан ўтказишни, тўлдириб боришни тақозо этадиган жараён сифатида қараш лозим, деган назария асосига қурилган. Ақлу идрок, билим мутлақликка даъвогар бўлполмайди; мутлақ ҳақиқат деб қабул қилинган фикр, модель охир-оқибат доғмага, тоталитар гоёга айланади. Аристотель фалсафаси мутлақ ҳақиқат деб қабул этилгани сабабли у схоластикага олиб келди. Фалсафа то янги давргача Аристотель схоластикасидан бошқа нуқтаи назарни билмаган, дин, черков уни доғмага айлантирган. "Майда ақл эгалари" (Беркли) майда мавзуларда ёзади, ҳақиқий файласуф эса "борлик ҳақида, бизнинг ундаги ўрнимиз, билиш қобилиятимиз ва имкониятларимиз ҳақида танқидий мулоҳаза юритади". Танқидий мулоҳаза йўқ жойда киши билиб ёки билмай эркидан, ҳурфикрликдан воз кечади, шу тариқа унинг ўзи ва ҳатто фалсафа ҳам такаббур кимсаларга хизмат қилади.

Тил интеллектнинг сўз ўйинларини эмас, балки рационал фикрни, мулоқотни ифода этмоғи керак. Ҳар бир фикр, таъриф содда, тушунарли, ақлни чалғитмайдиган бўлиши шарт. Поппер асарлари тавтологиядан йироқлиги, фикрлар содда ва раван ифода этилгани учун ҳам барча ўқувчиларга бирдай тушунарлидир.

Тўда – ЎРТАМИЁНАЛИК

Хосе Ортега-и-Гассет. Дегуманизация искусства. Москва, издательство "Радуга", 1991.

Бетакрор тафаккур соҳиби, руҳ ва қалб озодлиги учун интеллектуал кураш олиб борган испан файласуфи Ортега-и-Гассет асарларини ўқимай-билмай XX асрни ҳам, унда юз берган сиёсий, илмий ва бадиий ўзгаришларни ҳам англаш мушкул. Файласуф Поппер билан деярли бир даврда, ўзгаришлар, фожиалар, ўзини англашга бўлган интилишлар, буд-борлиқни "янгича идрок этиш" даврида яшади. Уларнинг иккаласи ҳам тоталитаризмни тафаккур душмани деб билган. Поппер гносеологияга, Ортега-и-Гассет ижтимоий борлиққа, унда кечаётган ақлу идрокка зид, инсон шаъни, эрки, ҳуқуқларини топтаган воқеаларга диққатини қаратган. Поппернинг "Очиқ жамият ва унинг душманлари" асари билан Ортега-и-Гассетнинг "Тўда исёни" асари мазмунан бир-бирига яқиндир.

Инсон – билишга, англашга интиладиган мавжудот. Ушбу майл уни борлиқни ўз ақли, салоҳияти, ҳис-туйғуларига мувофиқ таҳлил қилишга ўргатади. Бирон бир илм соҳаси борлиқни тўлиқ қамраб ололмайди, инсонни безовта қилиб келаётган азалий – борлиқ қандай тузилган, мен ва менга ўхшаганлар ким, уларнинг бу дунёга келишию кетишида қандай маъно яширин, нега кишилар ўзини бахтиёр ёки бахтсиз сезади, дунёнинг бошидоғи борми, деган саволларга тўлиқ жавоб беролмайди. Ҳар бир киши ўз фалсафасига (ана, фалсафадаги ҳурфикрлик, руҳ, қалб эркинлиги!) мувофиқ бу саволларга жавоб излайди. Фалсафанинг "азалий тафаккур" соҳасига мансублиги ҳам шунда. "Ҳамма – файласуф" (Поппер) деган гоянинг негизи ҳам шу.

"Тўда исёни" сиёсий фалсафанинг шоҳ асарларидандир. Нобель мукофоти лауреати Элиас Каннетининг машҳур "Омма ва ҳокимият" асари бевосита унинг таъсирида яратилган.

XX асрнинг биринчи ярмида сиёсий-ижтимоий ҳаётда мисли кўрилмаган воқеа рўй берди – тўданинг жамият устидан мутлақ ҳокимлиги ўрнатилди. Европа барча халқлар, миллатлар ва маданиятларга тааллуқли оғир тангликни бошдан кечириб бошлади. Ушбу воқеликнинг номи "тўда исёни"дир. Ҳамма жойни тўда эгаллади; шаҳарлар, кўп қаватли уйлар, майдонлар лиқ тўла одам, меҳмонхоналар мудом тирбанд, театрлар томошабинларни, қаҳвахоналар ҳўрандаларни сиғдирилмайди, транспортга чиқиш амримаҳол бўлиб қолди. "Бугун тўда цивилизацияни забт этмоқда".

Тўда – сифат эмас, миқдор. У қизиқиши, манфаатларининг умумийлиги, дунёга назари, уни тушуниши билан бир-бирига айнан ўхшаш одамлар йиғиндиси. Унда идеал, индивидуаллик, бир-биридан фарқланиш, ўз "мен"ини намоянча этиш йўқ. Тўда бетакрорликка, буюк ва олижаноб нарсалар яратишга интилмайди, у яқраган-ўхшаш чехралар жамланмасидир. Истеъмолчилик – унинг ҳаёт тарзи; мавжуд тамаддун ютуқларидан бахраманд бўлиб яшашгина уни қизиқтиради. "...Инсоният кескин тарзда икки қисмга бўлинди: бири – ўзидан кўп нарса талаб этади, шу тариқа ҳаётини ҳам мураккаблаштиради, лекин бурчини адо қилиб яшайди; иккинчиси, ўзидан ҳеч нима талаб этмайди, ўзгармаслик унинг ҳаёт тарзи ва ўзини етукликка етакловчиларни англамайди. Бу тоифа ҳаёт оқимиға монанд яшайверади".

Ортега-и-Гассет фикрига кўра, тўда аввал бир чеккада, хилват қишлоқларда, кўзга ташланавермайдиган пана-пасқамларда мавжуд эди, бугун у бутун ижтимоий маконни

эгаллаб олмоқда. Энг хайратланарлиси, тўда демократияни “ўта демократия”га (“сверх-демократия”) айлантирмоқда. Энди у тенг ҳуқуқлилиқ, қонун, демократия байроғи остида сиёсий институтларга, давлатга таъсир ўтказмоқда. “Ҳозирги даврнинг характерли хусусияти шундаки, тўдага хос ўртамиёналик, ўзининг ўртамиёналигини билган ҳолда, ҳамма жойда шуни ўтказишга, ҳаммага ўртамиёналик ҳуқуқини сингдиришга интилмоқда... Тўда ўзига ўхшамайдиган неки бор, йўлидан супуриб ташламоқда, у ҳар қандай индивидуаллиқни топтомоқда, барча олижаноб, буюк ва ноёб қадриятларни маҳв этмоқда. Бошқаларга ўхшамайдиган, бошқалардан ўзгача фикрлайдиган киши учун яқсон бўлиш хавфи юзага келди... Биз тўданинг ваҳшиёна тазйиқи остида яшамокдамиз”.

Файласуфнинг нимага ишора қилаётганини англаш қийин эмас. XIX асрда Европада бошланган инқилоблар тўдани куч сифатида тарих сахнасига олиб чиқди; тўданинг истаги, ғализ қарашлари, ҳаёт тарзи жамиятга, айниқса, аристократияга, интеллекти билан тўдадан фарқ қилувчи маънавий бойлиқлар яратиб келган қатламга зўрлаб сингдирила бошлади. Файласуф 1917 йилги рус инқилоби йўқсил, чаласавод, маънавий бойлиқ яратиш қобилиятига эга бўлмаган, ҳар бир муаммони куч, тўппонча, зиндон ва қатл билан ҳал этадиган кишиларни давлат тепасига олиб чиққанини ҳам назардан қочирмайди. Ортега-и-Гассет Европани “қора кўланка” – фашизм вабоси чулғаб олажанини ҳам сезган. У китобини 1930 йили ёзиб тугатган, кўп ўтмай тарих унинг хавотири ўринли эканини тасдиқлади. Версалнинг забт этилиши – аристократиянинг қулаши, Қишки саройнинг эгалланиши – аристократиянинг тўда томонидан маҳв қилинишидир. Аристократия ҳеч қачон “жамият” бўлмоққа даъвогар эмас эди, ваҳоланки, тўда – бутун жамиятдир. “Бугунги аскар ўзини лашкарбоши фаҳмлайди, гўёки инсоният бераҳм, фақат номгагина эга бир тўда... Унинг нияти улуғ ишларни амалга ошириш, инсониятни олға силжитиш эмас, балки ўзининг ғализ ва дағал даъволарини оламга ошкор этишдир”. Тўданинг сон жиҳатдан кўплиги – куч, шу боисдан уни енгиш қийин. Энг нодон, энг бефаҳм, энг ғализ ақл тўдага бириккани боис у энг юксак, энг қудратли кучга айланди; унга қарши чиққан, эътироз билдирган бошқа ақл шу заҳоти маҳв этилади. Мана, тўда шакллантирадиган ғоя, турмуш тарзи ва эътиқоднинг фожиаси! Мазкур ҳаёт тарзидан ўзгаси ҳам мавжудлигини тўда тасаввур қила олмайди...”

Ихтиёр менда бўлганида, Ортега-и-Гассет асарларини ўқимаган, билмаган тадқиқотчини илм масканига яқинлаштирмаган бўлардим. Киши шуни аниқ билиши керак – у ўзининг инсоний ва фуқаровий бурчини адо этиш учун яшайди, бу бурчни бажариш фидойилиқни, жасоратни, ҳатто қурбонлиқни талаб этади, буни унутган одамни чинакам ижод қилиб, буюк янгиликлар яратиб яшамокқа қодир инсон деб аташ хато. У янгиликни, бетакрорлиқни, буюклиқни топташни ҳаёт тарзига айлантирган тўданинг бир аъзоси, холос.

БОШҚАРИШ – ҚАТЪИЯТДИР

Гвиччардини Ф р а н ч е с к о. Заметки о делах политических и гражданских. Москва, издательство “РИПОЛ классик”, 2009.

Уйғониш даври вакили – италиялик мутафаккир Ф.Гвиччардини кўп фикрлари билан Н.Макиавеллини ҳам хайратга солган, сиёсий-ижтимоий фанларда турли талқинлар, баҳслар уйғотиб келаётган машҳур “Қайдлар” асарини мерос қолдирган.

“Кишиларда садоқат ва эзгулик кам”, деб ёзади у. Шунинг учун ҳам улар бу фазилатларни қадрламайди. Чунки одам ҳаётига боғлиқ кўп ҳодисаларни тақдир ҳал этади. Инсон бирон бир ишни қилишга

харқанча интилмасин, "уни тақдир ҳам қўллаб-қувватламоғи лозим". Тўғри, мутафаккир инсоннинг ижтимоий борлиққа, шарт-шароитга мослашиши ҳам муҳим омил эканини қайд этган. Бироқ барибир инсон ҳаётида, амалларида тақдир, қисмат муҳим ўрин тутишини таъкидлаган.

Шухратга иштиёқсиз одам жуда кам. Ҳар ким ўз соҳасида ёки, ҳечқурса, ҳаёлида ўзини улуғлашга мойил. "Буюк ишларни шухратпараст кишилар амалга оширади". Шухратпарастликнинг ўзи эмас, унга ҳалоллик билан эришган киши қадру эҳтиромга лойиқдир. Ўзини кўз-кўз қилишга, бошқалардан устун қўйишга қаратилган шухратпарастлик эса нафрат уйғотади.

"Бошқалар билишини истамаган ниятингни доимо рад қил ва, аксинча, бошқаларга сингирмоқчи бўлган фикрингни уларга уқтир; майли, кўп далиллар сўзларингга қарши бўлсин, ҳатто уларни инкор этсин. Аммо сен қатъият ила рад этсанг ёки тасдиқласанг, ҳар қандай суҳбатдошни қалғитишинг мумкин". Ф.Гвичардини сиёсатни, бошқариш сирларини яхши билган, ҳукмдорлар – Медичилар ҳамда Козимо фаолиятини кузатган. Уларнинг сўз билан амали бошқа-бошқалигини, бир-бирига номувофиқ эканини англаган. XX асрда Гитлер ва Сталин ана шундай сиёсий усулга зўр бергани, оқибатда, кўллаб халқлар бошига кулфат солгани маълум.

Агар одамлар софдил ва оқил бўлганларида, деб мулоҳаза юритади Ф.Гвичардини, ҳукмдорлар "адолатга мувофиқ ҳалим бўларди, аксарият кишилар софдил ҳам, оқил ҳам эмас, шунинг учун бошқарув қаттиққўлди... Н.Макиавелли ҳам шундай фикрлаган, кишиларда иллат, қусур кўп; худбинлик майли кучли деб ҳисоблаган.

Бугунги жаҳон сайлов тизими ва технологиясида айна жиҳатларни ҳисобга олиш кўзда тутилмаган, махсус қонунлар ва ахборот воситалари орқали давлат ҳокимиятини назорат этиш мумкин. Лекин Ф.Гвичардини бу муаммолар ҳақида тузук мулоҳаза юритмайди, унинг баъзи қайдларида ҳатто сиёсий фалсафанинг маҳобати, шиддати сезилмайди. Чамаси, мутафаккир яшаган даврнинг сиёсий шароити бунга имкон бермаган.

XXI asr: gumanitar tamoyillar

XX асрда инсоният дунё миқёсидаги иккита катталик — Биринчи ва Иккинчи жаҳон урушларини бошдан кечирди. Бу урушлар глобаллашувнинг янги шакл ва мазмун касб этишига сабаб бўлди.

Биринчи жаҳон урушидан кейин жаҳон харитасида мутлақо янгича ҳолат юзага келди. Бу дунёдаги қудратли давлатлардан бири — СССР вужудга келиши билан боғлиқ эди. Шу тариқа дунё икки қутбга — социалистик ҳамда капиталистик лагерларга бўлинди. Бу эса глобаллашувнинг алоҳида тамойилларини шакллантирди.

Биринчи жаҳон уруши оқибатида кўп асрлик тарихга эга Усмонли турк империяси заифлашди, Австро-Венгрия ўрнида янги давлатлар ташкил топди, шунингдек, чор Россияси таркибидан Польша, Финландия, Латвия, Литва, Эстония каби суверен давлатлар ажралиб чиқди. Натижада жаҳон миқёсида янгича тузилмалар зарурати туғилди.

Биринчи жаҳон урушидан сўнг ташкил топган Миллатлар Лигаси глобаллашув шароитида тинчликни сақлаш ва қуролсизланишни амалга оширишда таъсирчан воситага айлана олмади ва 1946 йили тарқатиб юборилди.

Иккинчи жаҳон уруши Биринчи жаҳон урушидан кейин пайдо бўлган тамойилларнинг янада кескинлашувига замин яратди. Аввало, жаҳон миқёсидаги қутбланиш янада кучайди, яъни СССРнинг қўмағида Европа, Осиё, Америка ва Африкада социалистик тараққиёт йўлини танлаган қатор янги давлатлар пайдо бўлди. Бу эса охир-оқибатда Варшава шартномаси ҳамда НАТО каби халқаро ҳарбий тузилмаларнинг вужудга келиши учун асос бўлди. Германия, Италия, Япония каби тажовузкор империалистик давлатлар парчаланиб, кўплаб маълум халқлар мустақилликка эришди. Айниқса, XX аср ўрталарида Буюк Британия, Франция, АҚШ каби давлатларнинг мустамлакалари ўрнида янги мамлакатлар пайдо бўлиши глобаллашув масалаларининг ҳал этилишига доир халқаро ташкилотларга эҳтиёжни янада кучайтирди. Натижада 1945 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ташкил этилди. Бу глобаллашув, давлатлараро муносабатлар, халқаро ҳамкорлик соҳасидаги йирик сиёсий воқеа бўлди.

Таъкидлаш жоизки, БМТ низомида халқаро миқёсда тинчлик ва хавфсизликни қўллаб-қувватлаш мақсадида давлатларнинг биргаликда-

ги ҳаракати, халқларнинг тенг ҳуқуқлиги ва ўз тақдирини ўзи белгилаши, барча халқларнинг иқтисодий ва ижтимоий тараққиёти йўлида кенг халқаро ҳамкорлик, одамларнинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, шартномалардан ва бошқа халқаро ҳужжатлардан келиб чиқадиган мажбуриятларни ҳурмат қилиш каби муҳим қоидалар ўз аксини топган.

Ўзбекистон Президенти Илҳом Каримов БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида таъкидлаганидек, "Бирлашган Миллатлар Ташкилоти барча давлатлар, минтақалар, бутун жаҳон ҳамжамиятининг энг муҳим муаммоларини муҳофаза қилиш ва ҳал этишнинг ажойиб ташкилотидир. БМТ — халқларнинг тинч ва тотувликда яшашининг буюк рамзи, у инсоният маънавий тараққиётининг ёрқин белгисига айланди".

XX асрнинг 80-90 йилларида юз берган улкан ўзгаришлар туфайли дунё харитаси яна бир бор янгиланди. Совет Иттифоқи, Югославия каби мустақил империялар парчаланиб, уларнинг ўрнида йигирмадан зиёд янги мустақил давлатлар пайдо бўлди. Энг асосийси — социалистик лагерь барҳам топди. Оқибатда икки қарама-қарши тузум ўртасидаги зиддиятлар, "совуқ уруш" давридаги қўллаб-қувватлаш ва қоидаларни тубдан қайта кўриб чиқишга эҳтиёж туғилди.

Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда жаҳон геосиёсатида тобора устувор бўлиб бораётган глобаллашув тамойилларининг намоён бўлишида АҚШнинг ҳиссаси ўзига хосдир. Бу давлатнинг НАТОда катта таъсирга эга экани босм террорчилик ва халқаро экстремизмга қарши курашда унинг роли катта бўлмоқда. Шу билан бирга, Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти фаолиятида Фарбий Европа давлатларининг нафақат Шарқий Европа, Кавказ, Марказий Осиё каби минтақаларда, балки бутун дунёда ўз манфаатларига мувофиқ равишда геосиёсат юритиши, глобаллашув жараёнларига таъсир кўрсатишга интилаётгани яққол кузатилмоқда.

Ҳозирги глобаллашув шароитидаги геосиёсатда ўз ўрнини белгилашга интилаётган етакчи давлатлардан бири Россиядир. Авваллари жаҳон геосиёсатида кучли таъсир кўрсатиб келган Совет Иттифоқининг вориси ҳисобланган Россия жаҳондаги етакчи давлатлар қаторида муносиб ўрнини эгаллашга, глобаллашув тамойилларининг

хар томонлама манфаатли бўлиши учун ўз таъсирини кўрсатишга астойдил интилоқда. Бу борада аввал собиқ Совет Иттифоқи таркибида бўлган, ҳозирда эса суверен давлатларга айланган республикаларнинг Мустиқил Давлатлар Ҳамдўстлиги фаолиятида Россия асосий етакчилардан бири экани ҳам унга кўл келяпти. Россиянинг Қозоғистон, Қирғизистон, Беларусь каби республикалар билан Тўртлар шартномаси ҳамда Иккиёқлама шартнома (Беларусь билан) имзолагани жаҳондаги интеграция жараёнлари бўйича ўз сиёсатини юритишга ҳаракат қилаётганидан далолат беради.

Глобаллашув шароитидаги геосиёсатда етакчи ўринга эга давлатлардан яна бири Хитойдир. Ушбу давлат нафақат социалистик тузумнинг амалдаги энг қудратли вакили, аҳолиси энг кўп юрт, балки иқтисодий жиҳатдан тобора ривожланиб бораётган илгор мамлакат сифатида ҳам халқаро интеграция жараёнларига беқиёс таъсир кўрсатмоқда. Умуман олганда, Шарқий ва Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари, хусусан, Хитой, Япония, Жанубий Корея билан ҳамкорлик дунёдаги кўплаб давлатлар учун ўзига хос аҳамият касб этаётгани глобаллашув тамойилларининг ривожланишига муайян таъсир кўрсатаётгани шубҳасиз.

Ер юзидagi мамлакатлар, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан, ривожланган, ривожланаётган ва қолоқ давлатларга ажратилади. АҚШ, Буюк Британия, Франция, Россия, Германия, Япония, Хитой каби давлатлар глобал муаммоларнинг ижобий ҳал этилишини кўзлаган ҳолда миллий манфаатларини ҳам кўзда тутиши муқаррар, чунки глобал муаммолар уларга ҳам дахлдордир.

Ўзбекистон глобал сиёсатнинг ривожланиш истиқболларини таъминлаш, ҳар томонлама самарали халқаро алоқаларни кучайтириш бўйича гоётада қулай геостратегик мавқега эга эканини таъкидлаш лозим. Юртимиз қадим-қадимдан Европа ҳамда Яқин Шарқни Жануби-Шарқий Осиё билан, Тинч океани минтақаси билан боғловчи ўзига хос қорраҳа вазифасини ўтаб келмоқда. Шунингдек, Ўзбекистон Марказий Осиё минтақасидаги ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан энг тараққий этган давлат бўлиш билан бирга ниҳоятда бой, ранг-баранг табиий, иқтисодий, илмий-интеллектуал, маърифий-маданий салоҳиятга ҳам эгадир.

Ҳозирги геосиёсий тизимлар учун жаҳондаги глобаллашув жараёнларининг янада ривожланиши, глобал сиёсат тамойилларининг устувор даражага кўтарилишида Ўзбекистоннинг аҳамияти гоётада юксак. Дунёдаги 170 дан зиёд давлат мамлакатимизни тан олгани, 130 га яқин давлат билан расмий дипломатик муносабатлар ўрнатилгани бежиз эмас, албатта. Ўзбекистон Республикаси Россия, АҚШ, Хитой, Япония, Германия, Франция, Буюк Британия каби ривожланган давлатлар билан кўп

томонлама халқаро алоқаларни йўлга қўйиш баърида БМТ, ЮНЕСКО, ЕХҲҚ, МДХ, ШҲТ, НАТО каби халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликда ҳам амалий чора-тадбирларни амалга оширмоқда.

Табиийки, турли йўналишлар бўйича халқаро муносабатларни янада кучайтириш, давлатлараро ва миллатлараро муносабатларни янгича шароитларда ривожлантириш Ўзбекистон учун ҳам, дунёдаги бошқа давлатлар учун ҳам ҳар томонлама манфаатлидир.

Таъкидлаб ўтилганидек, XXI аср халқаро муносабатларнинг глобаллашув асридир. Бинобарин, жаҳон ва замон миқёсида, бизнингча, гиперглобал, макроглобал ҳамда микроглобал муаммолар ечими бўйича халқаро ҳамкорлик йўналишларини белгилаш халқаро сиёсатнинг етакчи тамойилларини янада аниқлаштириш учун шарт-шароитлар яратилиши.

Бутунги кунда геосиёсат учта асосий мақсадга – бутун жаҳон миқёсида хавфсизлик, барқарорлик ва собитлик таъминланишига қаратилмоқда. Бинобарин, глобал геосиёсатнинг ахлоқий асосга эга бўлиши, яъни инсон манфаатларига ҳизмат қилиши устувор тамойилдир. Глобал геосиёсатни "давлатларни бошқариш санъати, давлатлар ҳокимиятларини сақлаш ва мустаҳкамлашга қаратилган ижтимоий фаолият" дея таърифлаб, унинг моҳиятини амалга ошириладиган қуйидаги функциялар орқали белгилаш мумкин:

- халқаро муносабатларда турлича кўринишдаги зиддият ва тўқнашувларнинг олдини олиш ҳамда бартараф этиш учун оқилона музокаралар, келишувлар йўлидан борилади;

- халқаро ижтимоий-иқтисодий жараёнлар асосли омилларга таянилган ҳолда бошқарилади;

- кишилик жамиятининг турли қатлам ва гуруҳлари ўзаро ҳамжиҳатлик, бирдамлик ҳамда яхлитлик сари интеграциялашиб боради;

- мавжуд ижтимоий тузумлар яхлитлиги ҳамда ижтимоий тартиблар барқарорлиги тегишли демократик мезонлар асосида таъминланади;

- давлатлар ва миллатлараро муносабатларда шахслар ижтимоийлашувининг ўзига хос муҳити яратилади.

Замонавий тамаддунга хос ижобий қадриятлар қаторида ҳуқуқий демократик жамият барпо этиш жараёни билан боғлиқ қадриятлар тобора устувор бўлиб бормоқда. Бинобарин, глобал геосиёсатда ҳам демократия қадриятлари, шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, эркин бозор иқтисодиётини шакллантириш каби гуманитар тамойиллар асосий ўрин эгаллаётгани табиий ҳолдир.

Сардор ЁҚУБОВ,

*Давлат ва жамият қурилиши академияси
тадқиқотчиси*

Tahdidlardan asrovchi kuch

Сўнгги йилларда мамлакатимизда миллий хавфсизликнинг иқтисодий, ижтимоий, ҳарбий, экологик каби соҳалари алоҳида тадқиқ этилмоқда. Миллий хавфсизлик тизимининг энг кам ўрганилган ва баҳсли мавзуларидан бири сиёсий хавфсизликдир.

Сиёсий хавфсизлик доимий ривожланидаги ҳамда мураккаб таркибий тузилишга эга ҳодиса бўлиб, унга мутахассислар томонидан турлича таърифлар берилган. Мавжуд таърифларнинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, сиёсий хавфсизлик – шахс, жамият ва давлат сиёсий манфаатларининг ички ва ташқи хатарлардан ҳимояланиш ҳолатидир.

Юртимизда бу масала миллий хавфсизлик соҳасидаги ягона давлат сиёсати доирасида амалга оширилмоқда. Шундай экан, сиёсий хавфсизликни миллий хавфсизлик таркибидаги алоҳида тизим сифатида ўрганиш мумкин. Чунки бугунги кунда ҳар хил ижтимоий-сиёсий институтлар фаолияти натижа алоҳида тизим сифатида баҳолашга устувор аҳамият қаратилмоқда (*қarang: Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучди фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Президент Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 28 январь, 19-сон*).

Бизнингча, ҳозирги вақтда миллий сиёсий хавфсизлик борасидаги асосий вазифалардан бири сиёсий хавфсизлик тизими ва механизмнинг назарий моделини ишлаб чиқишдан иборатдир.

Сиёсий хавфсизлик соҳасида тадқиқотлар олиб бораётган мутахассисларнинг фикр-мулоҳазаларига таянган ҳолда айтиш мумкинки, сиёсий хавфсизликни таъминлаш тизими – сиёсий хавфсизликни таъминлашга йўналтирилган ўзаро боғлиқ таркибий қисмлар мажмуасидир. Мазкур қисмларнинг бирлигидаги амалий фаолияти эса сиёсий хавфсизликни таъминлаш механизмини ташкил этади.

Сиёсий хавфсизлик тизимининг таркибий қисмларини аниқлашда тизимли ёндашув методига таяниш самарали натижа беради. Тизимли ёндашув – объектни тизим сифатида ўрганишга асосланган методология, илмий англаш, ижтимоий амалиётдаги йўналиш (*Халқаро муносабатлар (Геосиёсат, дипломатия, хавфсизлик). Т., "Академия", 2006, 93-бет*), шунингдек, муаммоли вазиятни (тизим кўринишидаги) ўрганишнинг махсус методидир.

Миллий сиёсий хавфсизликни миллий хавфсизлик доирасига кирувчи алоҳида кичик тизим сифатида белгиланган ҳолда, унинг асосий таркибий қисмлари ёки ташкил этувчилари сифатида қуйидагиларни ажратиш мумкин:

1. Ўзбекистон Республикаси сиёсий хавфсизлик тизимининг норматив-ҳуқуқий асослари (қонунлар, қонуности, ҳужжатлари – Ўзбекистоннинг Мустақиллик декларацияси (1990 й.), Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (1992 й.), "Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги асослари тўғрисида"ги (1991 й.), "Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик кенгаши тўғрисида"ги (1995 й.), "Терроризмга қарши кураш тўғрисида"ги (2000 й.) қонунлар, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси (1994 й.) ва бошқа тегишли миллий қонунчилик ҳужжатлари.

2. Ўзбекистон Республикаси сиёсий хавфсизлик тизимининг назарий-методологик асослари (қарашлар, концепциялар – Президент Ислам Каримов асарларида миллий сиёсий хавфсизликни таъминлаш масалалари юзасидан билдирилган концептуал фикр-мулоҳазалар, Ўзбекистон Республикасининг Миллий хавфсизлик концепцияси (1997 й.), Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа доктринаси (1998 й.).

3. Ўзбекистон Республикаси сиёсий хавфсизлиги объектлари – жамиятнинг ҳимоя қилиниши лозим бўлган бутун сиёсий тизими – давлат ва бошқа ижтимоий-сиёсий институтларнинг сиёсий манфаатлари, фуқаролар, ижтимоий ғуруҳлар ва бошқа субъектларнинг сиёсий ҳуқуқ ва эркинликлари.

4. Ўзбекистон Республикаси сиёсий хавфсизлиги субъектлари – сиёсий соҳанинг ҳимояси учун жалб этилган, яъни сиёсий хавфсизликни таъминлашда қатнашадиган давлат ҳокимияти органлари (қонун чиқарувчи, ижро этувчи, суд ҳокимияти), жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда фуқаролар.

5. Ўзбекистон Республикаси сиёсий хавфсизлиги субъектлари фаолиятида фойдаланиладиган воситалар (сиёсий хавфсизлик кўрсаткичлари ва унинг ҳолатини баҳолаш мезонлари ҳамда усуллари).

Ана шу назарий андоза доирасида сиёсий хавфсизлик тизими таркибий қисмларининг ўзаро алоқадорлик даражасини аниқлаш ҳамда сиёсий хавфсизлик тизимининг умумий алгоритмини очиқ бериш мумкин.

Қайд этиш жоизки, сиёсий хавфсизликни таъминлаш механизмиди сиёсий хавфсизликнинг асо-

сий субъектларидан бири бўлган давлат ҳокимияти органлари алоҳида ўрин эгаллайди. Президент Ислон Каримов бу масала юзасидан қуйидагиларни таъкидлаган эди: "Давлат миллий хавфсизлиқни таъминлаш соҳасидаги асосий масъулиятни ўз зиммасига олади" (Ислон Каримов. *Ўзбекистон буюк келажак сари. Т., "Ўзбекистон", 1999, 544-бет*).

Бинобарин, ҳар қандай жамиятнинг сиёсий хавфсизлигини таъминлашда давлат кенг имкониятларга эга бўлган сиёсий институт ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда миллий сиёсий хавфсизлиқни таъминлаш борасида бир қатор давлат органлари фаолият олиб бормоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг олий қонун чиқарувчи органи – Олий Мажлис ҳудудий яхлитлиқни, конституциявий тузум ҳамда давлат суверенитетини ҳимоя қилишда ҳокимият органларининг ваколатларини белгилаш, уларнинг ҳисоботларини тинглаш ва хавфсизлиқни таъминлаш учун зарур бўлган тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилиб уларнинг бажарилиши устидан назоратни амалга оширади.

Суд ҳокимияти тизими доирасида эса сиёсий хавфсизликка дахлдор тадбирлар амалга оширилишининг қонунийлиги ва асослилиги, шунингдек, фуқаролар сиёсий ҳуқуқ ва эркинликларининг конституциявий кафолатлари таъминланади.

Ижро ҳокимияти органлари (вазирлик ва идоралар, кўмиша ва агентликлари, маҳаллий ҳокимият органлари) эса сиёсий хавфсизлик соҳасидаги мавжуд қонунчиликни, Ўзбекистон Президенти фармонлари ва Вазирлар Маҳкамаси қарорларини

бевосита амалга оширади. Бу борадаги фаолиятни эса сиёсий ва умуман миллий хавфсизлиқни таъминлашнинг энг юқори механизми ҳисобланган Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Миллий хавфсизлик кенгаши (1995 йил 1 майда тузилган) мувофиқлаштириб боради. Мазкур кенгаш мамлакатимизда миллий хавфсизлиқни таъминлаш масалаларини ўрганиш, муҳокама қилиш ва зарур чора-тадбирлар қўриш билан шуғулланадиган маслаҳат органи бўлиб, асосан миллий хавфсизлиқни таъминлашнинг устувор йўналишларини белгилаш билан боғлиқ масалаларни қўриб чиқади, миллий хавфсизлик концепциясини амалга ошириш бўйича ишларни мувофиқлаштиради, хавфсизлик ва барқарорликка салбий таъсир этадиган жараёнларнинг олдини олиш ва бартараф этиш юзасидан тегишли чора-тадбирлар ишлаб чиқади.

Шунингдек, сиёсий хавфсизлиқни таъминлаш жараёнида давлат органлари билан бир қаторда жамоат бирлашмалари ва фуқаролар ҳам бевосита иштирок этади.

Умуман олганда, сиёсий хавфсизлиқни таъминлаш механизмнинг самарали фаолияти натижасида миллий хавфсизлик таъминлашига эришилади. Яъни, сиёсий хавфсизлик таъминланган шароитда давлат суверенитети ва ҳудудий яхлитлиги, минтақавий ва халқаро барқарорлик мустаҳкамланади.

Рустам САФАРОВ,

*Давлат ва жамият қурилиш академияси
тадқиқотчиси*

Internet va atom

Бугунги кунда дунёда инсоннинг хоҳиш ва эhtiёжларини қондириш шиддатли пойгага айланиб бормоқдаки, унинг ҳеч адоғи қўринмайди. Ахборот соҳаси ҳам бундан мустасно эмас, албатта.

Қадимда, махсус почта бекатлари бўлиб, чопарлар отда топшириқ, буйруқ ва ахборотни белгиланган манзилга етказган. Қисқа хабарлар учун қўлланилган кабутарлар почтаси ҳақида ҳам ўқиганмиз.

Бундан атиги 40-50 йил олдинги ўтмишни эслайдиган бўлсак, "Чакмоқ" телеграммасини юбориш ёки бошқа шаҳарга қўнғироқ қилиш учун одамлар шаҳар марказига бориши, "Почта, телефон, телеграф" деган ёзув битилган катта кўримсиз биноларда навбат кутиши ёки коммутатор орқали улаб беришлари учун алоҳида кабинага ўтиши талаб этилар эди...

Ушбу мисоллар беихтиёр савол уйғотади: почта, телеграф, телефон, радио, телевидение, телекс, факс, уяли алоқа ва интернетдан сўнг яна қандай техник ихтиро инсониятни келажакда ҳайрон қолдириши мумкин? Илгарилари бирор маълумотни етказиш учун қанча кўп вақт талаб этилган бўлса, бугун телефоннинг SMS хизмати ёки интернет-чат орқали буни кўз очиб юмгунча амалга ошириш мумкин.

Шундай экан, Интернет бизнинг ҳаётимизда қандай аҳамият касб этмоқда?

Эҳтимол, баъзилар уни вақтичоғлиқ, бадий ёки анимацион фильмлар қўриш, "Одноклассники" каби сайтларда дўст орттириш, тунги чатларда гаплашиш, об-хаво маълумотини билиш, пицца буюртириш воситаси сифатида тасаввур қилар...

Моҳиятан интернетнинг бу имкониятлари – унинг асосий вазифасига қўшимча, холос.

Интернет – авваломбор, оммавий ахборот воситасининг янги тури, аънавий ахборот воситаларининг ўзига хос қорилиши: босма матбуот, радио ва телевидениенинг устувор жиҳатларини жамлаган ҳолда юзага келган замонавий ахборот ва коммуникация воситаси.

Онлайн журналистикаси босма матбуотдан олган устуворликлар қаторида ўнлаб қўшимча гиперлинк ва фикр қолдириш имкониятлари билан бойитилган мазмундорликка эга. Агар газета бир кеча-кундузда узоғи билан икки марта чоп этилиши мумкин бўлса, Интернет муайян ахборотни янгилаш борасида чекланмаган имконият ва матн учун кенг майдонга эга.

Электрон ОАВдан эса интернет ўзига мультимедиа имкониятларини – овоз, графика ва видеомаълумотни бир зумда узатиш имкониятини олган. Жонли репортажлар пайтидаги яққол устунлик ҳам интернет томонида. Шундай қилиб, интернет журналистикаси керакли ахборотни топиш ва тарқатиш борасида қатор қўлайликларга эга бўлиб, унинг аудиторияси оддий томошабин ёки талабадан тортиб олимлари, ҳатто, давлат ва ҳукумат раҳбарларигача бўлган кенг жамоатчиликни қамраб олади.

Интернетнинг яна бир муҳим устулиги шундаки, бошқа ОАВга нисбатан унда ҳозир русмга кирган "икки томонлама алоқа" имконияти мавжуд. Ҳар бир фойдаланувчи интернетда чоп этилган материалга муносабат билдириши, таассуротини айтиши, қўшимча қилиши ёки ахборотни тахир этиши мумкин.

Биз одатда ахборотларнинг оқими кучайиб бораётган ҳозирги шароитда интернет аслида нима мақсадда яратилгани ҳақида кўп ҳам бosh қотирмаймиз.

"1957 йилда Совет Иттифоқи Ернинг сунъий йўлдошини орбитага чиқарганидан сўнг АҚШ Мудофаа вазирлиги хавотирга тушди. Негаки, мамлакатнинг ахборотни сақлаш борасида ишончли тизимга эга бўлиши зарурати юзага келган эди. АҚШнинг илгор мудофаа тадқиқот лойиҳалари агентлиги (DARPA) бунинг учун компьютерлар тармоқ яратишни тақлиф этади. Ушбу тармоқ устида ишлаш мамлакатдаги тўртта энг йирик университетга топширилади. Булар – Лос-Анжелесдаги Калифорния университети, Стэнфорд тадқиқот маркази, Юта штати университети ва Калифорния штатининг Санта-Барбара шаҳридаги университет эди. Янги компьютер тармоғи ARPANET (Илгор мудофаа тадқиқот лойиҳалари агентлиги тармоғи) деб номланган бўлиб, 1969 йилда мазкур лойиҳа доирасида тармоқ санаб ўтилган тўртта илмий муассасани бирлаштиради. Лойиҳанинг барча харажатлари АҚШ мудофаа вазирлиги томонидан молиялаштирилган" (www.wikipedia.org).

Интернетнинг юзага келиши турли тадқиқот марказлари ишини мувофиқлаштириш, ўзаро боғланиш

ва ахборот алмашиш учун мукаммал ишлайдиган ишончли бир тизим яратиш зарурати билан боғлиқ эди. Ана шу тармоқнинг бир "бўғини" ишдан чиққан вақтда – масалан, аниқ ишончга қаратилган ядро ҳужуми оқибатида – бошқа қисмлар ишни бемалол давом эттиравериши керак эди. TCP/IP умумий протоколи бу борада IBM, Macintosh ва бошқа турли компьютер тизимларини бирлаштира олади.

Шу тарика, ахборотни сақлаш ва алоқа боғлашнинг ҳарбий воситаси сифатида юзага келган интернет 1972 йилга келиб, олий таълим тизимида ҳам кенг қўллана бошлади – АҚШнинг 50 та университети ва тадқиқот маркази янги тармоққа уланиб, илмий ахборот алмашинувида умумий фойдаланишга киришди. 1983 йилдан эса Интернет кенг ижтимоий мулоқот воситасига айланиб, борган сари кенгайиб бормоқда.

Икки қудратли давлат ўртасидаги "қуролланиш пойгаси" оқибатида юзага келган ва ядровий ҳужумдан ҳимоя воситаси бўлиши қутилган интернетнинг ўзи XXI асрга келиб ҳар қандай атом бомбасидан ҳам хатарли кучга айланди. Бугунги кунда интернет манфаатлар урушидаги ахборот қуроли сифатида ҳам кенг қўлланамоқда.

Интернет инсон ва жамят ҳаётида ҳеч қандай сир қолдирмаяпти. Ҳар қандай маълумот санокли дақиқаларда ошқор бўлиши ҳозирги вақтда реал ҳодисага айланмоқда.

Эндиликда интернет алоқасига эга инсон кўп нарсани кўчага чиқмасдан туриб билиб олмақда. Интернет барча чегараларни маҳв этиб, ахборот ва билимга эгалик борасида ҳаммани тенг қилиб қўймоқда.

Интернетнинг фойда-зарарини атомга қиёслаш мумкин. Инсон учун энг зарур эҳтиёжлардан бирига айланган арзон электр энергияси манбаи сифатида улкан фойда келтираётган атомдан агар инсониятни йўқ қилиш мақсадида фойдаланилса, сира ўнлаб бўлмас оқибатларга олиб келиши муқаррар.

Интернет ҳам аслида шундай бир энергия, яъни интеллектуал энергия манбаи. Фақат ундан оқилона фойдаланишни урганиш керак.

Интернет ўзига хос "ахлатхона", бетизгин ахборот майдони, дезинформация, ёлгон ва провокация манбага айланиб бораётгани, одоб-ахлоқ қоидаларини назар-писанд этмаётгани уни заифлаштиради, бошқа устунлик ва қўлайликларини иккинчи даражага тушириб қўяди. Лекин интернет – мутлоқ зулмат дегани эмас. Дунёнинг етакчи мамлакатлари ҳамжиҳатликда интернетнинг келгуси иш тартибига доир ҳуқуқий асослар ва нормаларни ишлаб чиқишга лозим. Бу борада маънавий зарар етказиш, одоб-ахлоқ меъёрларини бузиш ва ахборот коммуникациясига тегишли бошқа тартибсизликлар учун жавобгарлик чораларини ҳам белгилла олиш муҳим аҳамият касб этади. Шундагина интернетнинг салбий жиҳатлари камайиб, фойдаси ортади.

Интернет дунёнинг энг ноёб кутубхоналарига, етакчи университет ва тадқиқот марказларининг илмий лабораторияларига, масофавий таълим, электрон тижорат ҳамда бошқа қимматли воситаларга эшик очиб беришини инобатга олсак, изланувчан инсон учун унинг ҳақиқий ёрдамчи экани яққол намоён бўлади. Ўз нуқтаи назарига эга, дунёқараши кенг, билимли инсонга у қимматли вақти ва моддий харажатларини тежаб, амалий натижаларга тез ва осон эришишга имконият яратади. Замонавий маърифатли интернет фойдаланувчиси айнан шундай қиёфага эга бўлиши даркор.

Ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инқироздан оммавий ахборот воситалари ҳам четда қолгани йўқ. Қизиги шундаки, интернет журналистикаси бу борада энг кам зиён кўрди. Аксинча, бошқа ОАВларга қараганда имкониятлари анча кенгайди.

Масалан, Россияда интернетдаги реклама бозорининг умумий қиймати 2009 йилда 598,4 миллион АҚШ долларига тенг бўлиб; бу 2007 йилга нисбатан 55 фоиз кўпдир. "2008 йилда бошланган инқирозга қарамадан, интернет реклама бозори жадал суръатлар билан ўсишда давом этмокда" (*Российский рынок интернет рекламы продолжает расти. Газета «Капитал». 5 марта 2009*).

Европа банклари ҳам инқироз сабабли матбуот, радио ва ташқи реклама харажатларини камайтирган ҳолда, интернетга эътибор қаратмокда. "Реклама берувчилар 2009 йилда айнан интернетни кўпроқ маъқул кўрмокда. Чунки у нисбатан арзон бўлиб, кўпроқ самара беради" (*Forbes. Декабрь, 2008*).

Бизнинг мамлакатимизда ҳам Интернет нашрлари фаол ривожланмокда. Бу борада ахборот-коммуникация технологиялари ривожига давлат даражасида кўрсатилган эътибор муҳим аҳамият касб этмокда.

"Таъкидлаш жоизки, ахборот тарқатишининг энг тезкор усули бўлмиш интернет журналистикаси ривожига учун ҳам кенг имкониятлар яратилмокда, — дея таъкидлайди Президентимиз матбуот ва ОАВ ходимлари куни муносабати билан йўллаган табригида. — Мамлакатимизда фаолият юритаётган юздан зиёд интернет нашрлари, олий ўқув юрларида ташкил этилган ва мазкур соҳада ишлайдиган журналистлар сафини кенгайтиришга ҳисса қўшаётган ихтисослаштирилган курслар бунга яққол далилдир" (*"Халқ сўзи", 2009, 28 июнь*).

"UzInfocom" журналининг маълумотига кўра, мамлакатимизда қабул қилинган "Инқирозга қарши чоралар дастури" доирасида 2009 йил биринчи кварталининг ўзида мамлакатимизда ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида 377,6 миллиард сўм миқдоридаги маҳсулот ишлаб чиқарилган ва хизмат кўрсатилган. Бу 2008 йилнинг шу даврига нисбатан 40,1 фоизга кўпдир. Шу йўналишдаги экспорт бўйича қўшилган қўрсаткичлар 144,7 фоиз ортиги билан бажарилгани ҳам эътиборга сазовордир.

Шундай экан, интернет бугунги кунда юртимизда фаол ривожланиб бормокда, деб айтишга асослар бор. Интернет нашрлари нафақат тезкор, балки сердаромад ҳамдир. XXI аср виртуал дунё учун ҳам улкан ўзгаришлар олиб келиши муқаррар. Муҳими, атоқли адибимиз Абдулла Қаҳҳор ибораси билан айтганда, унинг кучини "ўтин ёриш"га ишлатмасак бўлгани...

Шерзодхон ҚУДРАТХҲҲАЕВ,

сиёсий фанлар номзоди,

Жамшидбек НАМОЗОВ,

ЎЗМУ талабаси

Bunyodkor kuch

Маълумки, ёшлар юртимиз аҳолисининг салмоқли қисмини ташкил қилади. Уларнинг ижтимоий таркиби ҳам хилма-хил ва ўзига хос. Аиниқса, иқтисодийётни ислоҳ қилиш, жамиятни янгилаш, замонавий технологияларни ўзлаштириш ва жорий этиш борасида ёшлар энг фаол қатламдир.

Мустақиллик даврида давлатнинг ёшлар бўйича миллий сиёсати шаклланди, улар сиёсат субъектига айланди. Шу асосда диёримизда ёш авлоднинг етуқ ва баркамол бўлиб вояга етиши, давлат ва жамият ривожига муносиб ҳисса қўлиши учун барча имкониятлар яратилмокда. Уларга фаол субъект сифатида

сиёсий жараёнларнинг муҳим иштирокчиси ва бунёдкор куч сифатида қаралмокда. Ҳақ-ҳуқуқларини яхши биладиган, ўз кучи ва имкониятига таянмаган, ён-атрофида, мамлакатимизда, дунёда содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга онгли равишда мустақил муносабат билдира оладиган, шахсий манфаатларини жамият ва халқ манфаатлари билан уйғун тасаввур этадиган, миллий ҳамда умумбашарий қадриятлар руҳида камол топган ёшларгина ислохотларда фаол қатнашишга қодирдир. Шу ўринда Президентимиз Ислам Каримовнинг қўйидаги фикрларини эслаш мақсадга мувофиқ: "Бугунги кун-

да бир оддий ҳақиқат барчамиз учун аён бўлиши керак: олдимизда турган энг эзгу мақсадларимиз – мамлакатимизнинг буюк келажаги ҳам, эртанги кунимиз, эркин ва фаровон ҳаётимиз ҳам, Ўзбекистоннинг XXI асрда жаҳон ҳамжамиятидан қандай ўрин эгаллаши ҳам, буларнинг барча-барчаси, авваламбор, янги авлод, униб-ўсиб келаётган фарзандларимиз қандай инсонлар бўлиб вояга етишига боғлиқдир (Ислом Каримов. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-жилд. Т., “Ўзбекистон”, 2001, 187-бет).

Замон шиддат-ла ўзгариб бораётган паллада ёшларнинг бандлик муаммосига нафақат иқтисодий, балки сиёсий-иқтимоий нуқтаи назардан қараш, уларни мавжуд жараёнлар талабига кўра иш билан таъминлаш масаласини таҳлил этиш ва доимий равишда ўрганиб бориш заруратга айланмоқда.

Ёшларнинг фаоллиги мамлакатимизда кечаётган сиёсий жараёнлар самарасини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Бу борада уларнинг бандлиги билан боғлиқ муоммоларни таҳлил қилишнинг долзарблиги қуйидаги жиҳатлар билан изоҳланади:

– Мамлакатимиз дунё миқёсидан аҳолиси энг ёш давлатлардан ҳисобланади. 18 ёшгача бўлган ёшлар умумий аҳолининг 40, 30 ёшгача бўлганлар эса 64 фоизини ташкил этиши бу фикрни тасдиқлаб турибди. Ёшлар аҳолининг шундай катта қисmini ташкил қиладиган мамлакатимизда юксак тараққиёт йўлидаги ишларни амалга ошириш, табиийлик, кўпроқ ёшлар зиммасига тушади. Бугунги кунда юртимизда демократик ўзгаришларнинг бориши, бошланган ислохотларнинг тақдири ёшларнинг маънавий-мафкуравий дунёқараш ва салоҳияти, маданий-техник даражасига боғлиқ эканини ҳисобга оладиган бўлсак, масаланинг нақадар долзарблиги янада яққол аён бўлади.

– Сиёсий институтлар, давлат ва нодавлат ташкилотлари, жамоатчилик, оила, маҳалла, ҳар бир фуқаро олдида ҳар томонлама соғлом ва баркамол, улуг аждодларига муносиб, интеллектуал салоҳияти юксак авлодни вояга етказишдек масъулиятли вазифа қўйилаётганини барчамиз яхши биламиз.

– Ҳозирги мафкуравий курашлар кучайган даврда ёшларнинг миллий ғоямизга ҳамоҳанг аниқ мақсадга қаратилган бунёдкор фаолият билан банд бўлиши ғоят муҳимдир.

Бундай ёндашув ёшларнинг турли зарарли таъсирлар, экстремистик гуруҳлар кутқусига берилишининг олдини олиш, уларни сиёсий жараёнларга фаол жалб этиш, ёшлар билан бевосита ишлаш, мулоқотда бўлишни тақозо этади. Чунки турли зарарли ғоявий оқимларга адашиб кириб қолаётган айрим ёшлар ҳақиқий соғлом сиёсий жараёнлардан четда турганлар орасида кўпроқ учрамоқда. “Ҳозирги вақтда рўй бераётган айрим салбий ҳолатлар, ножўя хатти-ҳаракатлар, ёвуз ишлар аввало мафкуравий бўшлиқ сабабли содир бўлмоқда. Нера деганда, ҳали ҳаётий тажрибага эга бўлмаган, оқ-қорани таниб улгурмаган ёшлар ҳар турли таъсирларга берилувчан” бўлади (Ислом Каримов. Миллий истиқлол мафкураси халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Т., “Ўзбекистон”, 2000, 9-бет). Хулоса қилиб атиганди, ёшларнинг мамлакатимизда кечаётган демократик ўзгаришлар жараёнидаги иштирокини янада фаоллаштириш талаб этилади. Ҳаёт тажрибаси шунини кўрсатмоқдаки, ёшларнинг эзгу ғоялар, олижаноб амалий ишлар билан машғул бўлиши тараққиётнинг муҳим омили, бекорчилик эса ҳар қандай иллатнинг ўқ илдизидир.

Гуланом УМАРОВА,

Давлат ва жамият қурилиши академияси аспиранти

Qadriyatlar dialektikasi

Маълумки, жамият ҳаёти учун зарур бўлган устувор маънавий-ахлоқий нормалар қонуналар билан мустаҳкамланади, уларга итоат этишга барча мажбур. Аммо, маънавий-ахлоқий қадриятларнинг ҳаммасини ҳам қонун билан мустаҳкамлашнинг иложи йўқ. Чунки уларнинг кўпчилиги асрлар давомида қон-қонимизга сингиб кетган. Бинобарин, бунга зарурат ҳам йўқ.

Одатда, айрим маънавий-ахлоқий нормалар умуминсоний аҳамиятга молик бўлса, бошқалари миллий ва диний хусусиятларга эга бўлади. Бундан қатъи назар, уларнинг барчасига хурмат-эътибор

жамият маънавий тараққиётнинг муҳим мезонидир.

Бозор иқтисодиёти шароитида ҳалоллик, инсоф-диёнат, омонатга хиёнат қилмаслик каби маънавий-ахлоқий қадриятлар, айниқса, муҳим аҳамият касб этади. Бироқ, таассуфки, бу қоидалар бот-бот бузилиб туради. Бу эса, ҳеч шубҳасиз, мамлакатларнинг иқтисодий ривожланишига салбий таъсир этмай қолмайди. Жаҳондаги нуфузли эксперт ва таҳлилчиларнинг дунё миқёсидида 2008 йил бошланган ва ҳануз давом этаётган молиявий-иқтисодий инқироз замирида бошқа кўпгина сабаблар билан бирга маънавий-ахлоқий сабаблар

хам борлиги ҳақидаги фикрлари шундан далолат беради. Ҳақиқатан ҳам, баъзи ҳолларда ишлаб чиқарувчилар, йирик мулкдорлар, савдогарлар ёки бизнесменлар ўртасида ўзаро ишончининг йўқлиги кўпгина муаммоларни келтириб чиқаришига гувоҳ бўлганмиз. Негаки, ҳамкорларнинг ўзаро ишончи бозор иқтисодиёти шароитида муҳим маънавий-ахлоқий қадриятлардан бири бўлиб хизмат қилади.

Гумонсираш ва ишончсизлик кайфияти бозор муносабатларини обрўсизлантириб, иқтисодиёт самарадорлигининг пасайиб кетиши, ишлаб чиқарувчи ҳамда истеъмолчиларнинг иқтисодий тизимга бўлган ишончи сусайишига сабаб бўлади. Натижада иқтисодий ривожланишнинг барқарорлигига путур етади, коррупция кучаяди, бой берилган маҳсулот ва хизматларга боғлиқ ҳолда қўшимча харажатлар кўпаяди. Бунинг оқибатида бозордаги нарх-наво кескин ошиб кетади.

Ахлоқий қадриятлар орасида ижтимоий адолат алоҳида ўрин тутати. У асосан жамиятдаги моддий неъмат ва даромадларни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш борасида яққол кўзга ташланади. Адолат субъектив тушунча бўлиб, уни идрок этиш, кўп жиҳатдан, инсоннинг жамиятда эгаллаб турган ўрни ва мавқеига боғлиқ.

Аксариyat олимлар адолат тушунчасини иқтисодий категория сифатида тан олмайди, уни асосий масалалар қаторига киритмайдилар. Ваҳоланки, ижтимоий

адолатсизлик жиддий иқтисодий оқибатларни келтириб чиқариб, кишиларнинг ҳаётга, инсон ва жамиятга бўлган муносабатига салбий таъсир этиши мумкин.

Ижтимоий адолат иқтисодиётда барқарор самарадорликка эришиш, оилани тебратадиган ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш, болаларни ўқитиш ва тарбиялаш, аҳоли соғлигини сақлаш, кекса авлодни етарли миқдордаги қариллик нафақаси билан таъминлаш каби долзарб масалаларга боғлиқ бўлади. Албатта, аҳолининг бой ва камбағал қатламлари ўртасидаги тафовут ҳаддан зиёд катта бўлиши ижтимоий адолат бузилиши ва аҳоли ўртасида норозилик кучайишига олиб келиши мумкин.

Ўзбекистонда мустақилликнинг биринчи йилларидан бошлаб кучли ижтимоий сиёсат юритишга қатъий ёнбериб берилмоқда. Тараққиётнинг ўзбек модели асосини ташкил этган машхур беш тамойилнинг бири "кучли ижтимоий сиёсат юритиш" деб номлангани ҳам ана шу эзгу мақсаднинг амалий ифодасидир. Айни шу асосда республикамизда ижтимоий адолат принциплари тўлиқ амал қилляпти. Бу эса, ўз навбатида, юртимиздаги тинчлик-барқарорлик, ўзаро ишонч ва меҳр-оқибат муҳитининг мустахкам таянчи бўлиб хизмат қилмоқда.

Азиза СУЛТОНОВА,

*Тошкент давлат Молия институти
катта ўқитувчиси*

Tarix, shaxs va tarixiy ong

Тарихни буюк саркардалар, ҳукмдорлар, бир сўз билан айтганда, ноёб истеъдод, фазилатга эга шахслар яратади, деган фикр инсоният тафаккурининг Плутарх, Гегель, М.Хайдеггер, Ф.Ницше, Хосе Ортега-и-Гассет, Э.Каннети каби буюк намоёндаларни томонидан асослаб берилган. Аммо бу фикрни буюк шахсларни халқ ёки миллатга қарши қўйиш тарзида тушунмаслик керак. Номлари зикр этилган файласуфлар оммага, унинг тарихдаги ролига ишончсизлик билан қараган бўлса-да, буюк шахсларнинг тарих саҳнасига чиқишида халқ ва миллатнинг ролини ҳеч қачон рад этмаган. Шу жиҳатдан, шахс, халқ ва миллат тушунчаларига ўзаро уйғун, бир-бирини тўлдирадиган субъектлар сифатида қараш ўринлидир. Демак, тарихий хотира ва тарихий онг ўз-ўзидан шаклланиб қолмайди, у тарихий шахсларнинг саъй-ҳаракати, жасорати, фидойилиги орқали ҳам шаклланади. Бордию бундай шахслар бўлмаса, тарих ҳақидаги фикру талқинлар бесамар бир гап бўлиб қолади. "Тарих, — деб ёзади таниқли инглиз файласуфи А.Тойнби, — аниқ саъй-ҳаракат,

фидойиликлар ифодасидир, халқ, миллат айни шундай амаллари билан тарихга қиради" (*Тойнби А. Мою востречи. М., "АСТ", 2004, стр. 17*).

Рус файласуфи, маданий-тадрижий тараққиёт тарафдори Г.Плеханов "Тарихда шахснинг роли" асарида Вико, Монтеस्कье, Гердер, Сен-Бёв каби Ғарб мутафаккирларининг ижтимоий-сиёсий қарашларини таҳлил қилиб, XVIII асрда Европада рўй берган инқилобий ўзгаришларни баҳолаб экан, "тарихни муайян даражадаги олижаноб ва маърифатли инсонлар аъмоли дейиш мумкин бўлмай қолди", деб таъкидлайди (*Плеханов Г. Избр. философ. соч. Т.2. М., "Политиздат", 1956, стр. 315*). Айни чоқда ушбу файласуф ҳар қандай шахс жамиятда ўз ўрнини топган тақдирдагина иқтидорини намоён қилиши мумкинлигини, бунинг учун, биринчидан, унинг иқтидори даврнинг талаб ва эҳтиёжларига бошқаларникидан кўпроқ мос келиши; иккинчидан, ижтимоий-сиёсий вазият, тузум шахснинг истеъдод интилишларига гов бўлмаслиги лозимлигини ўқтириб ўтади.

Тарихий хотира ва онгининг шаклланишида миллий қаҳрамонлар, халқни ўз ортидан эргаштира олган, ижтимоий муҳитни, ҳукмон қараш ва аънаёларни ўзгартирган ёки уларга мутлақ бошқача, янгича ёндашиш ғоясини илгари сурган шахсларнинг ҳаёти, ижоди ва фаолияти муҳим роль ўйнайди. Бундай шахслар миллатнинг туб манфаатларини ўз қиёфасида ёрқин мужассам этади, ҳаётини ҳавф-хатарга қўйиб, борлиқни, ижтимоий муносабатларни ўзгартаришга ҳаракат қилади. Миллат манфаати ва равнақиға хизмат қилиш уларни тараққийпарвар ҳамда фидойий зотларга, миллий қаҳрамонларга айлантиради. Баъзан бундай инсонлар ўта оғир шароитларда жасорат топиб, ҳукмон тузумга, зуравонлик ва адолатсизликка очикдан-очик қарши чиқади. Бу ўринда жадид боболаримизнинг маърифатпарварлик йўлидаги фидойиликларини эслаш мумкин. Улар шўроларнинг ёлгон мафкурасига қарши қиқиб, шу тузумнинг қурбонига айланди. Лекин уларнинг ибратли ҳаёти, сермахсул ижоди, Ватан мустақиллиги йўлидаги курашлари беиз кетмади.

Буюк шахсларнинг ёшларда тарихий хотира ва онгини шакллантиришда намуна бўладиган фазилатлари асосан қуйидаги хусусиятларда акс этади.

Биринчидан, буюк шахсларда борлиқни, тарихий-маданий ҳаётни, ижтимоий муносабатларни ўзгартаришга иштиёқ кучли бўлади. Улар замондошлари илғамаган, ҳатто билишни истамаган ғоя ва қарашларни, уларни ҳаётнинг ўзи талаб этаётганини англаб, буюк миссия — ислохотчилик миссияси билан майдонга чиқади.

Иккинчидан, буюк шахслар халқни бирлаштириб, ортидан эргаштириш қобилиятига эга бўлган, ишчанлиги, талабчанлиги ва фидойилиги билан

бошқаларни ҳам ҳаракатга келтирадиган йўл-бошчилардир. Улар вазиятни, кишиларнинг кайфиятини тўғри англайди, баъзан кўнгилчан, гоҳида эса қаттиққўл ва талабчан бўлади.

Учинчидан, буюк шахслар нафақат жамият, балки инсонлар маънавий-руҳий оламининг, эътиқоди ва трансцендентал тасаввурининг ислохотчиси бўлиб майдонга чиқади. Мусо ва Исо пайғамбар, Муҳаммад алайҳиссалом ана шундай буюк зотлардир. Уларнинг маънавий жасорати туфайли инсоният энг ғўзал, олижаноб ва инсонпарвар ғояларга эргашиб, уларни тараққиёт мезони, ҳақиқий идеал деб билди.

Инсоннинг мудом олға интилиб, эзгу ғоялар руҳида яшаши учун маънавий-ахлоқий идеал зарур. Бундай идеал намунаси эса маънавий жасорат соҳиби бўлган буюк шахсларнинг ҳаёти, ижоди ва фаолиятидир. "Бу ёруғ оламда, — деб ёзади Президентимиз Ислом Каримов, — энг буюк жасорат нима, деган саволга, ҳеч иккиланмасдан, энг буюк жасорат бу — маънавий жасорат, деб жавоб берсак, ўйлайманки, янглишмаган бўламиз" (*Ислом Каримов. Юксак маънавият — енгилмас куч. Т., "Маънавият", 2008, 159-бет*).

Тўртинчидан, буюк шахслар ўз соҳасини мукамал билади. Шу билан бирга, улар кенг фалсафий мушоҳада юритиш, ўз атрофида соғлом муҳит яратишга мойил бўлади. Донишмандлик уларнинг бетақдор фазилатидир. Айни шу фазилат туфайли улар башариятнинг тафаккур тараққиётига беқиёс ҳисса қўшади.

Баҳром ЖУМАЕВ,

*ЎзР ФА Фалсафа ва ҳуқуқ институти
тадқиқотчиси*

Yunushoji portreti

Тошкентнинг Себзор даҳасидаги Катта Бузрук маҳалласида яшайдиган Нодирхонхожи оиласида 1818 йили ўғил туғилди, унга Юнус деб исм беришади. Нодирхонхожи ердан ризқ ундиришга ҳавасманд инсон бўлиб, 1836-52 йилларда ҳаж сафарига боради ва хориждан зироатчилик ва богдорчиликка доир китоблар олиб келади.

Унинг ўғли Юнусхожи Тошкент, Ясси ва Бухоро медресаларида таълим олади. Ўқибдан кейин, отасининг ишларини давом эттириб, Чинобод, Чоштепа, Оқтепа мавзеларида катта боглар яратади. Далабоғ ҳовли сифатидаги уйлар, салобатли қўрғон ва қарвонсаройлар қурдиради. XIX аср ўрталарига келиб шу атрофларда кичик қишлоқлар пайдо бўла бошлайди.

Даҳа маркази тусига кириб бораётган эски Юнусобод, Отчопар, Оқтепа қариндош-уруғларининг оилалари ҳисобига кенгайиб боради. Оқтепа ариги кенгайтирилиб, қишлоқ ерлари сув билан таъминланади. Масжид қурилиб, унинг олдида катта ҳовуз барпо қилинади. 1836 йилдан Юнусхожининг ташаббуси билан бу ерларда Наврўз байрами нишонлана бошлайди. Ҳар йили Наврўзда ҳалим тайёрлаш учун гўшт, ёғ ва бугдой Юнусхожи ҳисобидан берилган.

1851 йилда 33 ёшли Юнусхожи шаҳардан қишлоққа кўчиб ўтади. Қишлоқдаги кам таъминланган деҳқон хонадонларида 12 та никоҳ, 7 та суннат тўйи ўтказилади. Кўп болали оилаларга ҳар йили ёз ва қиш чиласида озик-овқат, кийим-кечақдан ёрдам берилади.

Юнусхожи қишлоқ хўжалиги ишларини яхши билган, айниқса, сабзи ва шолғом етиштиришда жуда миришкор бўлган. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалик фанлари доктори М.Мирзаевнинг ҳикоя қилишича, Тошкент вилоятида узумнинг рўзбарий, саид гуломий (қора тоифий) навларининг тарқалишида Юнусхожининг ҳиссаси катта бўлган. Бу узумларнинг кўчат новдалари Фарғона, Астрахань ва Кавказ томонлардан олиб келинган. Академик Шредер ёшлигида кўп вақтини Юнусхожининг боғларида ўтказган, деган гаплар ҳам бор.

Чор қўшинлари Тошкентни босиб олгач, генерал-губернатор Кауфман янги қонун-қоидаларни жорий қилди ва тижорат ишларида руслар ҳам иштирок эта бошладди. Юнусхожининг тадбиркорлиги туфайли руслар билан савдо-сотик ривожланди. Шу йилларда Юнусхожи ўғли Саидни олиб, Оренбург ва Астраханга тижорат сафарига боради. Қайтиб келинганидан сўнг Саид ўз маблагига Чимкент йўлининг (ҳозирги Юнусобод масжиди) ўнг томонида Солихон деган дўсти билан бирга шинамгина чойхона қурдиради. Юнусхожи эса катта кўчанинг нариги томонида карвонсарой қурилишини бошлаб юборади. Кейинчалик карвонсарой атрофида бозор, нонвойхона, қассобхона ва дўконлар қурилади, бу ерлар ободонлаштирилиб, гузарга айланади.

Юнусхожи 1897 йилнинг куз ойида ҳаж сафарига боради. У Маккага 1898 йилнинг баҳорида етиб келиб, ҳожилик удумларини бажо келтиради ва сафاردан қайтиш арафасида оғир дардга чалиниб, дунёдан кўз юмади. 1899 йилнинг бошида икки киши келиб, Юнусхожининг вафот этгани ҳақида хабар беради, бунинг тасдиғи сифатида унинг маҳсикувиши, ҳамёни ва дасхатини кўрсатади.

1899 йил Наврўз байрамида чойхонада марҳумлар эсланади. Шунда Солихон маҳалла аҳлига мурожаат қилади: “Эй халойиқ, мўмин мусулмонлар! Қачонгача гузаримизни Азимтепа, Карвонсарой, Жумамасжид деб атаймиз? Шу кундан эътиборан

марҳум Юнусхожининг хотираси учун бу ерларни Юнусобод десак нима дейсизлар?” Сўнг ёши улғу Холдор бува “Тўппа-тўғри, бу жойни обод қилишда Юнусхожининг хизмати улғу!” деб, маҳалла аҳли номидан бу тақлифни қўллаб-қувватлайди. Шу тариқа гузар 1899-1900 йиллардан бошлаб Юнусобод деб номланиб кетади. 1910 йилда бу ном билан аталадиган худуд кенгайиб, Отчопар, Оқтепа, Чоштепа ва Ҳасанбой қишлоғи чегарасигача етади.

Саид Карим ака катта буваси Юнусхожининг ташқи қиёфаси тўғрисида бундай дедилар: “Ёшлигимда катта бувамни кўрган одамлар, мени у кишига ўхшатар эди. Катта бувамга ўхшаб мен ўрта бўйлиман. Афсус, бувамнинг суратлари қолмаган”. Бир кун Саид Карим ака таникли rassom Азиза Маматовадан Юнусхожининг портретини чизиб беришни илтимос қилади. Юнусхожи ҳақидаги маълумотлардан таъсирланган rassom мазкур портретни яратади (*Портрет журналининг 55-саҳифасида жой олган*).

Бу портрет 40х50 ҳажмдаги кичик асар бўлиб, левкасга ишланган. Левкас – орголит картондир. Унинг юзасига қизғиш тусдаги куюқ бўёқдан тайёрланган импрематура сурилган. Импрематура жуда текис бўлиши керак. Голланд, Нидерланд ва немис rassomлари, айнан шундай импрематурага расм чизишган.

Азиза Маматова ишлаган портретдан мўйсафид бир одам жиддий бокиб турибди – кўзлари зийрак, қирра бурун, оппоқ мўйлов ва соқолли.

Бу портрет 2008 йил қишида яратилди. Тошкент шаҳрининг 2200 йиллик юбилеи муносабати билан ташкил этилган комиссия ушбу асарни бошқа rassomларнинг асарлари қатори Ўзбекистон миллий галереясида ташкил қилинган кўргазмага тавсия этди ва у юбилей кўргазмасида намойиш қилинди.

Унўғбек МАМАТОВ,

Қамолиддин Беҳзод номидаги Миллий rassomлик ва дизайн институти тадқиқотчиси

Ushalmagan orzular

Совет ҳокимияти Туркистонда ўз ҳукмронлигини мустаҳкамлаб олгач, ўлка халқларининг илгор вакиллари, жумладан, маърифатпарвар жадидларга нисбатан таъқиб ва тазйиқни кучайтирди. Жадидлар дастлабки вақтда, совет ҳокимияти Туркистонда узок яшаб қола олмайди, деган фикрда бўлган. Аммо, таасуфки, бу ҳокимият тобора мустаҳкамлана боради. Большевиклар Туркистон мухториятига барҳам беради. Унинг ортидан Осипов исёни ҳам босирилади ва 1919 йилга келиб

ҳокимият тўлиқ советлар қўлига ўтади. Энди уларга қарши очикдан-очик кураш олиб бориш қутилган натижани бермаслиғи аниқ эди. Бундан ташқари, совет ҳокимиятининг шиорлари жадидларнинг озодлик, тенглик, адолат каби ғоялардан иборат дастурий мақсадларига мос келар эди. Бу ҳол жадидларни давр билан ҳисоблашишга, совет ҳокимияти билан яқинлашишга, курашнинг яширин йўлига ўтишга мажбур этади. 1919 йилдан миллий зиёлилар коммунистик партия сафига кира бошлайди. Бу эса

хукмрон партия сафиди маҳаллий халқ вакиллари сонининг бир оз бўлса-да, кўпайишига олиб келди.

Таниқил жадидлар Рустамбек Юсупов, Саъдулла Қори Шомуҳаммедов ва Шаҳобиддин Аҳмедовлар ташаббуси билан Тошкентнинг Кўкча даҳасида "Гап" гуруҳи ташкил этилган. Ҳукуматчилар, савдогарлар ва талабалардан иборат бўлган бу гуруҳ омма орасида миллий ғояни тарғиб этиш ва шу билан совет ҳокимиятига қарши олиб борилаётган миллий озодлик курашига кўмаклашишни мақсад қилган.

"Гап" гуруҳига дастлаб қуйидагилар аъзо бўлиб кирган: Саид Ғофурий (гуруҳ раҳбари, ўқитувчи, савдогар), Тангрикул ҳожи Мақсудов (ҳаракат етакчиларидан, савдогар ва мударрис), Саъдулла қори Шомуҳаммедов (жадидчилик ҳаракати раҳнамоларидан, ўқитувчи ва савдогар), Хайрулло қори Шомуҳаммедов (ўқитувчи ва савдогар), Илҳом Исмолов (гуруҳ раҳбарларидан, ўқитувчи), Садриддин Аҳмедов (гуруҳнинг фаол аъзоларидан), Шукур Ғофурий (ўқитувчи ва савдогар), Мусаввир Одилов (ўқитувчи, большевиклар партиясининг аъзоси), Сирожиiddин Маҳмудов (комфирка аъзоси, ўқитувчи), Субутай Долимбеков (ўқитувчи), Обид Каримий (ўқитувчи ҳамда Олий педагогика институтини талабаси). ("Мерос" халқаро илмий-амалий экспедиция хайрия жамғармаси фонди материалларидан. *Среднеазиатский кишлак в годы большого террора* (Составители: Шамсуддинов Р. Т., Юсупов Э. Ю., Хошимов С., Дўстматов Э. П.). Анджан, 2007, стр. 58).

Кейинроқ ҳаракат қатнашчилари сафига Жамил Ҳидоятлов, Пўлат Ҳожибоев сингари ўқитувчилар қўшилган.

Гуруҳ ўзининг ҳаракат дастурини кўпроқ мактаб ўқитувчилари орқали кенг омма ва ёшларга етказишга ҳаракат қилган. Шу боис гуруҳга миллий ўқитувчиларни тортишга катта аҳамият берилган.

"Гап" гуруҳи советлар замонидида чор Русияси давридагидек мустамлакачилик давом этаётганидан норози бўлиб, "Илгари ўлкани битта губернатор идора қилган бўлса, энди кўп сонли губернаторлар идора қилмоқда, илгари фуқаролар губернатор билан судлаша олган бўлса, энди бундай имконият йўқ, илгари ҳар ким ўз ерига ўзи эгалик қилган бўлса, энди, аксинча, барча ерлар европаликлар қўлига ўтиб кетди, шу боис Ўзбекистонда мустақил давлат тузиш зарур" (*Убайдуллаев У. Қ. Ўзбекистонда 20-30 йилларда мустақил тузумга қарши миллий мухолифат ҳаракати маҳаллий зиёлилар фаолияти мисолида*. Т.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. 2004, 16-бет) деган ғоя асосида иш кўрган.

Гуруҳ раҳбари Саид Ғофурийнинг 1930 йил декабрида ОГПУ терговидида берган жавоби ҳам бу фикрни тасдиқлайди. "Мен ва маслакдошларимнинг қарашлари совет тузумига қарши бўлиши

мумкин. Мен совет тузумининг мавжуд бўлишига бир қанча сабабларга кўра қаршиман. Масалан, ҳукуматнинг савдогарларга нисбатан қаттиқ режим сиёсатини ўрнатишига, хусусий ва майда савдо аҳлини таъқиб қилишига, хусусий мулкни, ернинг тортиб олиниши ва бошқа мулкчилик шакллариининг йўқотилишига қаршиман. Миллий зиёлиларимизга нисбатан ўтказаетган ҳар қандай таъқибларини, уларни миллатчиликда ҳақоратомуз айбашларини ёқтирмайман" (*Среднеазиатский кишлак в годы большого террора*. Стр. 59-60), дейди у.

Саид Ғофурий фикрини давом эттириб, "Мен Ўзбекистоннинг мустақил миллий демократик давлат бўлишини хоҳлайман" дейди. "Ўзбекистонда мустақил ўзбек давлатчилигини қарор топтириш керак, бунинг учун совет ҳокимияти ағдарилиши лозим. Совет давлатини ағдарिश учун, бизнинг фикримизча, ҳамма биргаликда курашишни зарур. Бунинг учун ичкарида тартибсизликларни кучайтириш керак. Истиқлолчилик ҳаракатининг кучайиши совет давлатининг кулашини тезлаштиради. Бунинг учун халқни оёқда турғизиш лозим.

Биз халқнинг норозилиги ортиб бориши, истиқлол учун олиб борилган курашлар натижасида совет тузумини кулатиб, мустақил миллий Ўзбекистон давлатини тузишни ўйлагандик".

Саид Ғофурий инглизларга ҳам муносабатини билдириб бундай дейди: "Ўзбекистонни мустақил қилиб, миллий демократик давлатимизни тuzолмаган тақдирда, биз инглизлар мустамлакаси бўлишга рози эдик. Англияга қўшилишнинг қуйидаги устувор томонлари бор. Биринчидан, Англиянинг Осиёдаги мулкларининг яқинлиги, иккинчидан, мулкдорлиги, бойлиги ва маданиятчилиги, учинчидан, мустамлакага айланган ерларида туб аҳолиси озлиги. Шунингдек, биз муҳокама қилдик, инглизларнинг ўзлари келмайди, аксинча, уларнинг капитали кириб келади. Инглиз капитали ёрдами билан биз саноатимизни ривожлантириб, мамлакат иқтисодини кўтариб олгандан сўнг инглизларни қувиб чиқариб, мустақил давлатимизни тузамиз".

Гуруҳ етакчиларидан Садриддин Аҳмедов, Саъдулла ва Хайрулло Шомуҳаммедовлар, Шукур Ғофурий, Мусаввир Одилов, Илҳом Исмолов, Субутай Долимбеков, Тангрикул ҳожи Мақсудов ҳам шундай фикрда бўлган.

"Гап" гуруҳи аъзолари совет ҳокимиятининг пахта якжаҳокимлигини ўрнатиш сиёсатини ҳам қоралаган. Улар ўлкада пахта етиштиришдан кўра дон ва бошоқли экинлар экишни фойдали ҳисоблаган.

Гуруҳаъзолари, шунингдек, совет ҳокимиятининг коллективлаштириш, колхоз хўжаликларини ташкил этишига ҳам қарши бўлган. Саид Ғофурий, Саъдулла қори Шомуҳаммедов бундай дейди: "Аввалига ҳаммани колхозга бираштиришда, ер ва бошқа асбоб-анжомлар колхоз ихтиёрига ўтмоқда, кейин

ёкмаган кишиларни кўчага улоқтирмоқда. Натижада камбағал бечора ер ва бошқа мулкдан махрум бўлмоқда".

"Гап" гуруҳи жадидларнинг етакчилари Мунаввар қори Абдурашидхонов, Салимхон Тиллахонов билан яқиндан ҳамкорлик алоқаларини ҳам йўлга қўйган. Бироқ ушбу гуруҳ фаолияти қанчалик яширин бўлмасин, уни ОГПУ ўз назоратидан

қочирмаган. 1929 йил "Гап"чилар фаолиятига чек қўйилган, аъзолари қамоққа олиниб, 1930 йил январда суд ҳукми билан турли муддатларга озодликдан махрум этилган.

Сойбжон ҲОШИМОВ,

Анджон давлат университетининг
докторанти

Sho'ro davridagi "quloq" posyolkalari

Ўзбекистонда ўтган асрнинг 30-йилларида қишлоқ хўжалигини ёппасига коллективлаштириш ниёби остида қишлоқларда ҳам оммавий қатагон авж олган вақтда "қулоқ" қилиб сургун этилган деҳқон оилалари ОГПУнинг Лагерлар бош бошқармаси (ГУЛАГ) назорати остидаги махсус посёлкаларга жойлаштирилди. Сургун қилинганлар 1930-1934 йиллардаги расмий ҳужжатларда "махсус кўчирилганлар" (спецпереселенцы) деб номланган. 1934 йилда ОГПУ НКВД (Ички ишлар халқ комиссарлиги) сифатида қайта ташкил этилган, ГУЛАГ бошқарув тузилмасида ҳам ўзгаришлар юз беради. Шу даврдан эътиборан "махсус кўчирилганлар" атамаси ўрнига "меҳнат кўчиндилари" (трудпоселенцы) атамаси қўллана бошлайди. Қулоқлар жойлаштирилган масканлар "махсус посёлка" эмас, "меҳнат посёлкаси" деб аталадиган бўлади.

1936-1937 йилларда меҳнат посёлкалари ташкилий-хўжалик жиҳатдан деярли шакллантириб бўлинган ва маълум бир тизимга солинган эди.

Бу даврда Ўзбекистонда қулоқ хўжаликлари сургун қилинган посёлкалар сони 15 та бўлиб, посёлка комендатуралари рақами ва номланиши №1 "Ҳазорбоб" (Денов райониди), №2 "Боёвут" (Ховос райониди), №3 Стрелково (Янгийўл райониди) қабилида бўлган. Кейинги йилларда меҳнат посёлкалари сони қисқариб борган, уларнинг номи ва рақами ҳам ўзгарган.

1937 йилда Ўзбекистондаги мавжуд меҳнат посёлкаларида 3538 та "қулоқ" оиласи (13924 киши) бўлган. Кўчиндиларнинг 7054 нафари меҳнатга яроқли бўлиб, улар 134 меҳнат бригадасида ишлаган. Тугилиш ва ўлиш сонига боғлиқ тарзда посёлкаларнинг аҳоли сони ўзгариб турган. Айни чоқда кўчиндиларнинг меҳнат посёлкаларидан қочиш ҳоллари ҳам бу кўрсаткичга таъсир этган.

Маълумки, 1937-1938 йилларда мустабид тузум оммавий қатагонларни барча жабҳаларда қучайтирган. Бу ҳолат қулоқ қилиниб, махсус посёл-

каларга сургун қилинганлар тақдирини ҳам машъум из қолдиради.

1937 йил 2 июлда ВКП(б) МК Сиёсий бюросининг "Антисовет унсурлар тўғрисида" директив қарори қабул қилинади. Бу директив кўрсатмада иттифоқнинг барча шаҳар ва қишлоқларида сургундан қочиб келган собиқ қулоқ ва жиноятчилар ўрнашиб олгани, улар саноат корхоналарида, колхоз ва совхозларда, транспорт ва бошқа ишлаб чиқариш тармоқларида антисовет-қўпоровчилик ишларини олиб бораётгани таъкидланган. Директив қарорда бундай "унсур"ларни ҳукм этувчи "учлик"лар таркибини, шунингдек, отув жазосига ҳукм қилинадиган ва сургун қилинадиганлар миқдорини беш кун ичида белгилаб, ВКП(б) МКга тақдим этиш топширилган.

ВКП(б) МК Сиёсий бюросининг 1937 йил 11 июлдаги йиғилишида Ўзбекистон ССР бўйича "учлик" таркиби Загвоздин (ЎзССР Ички ишлар халқ комиссари), Икромов (ЎзКП(б) МК котиби), Болтабоев (ЎзССР ХКС раиси)дан иборат таркибда тузилган.

1937 йил 30 июлда ВКП(б) МК Сиёсий бюросининг 2 июлдаги қарори асосида СССР НКВДсининг 00447-сонли "Собиқ қулоқлар, жиноятчилар ва бошқа антисовет унсурларни қатагон қилиш бўйича операция тўғрисида"ги оператив буйруғи чиқади.

Буйруқда маъзур "антисовет унсурлар"ни шафқатсизлик билан тор-мор этиш учун НКВД органларига 1937 йилнинг 5 августидан эътиборан қатагон операциясини бошлаш ва уни тўрт ой ичида якунлаш вазифаси юклатилади.

Шу тарика, Ўзбекистонда ҳам оммавий қатагон авж олади. 1937 йил 10 августдан 1938 йил 1 январгача бўлган вақтда Ўзбекистон бўйича "қулоқлар"дан 5924 киши, "жиноятчилар"дан 1679 киши, бошқа "советларга қарши унсурлар"дан 3097 киши, жами 10700 киши қамоққа олинган. Улардан 3613 киши 1-тоифа бўйича отувга, 7087 киши 2-тоифа бўйича 8-10 йил муддатга меҳнат-тузатув лагерига ҳукм қилинган.

Қатагон қилинганларнинг маълум бир қисmini меҳнат посёлкаларида сургун азобини тортаётган собиқ "қулоқ"лар – меҳнат кўчиндилари ташкил этган. Ёлпасига коллективлаштириш йилларида жазоланган собиқ "қулоқ"лар "катта террор" даврида яна қайтадан қатагон қомига тортилади. НКВД органлари 1934 йилдан бошлаб меҳнат посёлкаларида агентура ишларини изчил йўлга қўйган эди. Аксар ҳолларда мазкур агентура маълумотлари меҳнат кўчиндиларини қатагон қилишга етарли асос бўлиб хизмат қилган.

ЎзССР НКВДси қошидаги "учлик" ҳар бир йилигида ўртача 310-315 киши устидан ҳукм чиқарган. Кўпинча "учлик" жойлардаги НКВД секторларидан олинган айблов ҳулосаларига асосланиб шошма-шошарлик билан ҳукм чиқарган. Бу ўринда биргина Андижон секторида тергов жараёнида процессуал қонунни кўпол бузиш ҳолатлари юз бергани ҳақидаги мисолни келтириб ўтиш қийин. НКВД Андижон сектори ходимлари – секторнинг собиқ бошлиғи А.А.Стасин, унинг ўринбосари А.В.Кулиничев, 4-бўлим бошлиғи Макаревичлар 1938 йилда жиноий ишларни сохталаштириб, тергов ҳужжатларини тасдиқлаб, кўплаб маҳбۇслар устидан ноқонуний ҳукм лойиҳалари тайёрлагани учун Ўрта Осиё Ҳарбий округи Ҳарбий трибунали томонидан олий жазага ҳукм қилинган.

Кўпгина меҳнат кўчиндилари ўтмишда "босмачилик" ҳаракатида қатнашганлиқда, диндор-руҳоний бўлганлиқда, совет тузумига қарши аксил-инқилобий ташвиқот олиб борганлиқда айбланган. Чунончи, "учлик"нинг 1937 йил 8 сентябрдаги йиғилишида НКВД Андижон сектори томонидан тақдим этилган 2716-сонли жиноят иши бўйича 5 нафар меҳнат кўчиндиси устидан ҳукм чиқарилган. Бу "айблар"и учун ҳибсга олинганлардан Мирзаев Омонқул, Отаёров Қозоқ, Давлатов Саиднинг мол-мулки мусодара қилиниб, отув жазосига, Холиқов Аннақул, Холиқов Омонқул эса 10 йил муддатга қамоқ жазосига ҳукм қилинган.

Меҳнат кўчиндиларининг доимий равишда меҳнат посёлкаларида тутиб турилиши, табиийки, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини чеклар эди. Шу боис уларнинг меҳнат посёлкаларидан қочиб кетиши одатий ҳолга айланган. Зеро, посёлкадан қочиб кетиш қамоқ ёки лагерьдан қочишига нисбатан енгилроқ эди.

Айтиш мумкинки, қочиб кетган меҳнат кўчиндилари бўйича пухта қидирув ишлар олиб борилмаган. Бу ҳол меҳнат посёлкаларидаги ишга яроқли аҳолининг йил сайин қамайиб боришига таъсир кўрсатмай қолмаган. Энг ачинарлиси эса, меҳнат посёлкаларидан қочиб кетганлар "катта террор" даврида қатагоннинг асосий объектларидан бирига айланган. Архив ҳужжатлари тўпламида Украина, Шимолий Кавказ, Шимолий Қозғоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Ўзбекистондаги "қулоқлар сургуни"дан қочиб келган ва қолхозларга кириб олган юзлаб собиқ

қулоқларнинг қатагонга тортилгани ҳақидаги маълумотлар ҳам келтирилган.

1935-1936 йилларда сургундаги қулоқлардан баъзиларининг турмуши изга тушиб, улар ўз ҳўжалигини қайта тиклаб олган эди. Бу "ўнсур"ларнинг яшаш шароитлари ва моддий аҳволи яхшиланиб бориши, яъни "бойиб" бориши СССР НКВД ТУЛАГ Меҳнат посёлкалари бўлими ходимларини ташвишга солган, албатта. Бу бўлими бошлиғи М. Корнадовнинг 1938 йилнинг сентябрида Н.Ежовга йўллаган маърузаномасида айрим меҳнат кўчиндилари ҳўжалик шароитига кўра қулоқлик даражасига ўсиб етгани, улардан асарияти 2-3 тадан сигир, от ва бузоқларга эга экани айтилиб, айрим вилоятларда меҳнат кўчиндиларининг шахсий чорва ҳайвонлари меҳнат посёлкаларининг умумий чорвасидан ҳам кўпроқ экани қайд қилинган эди.

Бундай "бойиб" кетиш ҳоллари Меҳнат посёлкалари бўлими ходимларининг сиёсий хатоси сифатида баҳоланган. Бу эса ўз навбатида НКВД органлари ичидан ҳам "халқ душманлари"ни топишга асос бўлган. 1937-1938 йиллардаги оммавий қатагон НКВДнинг кўзга қўринган бир қанча раҳбарларини ҳам ўз қомига тартади.

Бироқ асарият меҳнат кўчиндилари ночор аҳволда кун кўрар, қулоғига қадар қарзга ботиб қолганди. Шу боисдан ҳокимият ва НКВД идоралари меҳнат кўчиндиларининг қарзларини бекор қилиш, осудалар тўлови муддатини ўзатириш ҳақидаги тақлифлар билан юқори органларга мурожаат этиб турган. Айрим ҳолларда бу тақлифлар ижобий ҳал қилинган ҳам. Масалан, СССР ХКСнинг 1937 йил 21 апрелдаги СО-1219-сонли қарори билан меҳнат кўчиндилари осудалар бўйича қарздорлиқдан озод қилинган.

1939 йилда қатагон қўлами кескин пасаяди. Шу йили "қулоқлар сургуни" бўйича қатагон қилинганлар миқдори ўтган йилларга нисбатан 9 марта қисқаради. 1939 йилнинг 1 январь ҳолатига Иттифоқ бўйича 987918 нафар меҳнат кўчиндиси рўйхатда бўлиб, бу йилда судланганлар 2644 кишини (0,27 фоиз) ташкил қилди. Ўзбекистонда эса бу даврда 14312 нафар меҳнат кўчиндиси бўлиб, шу йили судланганлар 17 кишини (0,11 фоиз) ташкил этди.

Хулоса қилиб айтганда, оммавий қатагон йилларида махсус посёлкаларга сургун қилинган "қулоқ"лар яна қайтадан қатагон қомига тортилади. Совет ҳўкумати республикага учун белгиллаб берган қатагон меъёрларининг маълум қисми меҳнат кўчиндилари ҳисобидан бажарилади. Жазо муас-сасалари "юқори"нинг топишригини бажариш учун ҳар қандай разилликдан қайтмаган. Ҳибсга олинганларнинг "айбини бўйнига қўйиш" учун уларни қийноққа солиш, руҳий таъсир кўрсатиш каби ғайриқонуний воситалар кенг қўллангани мустабиб тузум ҳуқуқ идоралари томонидан ҳам тан олинган.

Музробжон АБДУЛЛАЕВ,
тарих фанлари номзоди

Qahramonlikning ijtimoiy-falsafiy talqini

Давр қаҳрамонларни яратганидек, қаҳрамонлар ҳам даврни яратди. Мазкур диалектик боғлиқлик унутилган жойда ё давр таъсири, ижтимоий детерминизми, ё қаҳрамонлар, шахсларни улуғлашдек тор ёндашув пайдо бўлади. Плутарх, Т.Карлейль, Гегель, Ницше, Хосе Ортега-и-Гассет асарларида қаҳрамонлар улуғланган, уларнинг саъй-ҳаракатлари туфайли тарих яратилади, деган гоялар илгари сурилган. Масалан, шведиялик файласуф Т.Карлейль, "Инсоният тарихи – буюк шахслар, қаҳрамонлар тарихидир", деб ёзган (*Карлейль Т. Герои, почитание героев и героическое в истории. М., "Эксмо", 2007, стр. 7-8*). Ф.Ницше эса халқни, омmani "буюк шахслар қўланкаси", деб таърифлаган (*Ницше Ф. Сочинения в двух томах. Т.2. М., "Мысль", 1990, стр. 280*).

XX асрда дунё бўйлаб демократик ҳаракатларнинг кенг ёйилиши юқоридаги қарашларнинг тор, бир ёқалама эканини кўрсатди, тарихнинг ҳақиқий субъекти – халқдир, деган фикр бутун аксиома сифатида қабул қилинади. Аммо бу хулоса қаҳрамонлик алоҳида бир воқелик эканини инкор қилмайди.

Қаҳрамонлик субъектлари – шахс, гуруҳ, халқдир. Шахс қандай қаҳрамонона хатти-ҳаракатни амалга оширса, гуруҳ, халқ ҳам шундай қаҳрамонликка қодир. Ҳатто улуғ шахслар қилолмаган, куч-қудрати етмаган буюк ижтимоий юмушларни гуруҳ ва халқ ўз зиммасига олиши мумкин. Лекин қаҳрамонлик моҳиятига кўра ижтимоий-ахлоқий ҳодисадир. Айнан шунинг учун у кўпинча фалсафий-ахлоқий нуқтаи назардан тадқиқ этилади.

Қаҳрамонлик негизда ижтимоий борлиқни ўзгартириш, уни янада олижаноб ва инсонпарвар қилиш мақсади ётади. Инсон табиятан ўз борлигидан, социумдаги ўрнидан қоникмайдиган мавжудотдир. У атрофдаги оламни ўзгартириш орқалигина ҳаётдан маъно топади. Қаҳрамонлик эса инсонни бутун куч-қудрати, ақл-заковати ва маънавий салохиятини сафарбар этишга ундайди. "Инсон ўзидан ўзиши керак бўлган зот", деб ёзган эди бу ҳақда Ф.Ницше. Дарҳақиқат, ўзидан, борлигидан ўзишга интилмай инсон бирор буюк кашфиёт яратолмайди, қаҳрамонлик кўрсатолмайди. Демак, қаҳрамонлик – инсонни ўзидан, борлигидан ўзишга ундовчи ҳодиса.

Қаҳрамонлиқнинг объекти – бошқа бир инсон, жамият, башариятдир. Инсоннинг ўзидан ўзиши мазкур объектларга, уларнинг манфаатларига қаратилган бўлади. Қаҳрамонлиқнинг ижтимоий ҳодисалиги унга ахлоқий воқелик, олижаноб фазилат, фидойилик, жа-

сorat, мардлик деб қарашга ундайди. Қаҳрамонлар жамият ёки инсоният ҳақида қайғуриб, уларнинг манфаатларига фидойилик билан хизмат қилади.

Қаҳрамонлик кўпинча тасодифий ҳодиса бўлиб кўринса-да, унинг негизда инсон қалбида, ахлоқида, ҳаёт тарзида шакллантирилган фазилатлар ётади. Масалан, ўз яқинларини чин дилдан севган кишигина уларни ноҳақликдан, зўравонлик ва ҳуружлардан мардларча ҳимоя қилади. Ҳатто рақибнинг, ёвузлиқнинг катта кучга эга экани ҳам уни кўрқитмайди, аксинча, у зўравонлиқни бартараф этиш учун бор қувватини ишга солади. Нажмиддин Кубронинг мўғул босқинчиларига қарши чиқиши негизда унинг юртдошларига ва ватанига бўлган меҳр-муҳаббати ётади. Тўмарис, Широқ, Спитамен, Жалолоддин Мангуберди, сарбадорлар ва ҳадидчи боболаримиз ҳаёти, фаолияти ва кураши ҳам ноҳақлиқни, зўравонлиқни бартараф этишга қаратилган, халқига, ватанига бўлган меҳр-муҳаббат ифодаси эди.

Қаҳрамонлик янгилик яратиш борасида чекилган изтироблар, қотиб қолган назария ва қонун-қоидаларга қарши кураш натижаси ҳам бўлиши мумкин. Беруний ақлу тафаккурча чуқур ишонгани учун юртма-юрт дарбадар кезиб, илм-фанга умрини сарфлаган. Ибн Синонинг илмий жасорати ҳанузгача ақлу тафаккур аҳлини ҳайратга солади. Венгриялик физик Никола Тесла Эдисон назариясида нотўғри таъриф мавжуд эканини исботлаш учун ўз танасидан 5 миллион вольтлик электр энергиясини ўтказди ва тирик қолади. У қўлидан ўтаётган ток билан лампочкани ёқди. Булар илм-фанга, яратган янгиликка чуқур ишонч, ҳақиқат излаш йўлидаги жасоратдир (*Қаранг: Пешкова В. Феномен гения. Ростов на Дону, "Феникс", 2006, стр. 11*).

Файласуф, шоир, бастакор, шифокор, қурувчи ва деҳқоннинг фидокорона меҳнати ҳам рақибга қарши чиққан жангчининг мардлигидан ҳам қаҳрамонлик эмас, ҳар қандай соҳа ва фаолият турида қаҳрамонлик кўрсатиш имкони мавжуд. 1994 йили ҳукуматимиз томонидан "Ўзбекистон Қаҳрамони" унвони таъсис этилди ва шу кунгача ушбу олий унвонга етмишга яқин ватандошимиз лойиқ кўрилди. Улар орасида оддий ишчи-хизматчию мактаб ўқитувчисидан тортиб эл-юрт танган ижодкорлар, жамоат арбобларигача бор.

Қаҳрамонлиқнинг халқ, эл-юрт томонидан эътироф этилган қўғирилиш узоқ вақт ёдда сақланади. Алпомиш, Гўрўғли, Қунтўғиш, Авазбек, Фарҳод

ва Ширин каби халқ оғзаки ижоди қаҳрамонлари фақат ҳаёл маҳсули эмас, улар негизда маълум бир ҳаётий воқеалар, эзгу ва олижаноб фазилатлар ётади. Бу қаҳрамонлар ҳимоя қилган адолат, ишқ, дўстлик, ватанпарварлик гоёлари халқимизнинг орзу-умидларига, келажак ҳақидаги ўйларига ҳамоҳанг бўлгани боис уларнинг номи ҳам, қаҳрамонликлари ҳам ҳамоно халқ ёдида яшаб келади.

Инсон меҳнати, фидойилиги, жасоратини муносиб баҳолаш ва тақдирлаш эл-юрт манфаатларига хизмат қилувчи шахслар сонини кўпайтиради, уларни янги жасоратларга, фидойилик билан меҳнат

қилиб, бетакрор, буюк кашфиётлар яратиб яшашга ундайди. Демак, қаҳрамонлик қалби беором изланишларга, ўйи бетакрор янгиликларга яратишга, ҳаёти ва фаолияти эл, юрт, ватан манфаатларига бахшида шахслар фазилатидир. Қаҳрамон эса бошқаларга, айниқса, ёшларга қандай фазилатлар ва ижтимоий мақсадлар билан яшаш кераклигини кўрсатиб, ҳаёт йўлини ёритиб турадиган маёқдир.

Римма ЗАМИЛОВА,

*ЎЗР ФА Фалсафа ва ҳуқуқ институти
тадқиқотчиси*

Ezgulik va ibrat kitobi

Зардуштийлик шахс ва унинг маънавий дунёсини ижтимоий ҳаёт ҳамда жамият тараққиёти эҳтиёжлари билан узвий боғлаган кўҳна диний, фалсафий-ахлоқий дунёқараш тизимидир. Бу таълимотнинг асослари "Авесто" китобида баён этилган. Унинг гоёлари умуминсоний қимматга эга бўлгани боис замонлар оша яшаб келмоқда. Айниқса, бу китобда инсоннинг руҳий ва жисмоний камолоти эзгуликни кўпроқ ёйиб, ёвузликни бартараф этишга қаратилган ҳаракат сифатида ҳаётнинг бош мақсади эканига ургу берилган.

Зардуштийлик эътиқоди бўйича умри давомиди яратувчиликка интилиб, эзгу амаллар қилиб яшайдиган инсон комил ҳисобланган. Унинг абадийлиги ҳам пок ҳаётий эҳтиёж ва орзулар тантанаси сифатида талқин этилган.

Эзгу интилишларнинг юксак қадрланиши, ахлоқий камолот сари босқичма-босқич кўтарилиб бориш, ҳаёт қонунятларига уйғун тарздаги до-нишмандлик, буларнинг акси бўлган ёлгончилик ва ёмонликка нисбатан нафрат зардуштийлик таълимотининг асосий гоёлари бўлган. Бу таълимотда оптимистик рух устун, унга кўра яхшилик ёмонлик устидан, нур зулмат устидан, гўзаллик хунуқлик устидан муқаррар ғалаба қозонади. Охиратда ҳам ахлоқан пок одамлар разил ва мунофиқларни енгиб, абадий фароғатга эришади.

Лекин ёмонлик инсон қалби ёпишиб олади ва гоҳида ташқарига чиқиб ёруғли билан олишиб туради. Яхшиликнинг ғалабаси инсон ўзини англаб етганда содир бўлади. Бундай комил инсон Ахриманни батамом йўқ қилиб ташлайди. "Томорқасидан ҳар

куни икки марта сув оқиб ўтадиган, подаси, айвонли ҳовлиси, соҳибжамол хотини, фарзанди бўлган, ўз меҳнати билан оиласини боқиб юрадиган, ерни яхши парвариш қиладиган, молга яхши қарайдиган одам бегуноҳдир", дейилади "Авесто"да.

Кўрииб турибдики, Зардуштнинг ижтимоий идеали бевосита тинч ҳаёт, мўл-кўлчилик, фарзандлар бахти, соғлиқ ва узоқ умр билан боғлиқ.

Шу маънода юртбошимиз Ислоҳ Каримов таъкидлаганидек, "Авесто"дан ҳозирги замон учун ҳам ибратли бўлган сабоқларни олиш мумкин. Ана шундай фикрлар, яъни эзгу ният, сўз ва иш бирлигини жамият ҳаётининг устувор гоёси сифатида талқин этиш бизнинг бугунги маънавий идеаларимиз билан нақадар узвий боғлиқ, нечоғлиқ мустаҳкам ҳаётий асосга эга экани айниқса эътиборлидир.

"Авесто"да борлиқнинг яхлитлиги, бир бутунлиги, инсон ҳаёти ва табиат билан уйғунлиги масаласи одамларнинг руҳий оламига чамбарчас боғлиқ ҳолда кўрсатилгани кўп нарсани англатади. Бу ҳолат инсоннинг маънавий дунёсини шакллантиришда атроф-муҳит қадим замонлардан буён қандай таъсир ўтказиб келганига яна бир бор эътиборни жалб қилади" (Ислоҳ Каримов. Юксак маънавият – энгилмас куч. Т., "Маънавият" нашриёти, 2008, 32-бет).

Ҳеч шубҳасиз, бундай эзгу гоёлар бугунги мураккаб глобаллашув замонидида ҳам ёшларимиз маънавийтини юксалтиришда бекиёс аҳамият касб этади.

Наргиза МАДАМИНОВА,

*Тошкент давлат Педагогика
университети ўқитувчиси*

SUMMARY

Uzbekistan tries to use the power of the regional and international organizations to maintain peace, stability and the strategic balance in Central Asia and prevent from its turning into a place of interests' collision and conflicts. An interview with the Director of the Regional Policy Foundation and candidate of political sciences Ulughbek Muhammadiyev is about NGOs and think tanks which carry on their activities all over the world. Think tanks are sometimes called a fifth power. Strengthening the role of experts working for these think tanks and civil society institutions will help Uzbekistan respond challenges it faces today in a proper way and time.

Scientist Sultonmurod Olim in his article "When Mind and Labor are Safe..." tells how everyone should be an entrepreneur in his work, daily activities and the style of life. The development of entrepreneurship means to earn livings by the people and avoid consequences of dependency and reach prosperity relying on one's own abilities and enhance manufacturing on the basis of material incentive. Nowadays the elders call for sowing each span of the ground and planting an orchard, using private plots in an effective way and thus providing for the flourish of the motherland and the well-being.

In her article "The Parliament System: Approaches, Views and Experiences" Matluba Musayeva tells about how political parties nominate candidates and thus the state administration is divided not only into two branches but give opportunities to the skilled people and public figures to become members of parliament and improve the national legislation. At the same time this procedure paves the way for increasing activities of both the people and the political parties. Introducing the two-chamber parliament

in Uzbekistan is the embodiment of building a legal and democratic state aimed at freeing all spheres of life.

Ahmadjon Meliboyev wrote many short stories with a simple and smooth language on the basis of his own experiences. Readers can easily understand philosophical meanings in his "Hearty Feelings". No-one has the right to forget his past. Everyone who has such virtues as modesty, nobility, and open-heartedness deserves respect.

"Hazar Dreams" is a book of life of Georgiy Pryahin. There is more reality of life than fiction in it, it is written as a fiction and it is read easily but there is a live wire behind each word. There are many pages written with tears in eyes and there are many pages read with tears in eyes. Nabijon Boqiy has translated this work and consigns it to your attention.

In the article "In the wake of Semiramida – Shomuramat" Doctor of Architecture, the late Polat Zohidov tried to prove that one the seven wonders of the world - the legendary Hanging Gardens of Semiramida had been connected to our ancient national history and it was built by Turkic princess Shomumurat.

The Article "How Should Literary Criticism be?" by the great Leo Tolstoy is a preface to the novel "The Peasant" by Georg von Polenz. At those times first signs of globalization had appeared in politics, economics and science and literature and arts looked for new riverbeds like the whole human civilization. When decadent feelings prevailed among people as if everything was clear, outspoken and further nothing more than repetition and imitation could be invented Leo Tolstoy had felt a need to turn on a light for art of the 20th century and illuminate it. The preface had been written with a desire for this light and mankind love.

АКА-УКА МУСАВВИРЛАР ИЖОДИДАН

Алишер ОТАБОВ. "Тогда баҳор"

Алишер ОТАБОВ. "Ширмонбулоқ. Хо'али"

Азамат ОТАБОВ. "Сўғоқ"

Азамат ОТАБОВ. "Меҳмонлар йўлга чиқди"

449

6160e

Нашр кўрсаткичи: 869/870
Баҳоси келишилган нархда

ТАҒАККУР

ТАҒАККУР 2/2011

